

A SZEGVÁR-SÁPOLDALI LOVASSÍR

Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz

A szegvári lovassírra 1952 májusában bukkantak földmunka során. Lelőhelye: Szegvár-Sápoldal (Csongrád m., szentesi j.), Jószaí Bálint egykori tanyája (V. Külterület, 7. szám), az ásatás idején a szentesi „Sertéstermelő Vállalat” 5. számú telepe — Szentestől D-re 4 km-re. A sír a Kurcába folyó Kórógy-értől D-re 200 m-re került elő, emiatt (az 50-es években és a 60-as évek elején) lelőhelye tévesen „Kórógypart”-ként is szerepelt az irodalomban.

A sílőgdör ásása közben talált sírt — tudományon kívüli okokból — csak hetekkel előkerülése után kezdték feltárni, akkor viszont olyan igyekezettel, hogy még éjszaka, lámpafénynél is dolgoztak. A nagyméretű sírkomplexum feltárása több mint négy napig tartott (június 17–21.). Bár nem az első s nem is az utolsó avar lelete volt a gazdag korai avar lovassírok megmentésében ritka szerencsével tevékenykedő Mérey Kádár Ervinnek, a sápcoldali lovassír feltárása mégis az első önálló ásatása volt, ami nemcsak a feltáráson, hanem az ásatási jelentésen is érződik. Részletes rajzot, fényképet nem készített a sírról, arra sincs utalás, hogy a sír környékét megvizsgálta volna. A sírban talált lócsontok és embertani anyag sorsáról nincs tudomásunk.

Az első beszámolót a szegvári sírról közvetlenül az ásatás után írta Mérey Kádár.¹ Rövidsége ellenére az ásató összbenyomását summázza, a friss élmény hatása alatt tömören és tárgyilagosan. Emiatt a beszámoló az *egész* lelet megítélése szempontjából fontosabb, mint a részletes jelentés.

Mérey Kádár hivatalos jelentése csak egy évvel később, 1953. június 27-én készült.² A jelentésben az ásatás során készített (naplószerű) feljegyzések véglegesen tisztázott adatokkal keverednek. Emiatt követése-megértése — vizuális dokumentáció nélkül — nehéz, a jelentés több helyen félreérthető. Mérey Kádár ugyanis a feltárási menetét követve írta le a sírt, ami a jelentésre támaszkodó későbbi szakirodalomban félreértések láncolatát vontatta maga után.

A sílőgdöröt ásó munkások a sírkomplexum déli oldalának közepe táján a teljes lócsontváz koponyájára, pontosabban: az orrára bukkantak

rá. Az első szelvényt tehát a lócsontvázra, majd a mellette fekvő második ló előkerülése után, a kettős lócsontvázra nyitották. Csak a kettős lócsir teljes kibontása után figyelt fel az ásató a sírgödör, helyesebben: a saját szelvénye K-i falának közepén tovább folytatódó emberi sírra. A nyomra vezető egy reflex-íj csont merevítője volt, amely *kifelé* mutatott a lócsirból. Az emberi temetkezés sírgödörének metszete a lócsir kibontott gödrének oldalában 170 cm mélységben látszott a legjobban — mint a teljes dokumentációból kitűnik, a koporsó sötét elszíneződése kezdődött ebben a mélységben. Mivel az emberi csontváz lábaira 20–25 cm-mel mélyebben bukkantak rá a kettős lócsir aljánál, az ásatás ezen szakaszában felvillant a remény, hogy az irodalomból ismert fülkesírra bukkantak: „Először az íjesont maradvány töredéke figyelmeztetett, hogy az aknás, kissé lejtősen beásott veremben emberváznak kell lennie” — ez a mondat a naplószerű feljegyzésből került a jelentésbe. A sejtés ugyanis az embersír teljes feltárása után nem igazolódott, ami magából a jelentésből, de az 1952. évi hírlapi beszámolóból is kitűnik. A zavart azonban nehéz eloszlatni, mivel a jelentés a sírkomplexum adatait a feltárási menetben részletezi. Először a kettős lócsir méreteit (valójában részben a szelvény méreteit) és leleteit írja le, s csak utána tér rá az emberi sír adataira és méreteire. Csupán a legutolsó mondatban összegezi őket.

A sírleírás (sorrend: teljes ló, részleges ló, ember) mindvégig „elbeszélő” jellegű. A leleteket nem tételesen, pontokba szedve ismerteti, hanem a vázákhoz viszonyítva írja le. A kevésbé „jelentősnek” tűnő leletekről nem emlékezik meg, nincs adat az éjszaka felszedett emberi csontváz alatt talált leletekről sem. — A jelentés egyetlen erőssége: a leletek elhelyezkedésére utaló centiméternyi pontosságú adatok.

Mérey Kádár jelentését Radnóti Aladár — lényeges mondanivalóját tekintve — helyesen kivonatolta. A Szegvár-„Kórógypart” lelőhely megjelölést ő vezeti be „hivatalosan” az irodalomba.³ Az eredeti leletek tanulmányozására épült

¹ Mérey Kádár E., Avar lovas-sír a Kórógy partján. Viharok, 1952. aug. 12.

² MNM Adattár 94. Sz. I. (Szentes, Koszta József Múzeum 24/1953)

³ Radnóti A., ArchÉrt 81 (1954) 78. — Elsietett olvasásról vall azonban az ember és ló temetkezések tájékoztató sorrendjének felcserélése, a teljes ló szerszámzatának leírásába becsúszott elnézés ti. a medence mellett talált téglalap alakú szíjvégeket „a szűgy irányába” helyezi át, s a solidus előkerülési helyének téves megjelölése.

Csallány Dezső összefoglalása. A leletek jelentős részét megemlíti, a nyílcsúcsoknak és páncéllemezeknek még darabszámát is megadja. A sír formájáról és rítusáról önálló véleményt nyilvánít.⁴ — Ezek azok a dokumentumok, amelyekre a szegvári sír temetkezési rítusával és leleteivel foglalkozó — alább részletesen méltatandó — szakirodalom támaszkodott.

Az avar kutatás szerencséjére fennmaradt azonban még egy dokumentum, amely jelentőségére nézve valamennyin túltesz, beleértve az ásató Mérey Kádár jelentését is. A teljesen kibontott sírkomplexumról Filep Antal⁵ egész lapos ceruzarajzot készített. A rajzon nemcsak feltüntette, de 1–27-ig terjedő számozással megjelölte a leleteket, majd a számok sorrendjében leírta őket. Megszámolta a lovak fején és medencéjén jobbról és balról haladó rozettákat, berajzolt jó néhány olyan leletet — elsősorban vasakat —, amelyekről nem esik szó Mérey Kádár jelentésében. A sír-rajzra bejelölte az É-i irányt, még a lelőhelyre vonatkozóan is közöl olyan adatot, amely a hivatalos dokumentumokban nem szerepel. Halványan jelöli Mérey Kádár első — a magányosnak vélt lócsontvázra nyitott — szelvényét, a szelvény É-i kibővítését a részleges lócsontváz előkerülése után, végül az emberi vázra nyitott utolsó, K-i szelvényt. Az így kialakult „lépcsőzetes” alakú nagy szelvényben feltünteteti az ember- és lócsontváztól elhelyezkedő közös sírgödörét, alatta metszetben jelöli a ló- és embersír mélysége közti eltérést.

Filep Antal sír-rajza megegyezik Mérey Kádár Ervin jelentésének adataival. Fontosabb eltérés csak egy van, a férfi halott homlokán 3 arany rozettát tüntet fel és az 1. számon „3 pitykét” ír le. Mint a sírlelet elemzéséből kiderül,⁶ ez esetben is Filep Antal helyszínrajza a megbízhatóbb.

A sír-rajz nem tüntet fel néhány, a váz felszedésekor talált leletet (vas lándzsacsúcs, egy-egy csat a jobb felsőkar és a bal medencelapát alatt, a jobb könyök és alkar között talált ezüst szíjvégek)⁷ — ezek helyzetét Mérey Kádár jelentése tartalmazza.

⁴ Csallány D., Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa (Bp. 1956) 193, 870a. szám. A könyv kéziratának lezárása után pótolta címszóból következtetve a lelet alaposan felkeltette Csallány Dezső figyelmét — ez a leghosszabb magyarországi címszó a kötetben.

⁵ Akkor szentesi gimnáziumi tanuló, ma az MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos munkatársa.

⁶ Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. Acta ArchHung 32 (1980) s. a. „A homlokdisz” (Der Stirnschmuck) fejezet.

⁷ Az önszorgalomból — tehát nem Mérey Kádár megbízásából! — készített ceruzavázlatot Filep Antal László Gyulának adta. László Gyula őrizte meg s értesülve róla, hogy a szegvári sír feldolgozásával foglalkozom, készséggel rendelkezésemre bocsátotta. Hálás köszönet érte! Baráti köszönet illeti Filep Antalt is, aki a szegvári sír feltárásáról néhány plasztikus adattal egészítette ki ismereteimet.

Filep Antal sír-rajza nemcsak a három csontváz egymáshoz való viszonyát, de a vázak fekvésének bizonyos sajátosságait is ábrázolja, pl. a teljes ló medencéjének elfordulását a gerinchez képest. A rajzot egybevetve és ellenőrizve Mérey Kádár em-ben megadott méreteivel, valamint a meglévő régészeti leletek pontos méreteivel, különösebb nehézség nélkül helyreállítható a szegvár-sápoldali lovassír teljes helyszínrajza (1. kép), amely csupán az emberi csontváz és a lócsontvázak anatómiájának pontosításában tekinthető kiegészítettnek. A (sajátos módon) egyetlen hiányzó adat: az emberi csontváz hossza,⁸ a kard ismert hosszához viszonyítva rekonstruálható, a kardot a rajz és a jelentés a bal váll magasságától a bal térdig jelzi.

E szokatlanul hosszúra nyúlt bevezetést önmagában véve még a sápdoldali sír jelentősége sem indokolná. Azért kellett a sír feltárására és helyzetére vonatkozó dokumentumokat részletesen ismertetnünk, elemeznünk és kritikailag egybevetnünk, mivel az 50-es évek végétől kezdve a szegvári sír tévesen értelmezett (illetve Mérey Kádár Ervin jelentéséből tévesen kiolvasott) „rítusa” az egyik sajátos avar temetkezési mód „hiteles” bizonyítékeként szerepelt.⁹

*

Közvetlenül kéziratom lezárása előtt, 1978. október 11-én Nyíregyházán Németh Péter baráti szívességéből alkalmam nyílt betekinteni Csallány Dezső kéziratot hagyatékába, amelyet Csallány Géza a közelmúltban ajándékozott, illetve juttatott vissza a múzeumi területnek. A „Szegvár” feliratú csomagból fény derült arra, miért nem található a szentesi Koszta József Múzeumban egyetlen sornyi feljegyzés sem a szegvári lovassírról, a dokumentumokat Csallány Dezső valószínűleg még Mérey Kádártól kikölcsönözte. Mérey Kádár ismert jelentésén kívül a következőket: 1. A szegvári sír helyszíni bemérési rajzát és adatait, 2. A lelőhely bemérési vázlatát, 3. Az ásatási szelvény pontos rajzát, a berajzolt sírgödörrel, 4. A kettős lótemetkezés ceruzával készített hevenyészett helyszíni vázrajzát. — Az utóbbi megegyezik Filep Antal ceruzarajzával, de valamivel nagyobb méretű, viszont csak a kengyeleket és a zablákat jelzi. 5. Negyedréti méretű, ceruzával készült csontvázrajzot. — Anatómiai tekintetben kezdetleges, elmarad Filep Antal vázlatától. A nyíregyházi vázlat, a koponyától K-re fekvő vas- kapocs kivételével, feltünteteti a Filep Antal sír-rajzán található mind a 17 számozott leletet, pontosan ugyanúgy és ugyanott, ahogyan Filep

⁸ A csontváz sorsáról a Szentesi Múzeumban, a JATE Embertani Intézetében és az OTM Embertárában nem tudnak, a leletek nem kerültek egyik gyűjteménybe sem.

⁹ Vö. alább a szegvári sírral foglalkozó szakirodalom méltatásánál.

Antal rajzán látható. Mivel azonban később készült, további leleteket is ábrázol. Szerepelnek rajta a lándzsacsúcs, a kard függesztő szíjak 2–2 rozettája és a fegyveröv szíjvégei a bal vállnál, a jobb bordánál és a jobb karon kívül, jelöli a bal medencelapát alatt a kardszíz bronz csatját, a medence alsó szélénél az ovális vascsatot, a tegezöv lemezszorítós vascsatját, rozettáit és szíjvégét, végül pontosan megjelöli a tegez alsó szegélyének bronzpántját. — Mindezeket a leleteket a nyíregyházi helyszínrajz figyelembevételével helyeztem el a sírrajzon, 1. ábránk hitelessége így kétségszű, hiszen úgyszólván valamennyi számozott leletéről helyszínrajz tanúskodik. Az egyetlen eltérés: a Nyíregyházán talált vázlat a koponyán csak 2 db arany rozettát tüntet fel — egymástól távol, mintha „hiányozna” közben valami.

A Mérey Kádár jelentésében nem említett leleteket a csontvázrajz sem tünteti fel, nyilvánvaló tehát, hogy az egy évvel később írott jelentéshez a csontvázrajz is alapul szolgált. A leleteket az ismeretlen rajzoló részben ugyan beszámozta, jegyzéket azonban nem adott hozzájuk. Csak néhány esetben („kerek vascsat”, „szíjvég”, „lándzsacsúcs”) értelmezi ismeretlen kéz egyiket-másikat. Ugyanazon papírlap alján Csallány Dezső ceruzáírással szerepel ugyan a leletek teljesebb jegyzéke, ez azonban nem egyéb, mint Mérey Kádár jelentésének utólagos kivonata.

„A Szegvári korai avar fülkesír” című kézirat-törödékekben Csallány Dezső elkezdte a sírlelet feldolgozását. Ebből tudjuk meg, hogy a leletek előkerülését Huszár László „szentesi antropologusnak” (— valószínűleg 1950–1954 között ellenőr a Csongrád megyei tejipari vállalatnál —) jelentették, aki részt vett a sír feltárásában is. Nyilván hozzá került a csontváz s végleg elveszett, amikor Huszár 4 évvel később elhagyta az országot.

Bár Csallány Dezső (saját adatai szerint) mind a sír előkerülésekor, mind pedig feltárásakor meglátogatta a lelőhelyet, önálló feljegyzésre mégsem támaszkodik. A leletkörülményekkel kapcsolatban szóról szóra Mérey Kádár jelentését másolja — némi „korrekcióval”, amellyel dolgozata címét kívánta alátámasztani.

A kézirat a fenti leletkörülményeken kívül a leletek sorszámozott leírását tartalmazza, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban Kovrig Ilona által készített fényképtáblákat — ezek sorrendjében halad a leírás. Itt befejeződik, értékelés nem készült hozzá.

A sír

Az ember- és lótemetkezések egyszerre ástott gödrének teljes H: 420 cm. Keleti fele az emberi sírgödör. H: 200 cm, Sz: 100 cm, sarkai enyhén lekerekítettek. Átlagmélysége: 210–220 cm. A lábánál — a sírgödör láb felőli végének enyhe leélyítése következtében — némileg mélyebb, a koponya a lábakhoz képest 25 cm-el magasabban

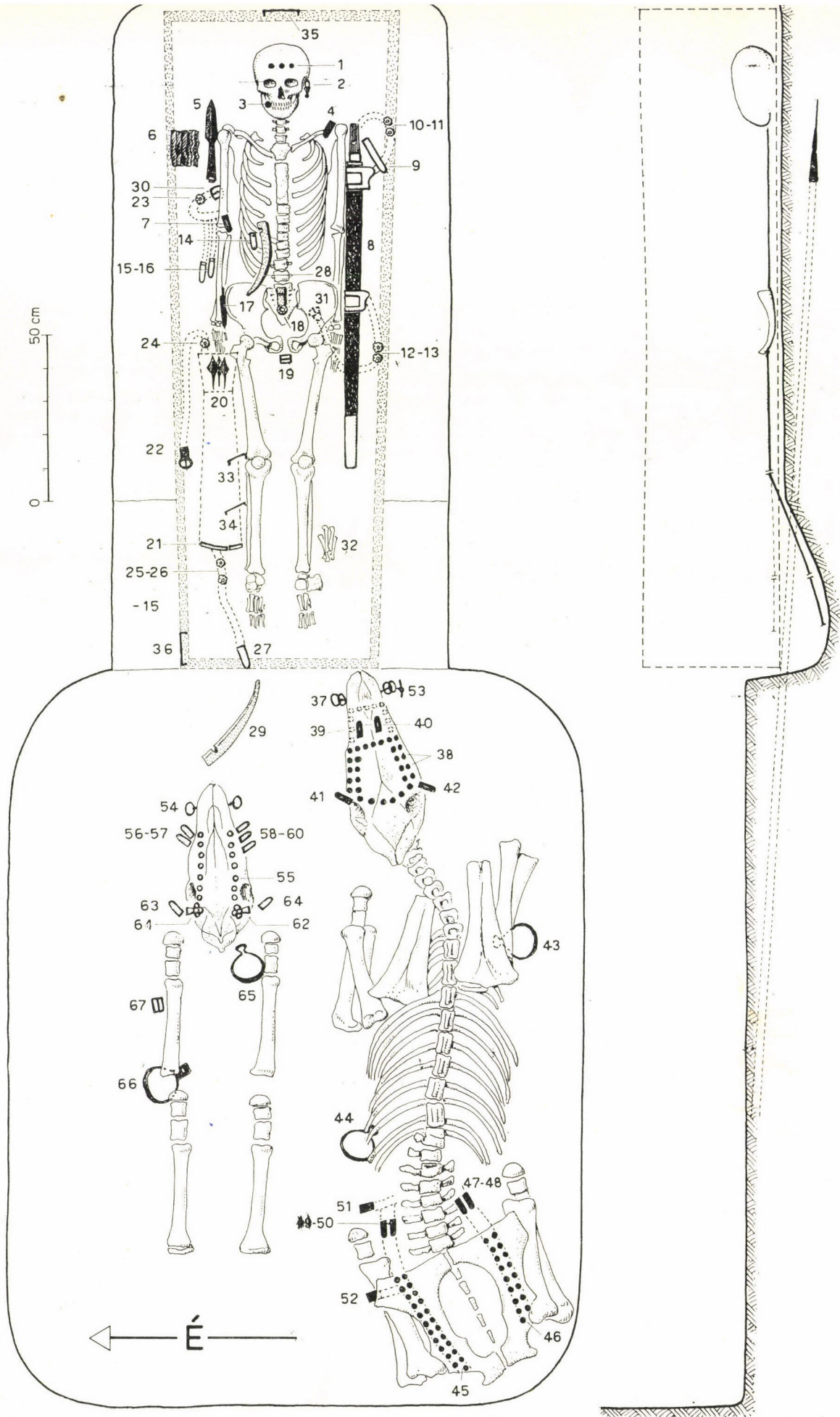
feküdt. A sírgödörben kb. 195 cm hosszú, K-en a fejnél 70 cm, Ny-on a lábánál 60 cm széles mintegy 40 cm magas, vaskapcsokkal megerősített deszkakoporsóban nyugodott az erőteljes férfi halott. A váz hossza a kinyújtott lábfejekkel együtt mintegy 175–178 cm, tényleges magassága 165–166 cm körül lehetett.

Közvetlenül a koporsó láb felőli végének vonalában a sírgödör 190 cm szélesre bővült. Az erősen lekerekített sarkú, az ovális formához közelítő 220×190 cm-es sírgödör mélysége 190–200 cm volt. A lósír gödrének D-i felében 210–220 cm hosszú teljes lócsontváz feküdt maga alá húzott lábakkal. Medencéje rézsút a sírgödör DNY-i sarka felé fordult, koponyája a férfi jobb lába felé irányult. Baloldalán, a lósír É-i felében 140 cm hosszú részleges lótemetkezés volt, koponya, mellső és hátsó lábszárak, csüd és csánk csontok rendben, sorban elhelyezve.

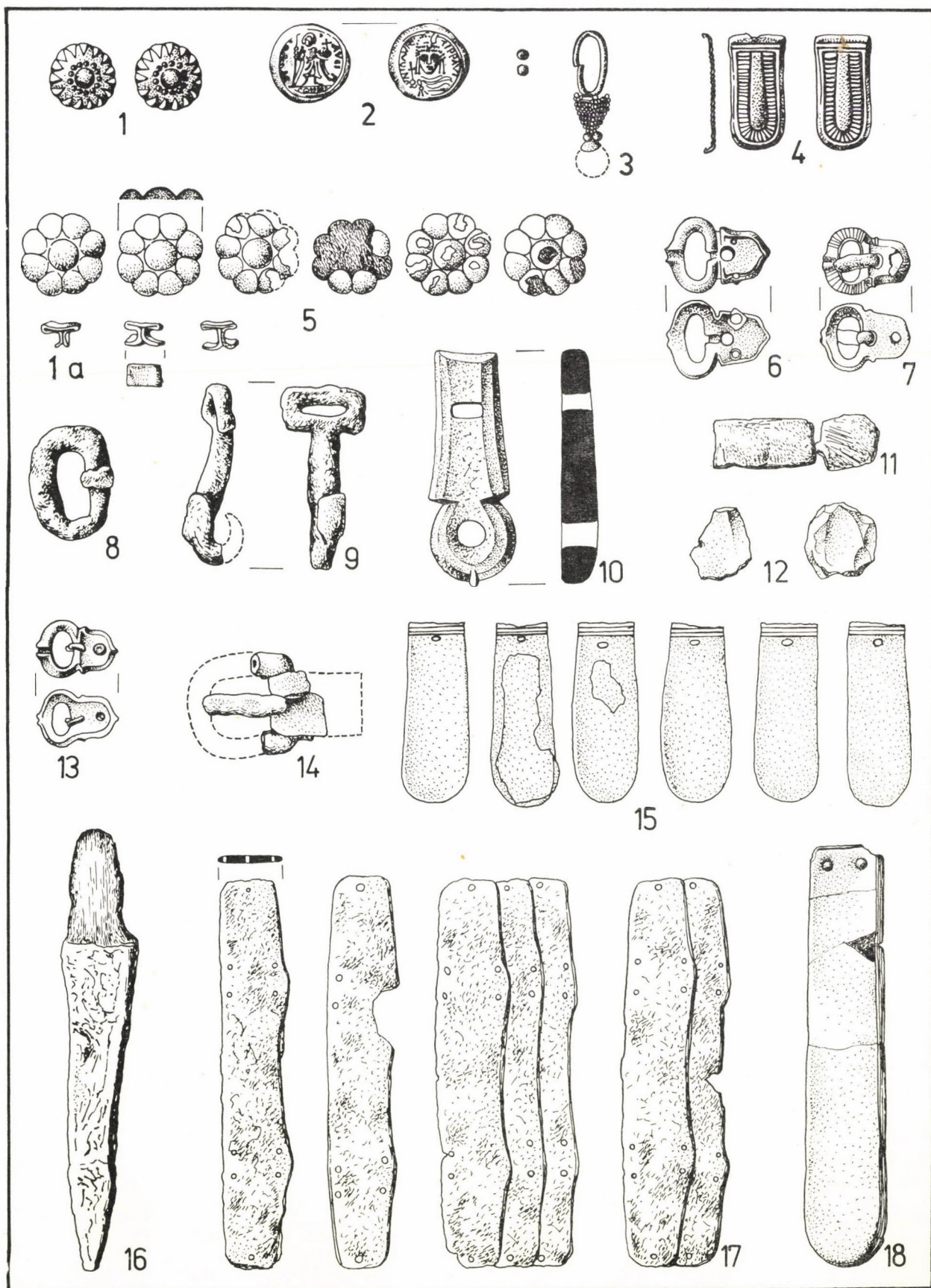
Leletek

A sírrajzon, illetve a sírleírásban szereplő leletek a számok sorrendjében (1. kép).

Férfi csontváz. 1. A homlok közepén egymás mellett 3 db bronz alátét lemezzel együtt préselt, arany rozetta — ebből ma 2 db van meg. Átm: 1,8 cm (2. kép 1). Csaknem teljes bizonyossággal a homlok-rozetták felerősítésére szolgáltak azok a fekvő H alakú, „iratkapocs”-szerű bronz pántok, amelyekből 3 db volt a szegvári leletek között (2. kép 1a). 2. A koponya bal oldalán: apró sűrű granulákkal díszített gúlcacsüngős arany fülbevaló. Kopott, alsó gömbcsüngője már a temetéskor csonka volt. Teljes H: 3,3 cm, ovális karikájának Átm: 1,8 cm (2. kép 3). 3. A mandibula jobb oldalán a fogakon: *Mauricius Tiberius* (582–602) arany solidusának egykorú hamisítványa (2. kép 2). 4. Bronz alátét lemezzel együtt préselt arany-szíjvég. H: 3,2 cm (2. kép 4). 5. Vas lándzsacsúcs. Köpüjének alsó vége mandzsettászerűen megvastagszik, a mandzsettából kis nyelv nyúlik le, amely ráfeküdt a lándzsanyélre, sőt valószínűleg rá is szögezték. Mindez azonban inkább sejthető, mintsem látható, az erősen korrodált penge alakjára is csak következtetni lehet. Teljes H: 26,5 cm (3. kép 3). — A lándzsacsúcs a halott jobb vállánál, a váll-, illetve felső karcsontnál 10 cm-rel mélyebben, a sírfenék alatti földben feküdt. Ezért csak a csontváz felszedése után került elő. 6. Kovácsolt vas páncéllemezek, amelyek eredeti összefűzésüknek megfelelően, félig egymást fedve kerültek elő. Egy helyről, egy páncél alsó-hátsó széléből kivágott azonos típusok, két végükön 1–1, a lemezek középső harmadában 2–2 felfűzésre szolgáló lyukkal. Hosszuk: 10,8 cm, 7 db — az egyiken sűrűszövésű textilmaradvány (2. kép 17). — A jobb vállal egy magasságban a koporsóban kerültek elő. 7. A 4. számúval megegyező, bronz alátétes arany-szíjvég (2. kép 4). 8. Kétélű egyenes vaskard. Teljes H: 110 cm. A markolatvas H(jelenleg): 12 cm, eredetileg, egy letört és elve-

1. kép. A szegvár-sápoldali lovassír. Eredeti vázlatok és leírás nyomán.
 Рис. 1. Погребение с конями в д. Сегвар-Шаполдал. По полевым зарисовкам и записям.
 Abb. 1. Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Nach originalen Feldzeichnungen und Notizen.

2. kép. Szegvár-Sáboldal. Leletek a férfi sírból. Kb. 2 : 3
 Рис. 2. Сегвар-Шапoldal. Находки в мужском погребении. М: 2 : 3
 Abb. 2. Szegvár-Sáboldal. Funde aus dem Männergrab. Etwa 2 : 3

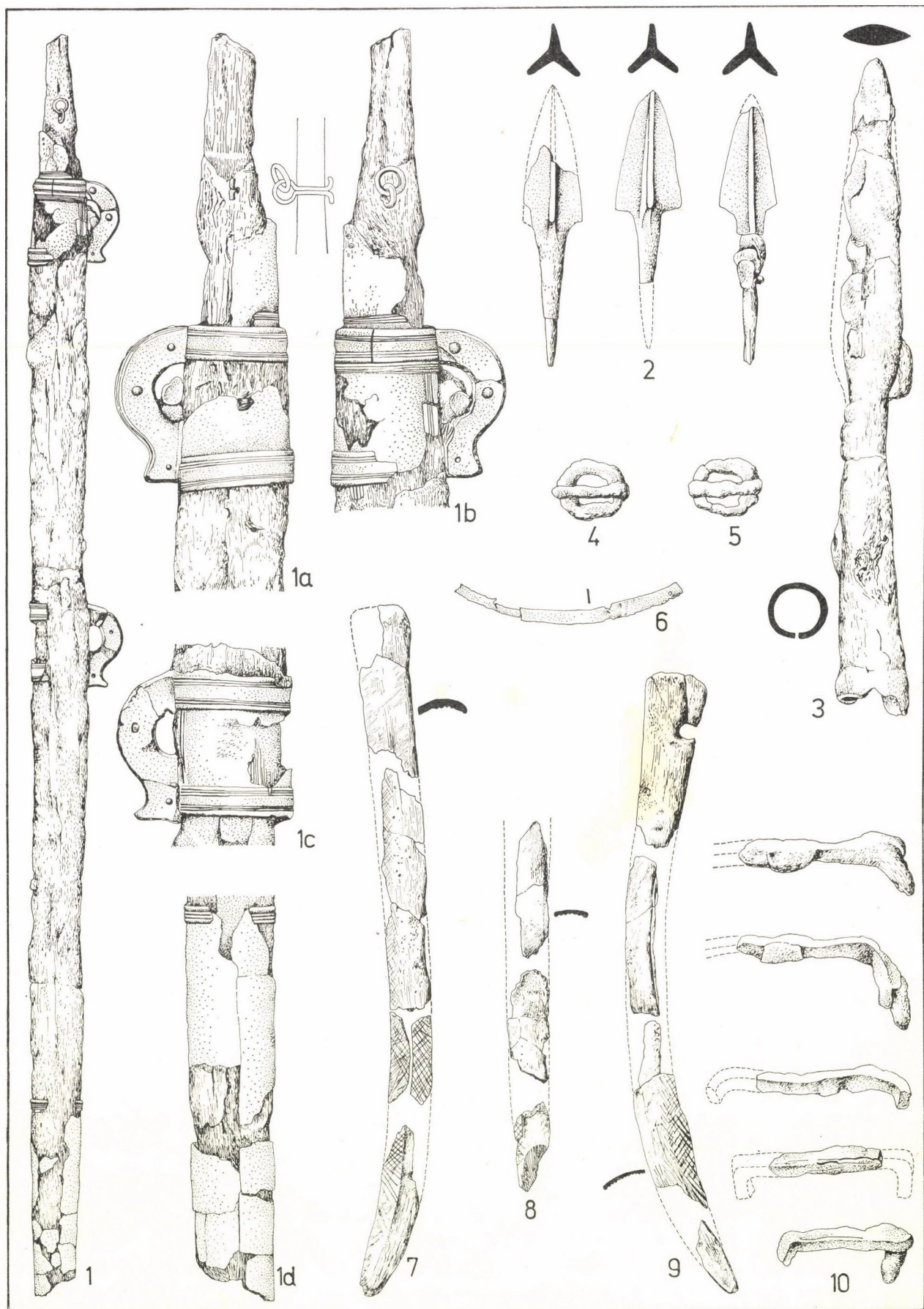
szett nyúlvánnyal együtt, 13–13,5 cm-es volt. A markolatvas közepén hurkos-kapcsos bronz szögecsre fűzött bronz karika. A markolat tövén 4,5 cm szélességben megmaradt az ezüst borítás, amely alul, a penge felé, bordázott szalaggal záródik. A bordázott markolatzáró szalag alsó végét a tok szájpántja takarja, teljes szélességében nem látható. A kard fatokjára szerelt tartófülek P alakúak és ezüstműből készültek. Alul-felül bordázott ezüst szalagok erősítik a tokhoz, a szalagok között és alatt sima ezüst borítás van. A kardtok alsó végén 17 cm hosszú, lefelé enyhén keskenyedő ezüst tokvégződés. Felső szélén rovátkolt pántszegély, alja töredékes, hiányos (3. kép 1–1a–d). 9. *Ezüst nagyszíjvég*, kettős lemezű, díszítetlen, rovátkolt ezüst szalaggal keretezve. H: 11,8 cm (2. kép 18). 10–11., illetve 12–13. 23 *Fegyveröv és kardfüggesztő szíjak* préselt, nyolcszirmú, ezüst rozettaverelei. Átm: 2,4 cm (2. kép 5). 14–16. *Fegyveröv mellékszíjcsüngőinek ezüst kisszíjvégei*. Felső szélükön rovátkolt pánt, hátlemezüik bronz. H: 5,2 cm (2. kép 15). 17. *Vaskés*, fatok maradványaival, egyélű. H: 12,5 cm (2. kép 16). 18. *Fargott csont függesztő* két lyukkal. H: 6,6 cm (2. kép 10). 19. *Vas övcsat*. Átm: 3,3 cm (3. kép 4). 20. *Háromlú vas nyílhegyek* töredékei. Eredeti hosszuk: 10–11 cm, 3 db (3. kép 2). 21. *Bronzlemez*, tegez alsó szegélypántja. Eredetileg több töredék. A meglévő ívelt lemez H: 9,5 cm, Sz: 0,6 cm, ép végén szöglyukkal (3. kép 6). 22. *A tegezöv vascsatja*, vas szíjszorító lemezzel. Töredék (2. kép 14). 24, 25–26. *Tegezöv préselt ezüst rozetta díszei*, mint 10–13. (2. kép 5). — A sírleírásban szereplő összesen 8 db-ból jelenleg mintegy 6 db rekonstruálható, fényképezhető épebb állapotban azonban csak 3 db maradt meg. 27. *Tegezöv ezüst nagyszíjvége*, sima, kettőslemezü, felső végén szöglyukkal. H: 7,4 cm. A szíjvég az ezüst töredékek között jelenleg már nem azonosítható, alakját még ép állapotban őrzi egy régi fényképfelvétel.¹⁰ 28. *Reflex-íj felső végének csont borító* lemeze. A sírrajzokon még ép, de „a felvételkor darabokra törött” (3. kép 9). 29. *Reflex-íj alsó végének* már a feltáráskor „maradvány töredéknek” jelzett *csontborítása* (3. kép 7). — A sírrajzok és a jelentés szerint még kettőslemezüek — a töredékekből azonban ma már egy-egy ívelt lemez is nehéz volt rekonstruálni. 30. A jobb felsőkar alatt: *fegyveröv ovális vascsatja*. Tüskéje elporladt. Átm: 3 cm (2. kép 8). 31. A csontváz felszedésekor a medence alatt talált *bronz csat*. H: 3 cm, Sz: 2,8 cm (2. kép 6). 32. *Juhcsontok*. 33–34. *Vas koporsókapcsok*, kívül a jobb térd mellett és kívül a jobb térd alatt, kisebb példányok (3. kép 10). 35–36. Nagyobb méretű *vas koporsókapcsok* (3. kép 10) — csak sírrajzon szerepelnek.

¹⁰ A felvételeket Kovrig Ilona készítette az 50-es évek végén a Nemzeti Múzeumban. Levonataikat Garam Évának és Kemenczei Tibornak köszönöm. A szóban forgó darabot (más fontosabb tárgyakkal együtt) a 6. j.-ben jelzett tanulmányban közlöm.

Sem a sírleírásban, sem a sírrajzokon nem szerepelnek: a. Kicsiny sárgásbarna színű *üveggyöngy* (2. kép — szám nélkül a felső sorban) — nyilván valahol a nyak körül került elő. b. *Bronz csat*, karikája rovátkolt díszítésű. H: 2,7 cm (2. kép 7) — valószínűleg a felső P alakú kardfüggesztőhöz erősített tartószíj csatja (mérete a 2. kép 6-hoz áll közel), amely a kard felvétele után kerülhetett elő. c. *Bronz csat*, kisméretű, tüskéje csonka. H: 2,5 cm (2. kép 13). d. *Vas tegezfűggesztő*, kampós alsó részén nagyobb textilmaradvánnyal. Kampója hiányos. H: 5,2 cm (2. kép 9). — Minden bizonnyal a tegezzel volt kapcsolatban,¹¹ a nyílhegyek, a jobb kéz, a jobb combcsont vagy a jobb medencelapát felszedésekor kerülhetett elő. e. *Csiholóvas* töredéke (2. kép 11) és 2 db *kovakő* (2. kép 12) — valahol a deréktájon viselt kis zacskóból származhatnak. f. *Vascsat*. Átm: 3,2 cm (3. kép 5). g. *Reflex-íj markolatának csont borítása*, kis töredékek (3. kép 8). — A leletek közt kerültek elő. Mint alább meglátjuk, a markolatlemez a sír magasabb részéből, a sírföldből származik, ezért nem szerepel a sírrajzokon, s nem vett róla tudomást a sírleírás sem.

¹¹ A kutatások-ásatások színvonalának hű tükré, hogy e szinte mindennapos avar vastárgy rendeltetésére milyen kevés hiteles adat utal. A jól megfigyelt esetekben mindenkor nyílhegyek és tegez társaságában kerülnek elő: J u t a s 125. sír, a jobb kéznél nyílhegyekkel (*Rhé, Gy. — Feltich, N., Jutas und Öskü* (Prag 1931) 26–27, IV. t. 29), L e i t h a p r o d e r s d o r f/Lajtapordány 123. sír, a medencén a jobb felsőkar alsó végénél, alatta 2 db nyílcsúcs (*Mitscha-Märheim, H., Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf. WAB 17., Eisenstadt 1957, 32–33, VIII. t. 8*), K ö r n y e 82. sír, — 3 nyílhegy fölött a jobb felsőkar mellett [*Salamon, Á. — Erdélyi, I., Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Stud Arch V., Bp. 1971, 21–22, 35. t. (sírrajz) és 13. t. 26*], A n d o c s - Ú j h a l a s t ó 11. sír, a medencecsonton nyílhegyek közelében (*Garam É., FA 23, 1973, 132, 3. kép 28*), A r a d a c - M e č k a 108. sír, a jobb medencelapát alsó külső szélén a jobb térdnél talált nyílhegyek felett [*Nad, Š., La nécropole de Mečka. Inv. Arch. Fasc 17 Y. 160,1 (sírrajz) és 160, 2 7. szám*]. — Ezek után biztosra vehető, hogy Szegváron is a tegez felfűggesztésére szolgált s valahol a medence jobb oldalán került elő.

Tegezfűggesztőnk előzményei (jól bevált gyakorlati tárgyról és formáról lévén szó) keleten a szkíta korig nyúlnak vissza. A szegvári tegezfűggesztő közvetlen előképei II–V. századi belső-ázsiai sírokban találhatók meg: B o l š a j a R e č k a BE XII–18. sír, a jobb alsókar mellett nyílhegyek közelében [*Grjaznov, M. P., Istorija drevnih plemen Verhnej Obi. MIA 48. (Moskva–Leningrad 1956) 100, XXXI. t. (sírrajz) és XXXII. t. 2*], K o k e l KE-26-XV. kurgánsír, a jobb karon belül, mellette nyílcsúcsok [*Vajnszejn, S. I., in: Trudy Tuvinskoj Kompleksnoj Arheologo-Etnograficeskoj Ekspedicii — a továbbiakban TTKAE — III., Leningrad 1970, 25., 28. kép (sírrajz) és 29. kép 6*], T a t a r s k i e m o g i l k i 4. sír, a bal váll felett nyílhegyek társaságában (*Ümanskij, A. P. Mat. po Arh. Sibiri. 4. Drevnaja Sibir, Novosibirsk 1974, 141, 3. kép és 4. kép — sírrajz*). Nyilvánvaló tehát, hogy az avaroktól hozott belső-ázsiai készségről van szó. — Egyébként a Szaltovo–Majáki kultúra dmitrovskojai temetőjéből rekonstruált tegez a szegvári tegez két fontos elemét, az alját szegélyező pántot és vas fűggesztőfület ábrázolja. vö. *Pletneva, S. A., Ot kočevij k gorodam* (Moskva 1967), 159, 43. kép 18.

3. kép. Szegvár-Sápoldal. Leletek a férfi sírból. Kb. 2 : 5
 Рис. 3. Сегвар-Шаполдал. Находки в мужском погребении. М: 2 : 5
 Abb. 3. Szegvár-Sápoldal. Funde aus dem Männergrab. Etwa 2 : 5

Az orr bal oldalán bukkantak rá a sírra, megsértették az orrsontot és a fogakat, „arany rozettákat és vas töredékeket” emeltek ki — utóbbiak a zabla bal szára és karikája. A helyszínre érkező régészek „megpiszkálva” bontották ki a lókoponya orr-részét, amikor is „újabb rozetta töredékek” kerültek elő. Mivel a későbbiekben a lókoponyájának két oldalán épségben bontották ki a kettős rozetta-sorral díszített hosszanti kantárszíjakat, a fenti rozetták a keresztben futó orrszíjakról származnak.

37. *Vas csikózábla* töredékei, kettős karikás típus (5. kép 8). 38. Bronz alátéttel együtt préselt *aranyrozettákkal* díszített hálós rendszerű fejkanthár. A két ízben is megsértett-megboltygatott lófejen a sírrajz 19 db-ot jelöl, eredetileg mintegy 36–38 db díszíthette a szíjakat (4. kép 1). 39–40, 41–42. Az orrsonton és a koponya két oldalán bronz alátéttel együtt préselt *arany szíjvégek* — ugyanolyanok, mint az emberi váz 4. és 7. szíjvégei (4. kép 6). 43–44. Hurkosfülű, kerek talpú *vas kengyelek* — már a sírban „elporladva” (5. kép 6 és rajzolhatatlan törmelék). 45. Farhám bal oldali kettős *rozetta-sor* díszítménye, kibontva 23 db volt látható (4. kép 2). 46. Ugyanaz jobb-ról, kibontva 19 db-ot számoltak (4. kép 2). — Eredetileg 50–52 db volt, mivel a meglévő rozetták száma a töredékek és a felerősítő bronzszegcsek alapján 91 db, amelyből 2 vagy 3 db a homlokdíszhez tartozott. Mivel a farhám a ló farának két oldalán haladt, és a ló farka alatt fordult, a dekompozíció során a szíj lefordult a ló testéről. Emiatt mindkét rozetta-sor lefelé borulva került elő. 47–48, 49–50. Egy-egy arany és bronz lemezből préselt *szíjvégpár*, azonos a 39–42. típus-sal (4. kép 3–4). 51–52. „Rojtos” végű, téglalap alakú, bronz alátéttel együtt préselt *arany szíjvégek*. H: 3,5 cm, Sz: 2 cm (4. kép 5). 53. A kantár ki- és beakasztására szolgáló *vas zablapecsek*, töredékes, ragasztott (5. kép 7). Pontos meghatározása és elhelyezése annak alapján lehetséges, hogy Filep Antal itt „rudaszablát” említ és piciny vasrudat rajzolt a zabla jobb külső vége mellé.¹² Zablaínk azonban nem rudas típusok, zablapálcára utaló töredék nincs a vasleletek közt.

¹² A honfoglaló magyar lovassírokban talált, hasonló alakú és méretű, csontból faragott peceket *Dienes István* a kengyel felerősítésével-rögzítésével hozta kapcsolatba (ArchÉrt 93, 1966, 232, 134. j., és 22. kép 9). Valóban, a bolyi avar temető 3a lovassírjában „a bal oldali kengyelvels mellett” került elő egy középen kerek nyílással ellátott, két végén gumós vastárgy (*Papp L.*, JPMÉ 1962, 171, XXIX. t. 2., a sírrajz, V. t. 15., a tárgy). A bolyi kengyelrögzítő azonban hosszabb és vaskosabb, mint a mi darabunk, ezen kívül nem hajlik. A szegvári vas pecek tehát mégiscsak a nyílásába erősített kantárszíj ki- és beakasztására szolgálhattak — mérete és előkerülési helye is erre utal. Ívelt testű, csontból faragott megfelelőit szép számmal ismerjük belső-ázsiai türk lovassírokból s aligha véletlenül mindig a zablák közvetlen közeléből, pl. *Kudyrge* 11. sír [*Gavrilova, A. A.*, Mogil'nik

54. *Vas csikózábla*, kettős karikás típus. Töredékek (5. kép 10). 55. Félgömb alakú préselt *ezüst szíjdíszítmények*. Átm: 2,1 cm. Számukat egyik dokumentáció sem közli, jelenleg a töredékek alapján 12 db rekonstruálható, illetve rajzolható (5. kép 1–2). Ez azonban csak a „maradvány”, mivel többségüket az ólombetét szétfeszítette és porrá omlasztotta. Meglévő felerősítő bronz szegcsek száma 38 db — nyilván legalább ennyi ezüst félgömbdísz volt a lovon. 56–57, 58–60. Sima, préselt *ezüst szíjvégek* bordázott szegéllyel. Formailag megegyeznek a 14–16. típusú ezüst övszíjvégekkel. H: 4, 6–5 cm (5. kép 5). 61–62. Lóherelevél alakú, rojtos végű, préselt *ezüst kantárdíszek* — a sírleírásban említett 2 db töredékei vannak meg (5. kép 3–4). Az ezüst szíjvégek és kantárdíszek felerősítésére szolgált 10 db változatos méretű bronz kapocs (5. kép 3a–4a), számuk megegyezik a megmaradt, illetve a dokumentumokban szereplő 8 szíjvéggel és 2 kantárdíszszel. 63.–64. *Ezüst szíjvégek* mint 56–60. — a sírleírásban szereplő még egy hasonló szíjvég elporladt. 65–66. *Vas kengyelek* töredékei. A sírleírás a rossz állapotú kengyeleket „hurkos fülűnek” írja, a meglévő vastöredékek tanúsága szerint azonban legalább az egyik kovácsolt hosszú fülű volt (5. kép 14–15). 67. „Vas” — nyilvánvalóan *hevedercsat* (5. kép 13).

A lószerszám töredékek között található még: *h.* kisebb *vascsat* töredék (5. kép 9), *i.* nagyobb *vascsat* töredék (5. kép 11) és egy *k.* *vaskarika* (5. kép 12) — a lósirok szokványos leletei.

A sírleírásból, a sírrajzokból és a meglévő leletekből megállapítható, hogy egyik lónak sem volt a szügyelő-szíja díszítve.

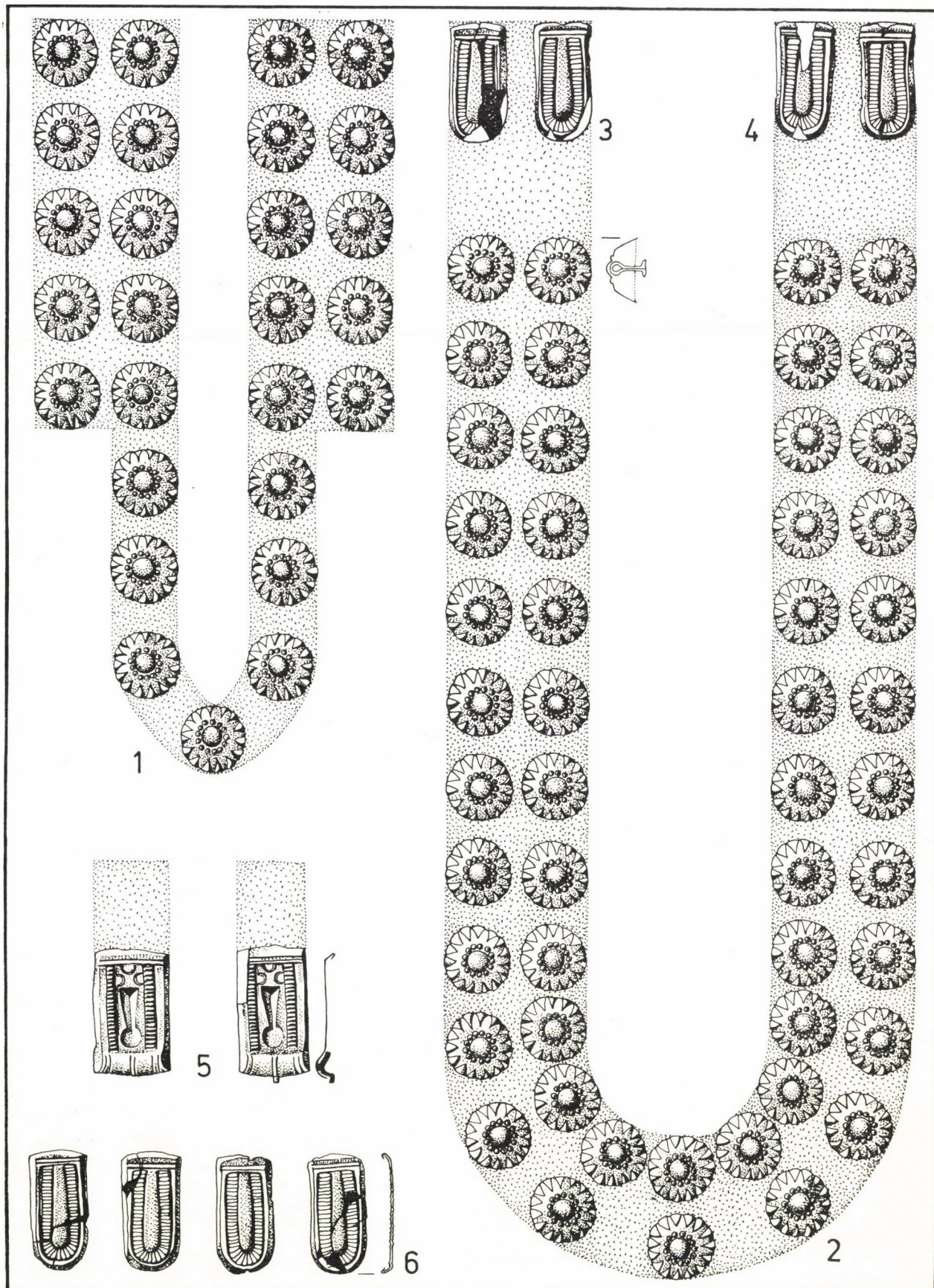
A leletek a szentesi Koszta József Múzeumba kerültek.¹³ Leltári számuk: 55. 60.1–184. A múzeum adattárában nyert elhelyezést a sírról fennmaradt valamennyi dokumentum.

A sírforma

A szegvári ember- és lósirok együttes csupán annyiban különleges, amennyiben esetünkben két lovat temettek az elhunyt lábaihoz. Egyebekben megfelel annak a temetkezési formának, amelyet

Kudyrge. (Moskva–Leningrad 1965) 25, XIX-t 19], *Kudyrge* 22. sír (uo. 27, XXIII. t. 4–6) és a *Hairhan-Na inde Sum e* melletti kurgánsír [*Borovka, G. I.*, Severnaja Mongolija II. (Leningrad 1927), 72–74, IV. t. 32] vagy éppen hazai avar lósirokból, pl. éppen *Boly la* sírjából, ahol a nyakesigolya mellett került elő (*Papp L.*, i. m. 169, IV. t. 16).

¹³ Itt ragadom meg az alkalmat, hogy hálásan megköszönjem Hegedüs Katalinnak, a szentesi Koszta József Múzeum igazgatójának és munkatársainak a szegvári leletek közléséhez nyújtott sok segítséget. Baráti köszönet illeti Trogmayer Ottó megyei múzeumigazgatót is, aki a lelet Budapestre szállítását lehetővé tette.

4. kép. Szegvár-Sápoldal. Lószerszámok. Kb. 2 : 3
 Рис. 4. Сервар-Шаполдал. Конская сбруя. М: 2 : 3
 Abb. 4. Szegvár-Sápoldal. Pferdegeschirr. Etwa 2 : 3

az 1960-ban feltárt bolyi A. temetőből mintaszerűen dokumentálva először Papp László ismertetett.¹⁴ Egyetlen hosszú sírgödörben egyidejűleg elhelyezett emberi és lótemetkezéseket azonban már korábban megfigyelt, fényképen és sírrajzon dokumentált a Mezőfalva-Vasútállomásnál feltárt avar temetőben Fitz Jenő (1952)¹⁵ és e sorok írója (1953).¹⁶ A hangsúly egyáltalán nem a prioritáson van, hanem azon, hogy a mezőfalvi ember + lósír együttesek többsége a szegvárral azonos korszakból, vagyis a korai avar időkből származik (23, 29, 87/100 és 230 sírok), míg a bolyi példák későbbiek, a VII. század utolsó harmadából, az ú.n. közép-avar időből valók. Rajzban, fényképen nem dokumentált hasonló korai avar sírok Bölskén a 8. és 11. ember + lósír,¹⁷ Szőregen pedig a 116/107 ember + lósír.¹⁸

A bolyi tíz ember + lósír (1–3, 19–20, 55, 59–61, 63. sírok) Papp Lászlótól közlített kitűnő leírását, rajzait és fényképeit kiegészítve a hat mezőfalvi sír adataival a következő kép bontakozik ki. Az átlagosnál nem sokkal szélesebb (60–90 cm) sírgödröket egyszerre ásták, 380–420 cm hosszú feltjük régészekről végzett régészeti ásatáson együtt jelentkezik. „Felső” — Bólyon és Mezőfalván nyugati — végükben nyugszik a ló tulajdonosa. Vele egyirányban helyezték el lovát, úgy, hogy a lófej a halott lábához került. Az esetek jelentős részében a sírgödör két fele azonos mélységű és összefüggő, nincs közöttük „válaszfal”. Előfordul azonban, hogy a sírásás utolsó szakaszában a sírgödör felső és alsó fele némileg elkülönül egymástól, kis földpadka marad köztük. A lovas sírgödörét ilyenkor (de nem mindig!) valamivel mélyebbre ásták (Bóly 59. sír,¹⁹ ember: 285 cm, ló: 255 cm, Bóly 60. sír,²⁰ ember: 270 cm, ló: 255 cm, Mezőfalva 87/100. sír, ember: 195 cm, ló: 150 cm, Mezőfalva 210. sír, ember: 154 cm, ló: 143 cm stb.). A szintkülönbség 10 cm-től 30–45 cm-ig terjedhet, Szegváron átlagos volt: 10–20 cm.

A „látszólagos” mélységkülönbség a sír két fele között csak akkor nagyobb, ha az emberi sírgödör egyik vagy másik, sokszor mindkét vége mélyített. A koporsó leeresztésére, illetve a kötél felhúzására szolgáló mélyítéseket²¹ Papp László a

sírrajzokon még nem ábrázolta. De észlelte, amikor az emberi láb „süllyedését” említi²² a lófej előtt (3. sír), avagy a koponya „süllyedését” jegyzi meg²³ (19. sír). A bolyi sírokról készült fényképeken látható, hogy az 1, 3, 20, 59 és talán a 60. sírok esetében²⁴ is mélyített volt a halott lábánál a sírgödör — ami a később tárgyalandók megértéséhez korántsem mellékes.

Az emberi sírgödör fej és láb felőli végének mélyítését Mezőfalván a 218. ember + lósír esetében is meg lehetett figyelni. A lényeges különbség Bóly és Mezőfalva között az, hogy az előző helyen az ásató szerint a sírok nem voltak kirabolva — bár a közlített dokumentáció alapján 19, 60 és 61. lovassírok esetében²⁵ mégis gyanítható az emberi temetkezés ügyes kifosztása. Mezőfalván viszont a korai lovassírok felső „emberi” fele kivétel nélkül ki volt rabolva, sőt egypánszor fel is volt dűlva, ugyanakkor a hozzájuk tartozó lótemetkezéseket csak két ízben bolygatták meg. A rablási aknák sötétszínű kerek vagy ovális feltja az emberi sírgödör medencétől fejig terjedő felében jelentkezett, és függőleges vagy kissé ferde aknaként haladt a csontváz mellső részére. A koponya és a feldúlt felső test csontjai vagy az aknában kerültek elő, vagy egymásra dobálva az akna alján. — A sírfenéktől 40–60–80 vagy éppen 100 cm magasságban a bolygatási aknában jelentkező csontvázrészecskék és koponyák a nem régész vagy gyakorlatlan régész ásatókat sokszor megtevesztik, „rítust” igyekeznek hozzá találni.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szegvári ember + lósír Kiss Attila „Korai-avarkori VI. típusába” tartozik: „Lóváz az emberi vázzal egy tengelyben, lókoponya az emberi váz lábcsontjainál, azonos tájolásban.”²⁶ — Ezt a típust annak idején az itt említett mezőfalvi sírok többségén²⁷ kívül csak a csókai 25. ember + lósír képviselte. — A szegvári sír a rendszerezés idején már ismert volt. Mégsem ebben a típusban szerepel.

A koporsó

Az 1950-es évek előtt alkalmazott ásatási módszer nem tette lehetővé az avar fakoporsók megfigyelését.²⁸ Koporsóra legfeljebb ott és akkor gyanakodtak az ásatók és publikálók, ha vaskapcsok kerültek elő valamelyik sírból.²⁹ A Régészeti

¹⁴ Papp L., A bolyi avarkori temető. JPMÉ 1962, 168–182, 29–30. t.

¹⁵ A 23, 29 és az utólag „összejött” 87/100. sír.

¹⁶ A 210, 218 és 230. sír.

¹⁷ Szelle Zs., ArchÉrt 11 (1891) 239.

¹⁸ Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. AH XXXVIII (Bp. 1961), 166, 181. t. 1–9. — A nyilvánvalóan avar, t. között a szegváriakkal is rokon vascsatok feldúlt lócsontok közül kerültek elő, amelyek a különálló fülkesírnak értelmezett 107. sírral fügtek össze. Vö. a temető térképét uo. a 18. képen. Körülötte a gepida sírokra merőleges irányú avar sírcsoport helyezkedett el. Az utóbbi közöletlen.

¹⁹ Papp L. i. m. 179, 14. kép és XXX. t.

²⁰ Uo. 181, 15. kép és XXX. t.

²¹ Tomka P., Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz. III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. Arrabona 19–20 (1977–1978), Győr 1979, 17–108 dolgozatában kifejtett pompás megfigyelés.

²² Papp L. i. m. 170.

²³ Uo. 173.

²⁴ Uo. a 6, 7, 9, 14 és 15. képek.

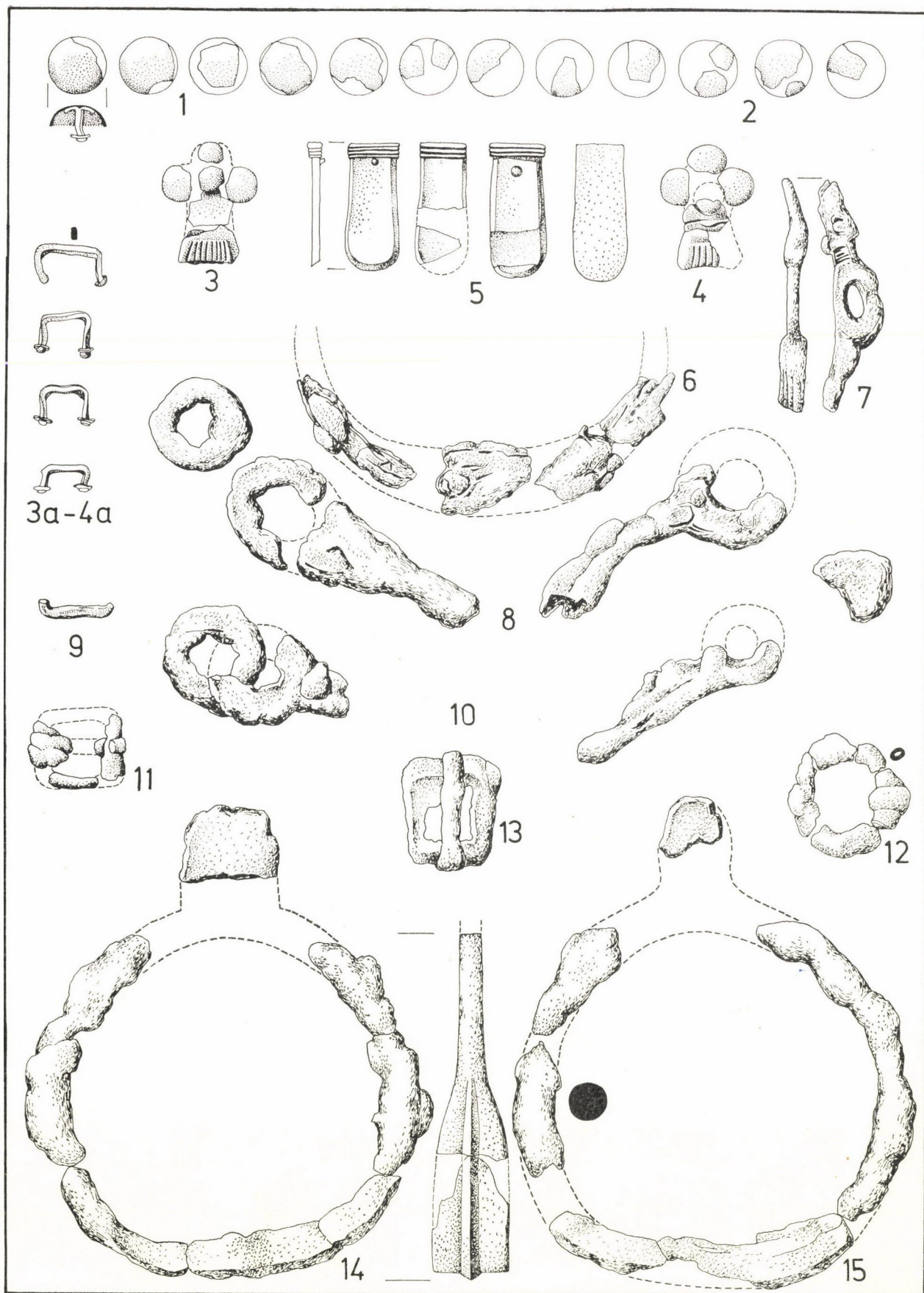
²⁵ Uo. XXIX. t. 3, XXX. t. és XXXI. t.

²⁶ Kiss A., Az avarkori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. JPMÉ 1962, 154.

²⁷ A régi „Előszállás-Bajcsihegy” néven — az ásatási naplóban 4 példát talált rá.

²⁸ Az egyetlen kivétel a Várpalota Szűcs-telepen és Altiszti lakásoknál Nagy Lászlótól feltárt avar temetőrészlet jól megfigyelt, kibontott és fényképezett deszkakoporsó sorozata. Dokumentációja mindmáig közöletlen.

²⁹ Még 1958-ban is. Vö. pl. Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 75 — a tiszavasvári-koldusdombi l. sírral kapcsolatban.

5. kép. Szegvár-Sápoldal. Lószerszámok. Kb. 1 : 2
 Рис. 5. Сегвар-Шаполдал. Конская сбруя. М: 1 : 2
 Abb. 5. Szegvár-Sápoldal. Pferdegeschirr. Etwa 1 : 2

Kézikönyv 1954-ben azt tanácsolja, hogy „a vaskapcsok formájából” kellene megkíséríteni a koporsófajtákra következtetni³⁰ — ami megvalósíthatatlan célkitűzés. A tényleges megfigyeléseket³¹ és dokumentációkat a szakirodalomban³² és a Kézikönyvben vélekedések helyettesítik: vászonba, gyékénybe, kéregbe, bőrbé csavart-burkolt halottakról beszélnek³³ — vagyis csupa olyasmiről, amit az azóta végzett modern ásatások éppenséggel nem tudtak megfigyelni vagy igazolni.

Az első mérhető, metszhető, rajzolható vaskapocs nélküli avar és IX. századi fakoporsókat a szegvári sír előkerülése idején, 1951/53-ban sikerült megfigyelni (Keszthely-Sörházkert³⁴ és Fenékpusztá,³⁵ Mezőfalva³⁶), publikálásukra azonban csak évekkel később vagy mindmáig nem került sor. A különböző koporsók megfigyelésének és hitelt érdemlő vizuális dokumentálásának egyébként is hosszú és rögös útja, valóságos „tanulóiskolája” van. Magam pl. az 50-es évek végén legfeljebb 5–8%-ot tudtam megfigyelni langobard temetőben, kezdetben többnyire vaskos, fatörzsből kivájt koporsók elszíneződését. A megelőző évtizedek semmijéhez képest azonban ez már eredmény volt. A módszerek finomításával az arány a 70-es évek elejére 75%-ra emelkedett s ma már többségben vannak a különböző alakú és szerkezetű deszkakoporsók. Avar viszonylatban a csúcsra Tomka Péter jutott fel, akinek sikerült kimutatni, hogy az általa ásott 113 síros tápi temető valamennyi halottját koporsóban, mégpedig többféle, jórészt rekonstruálható, ládaszerű koporsóban temették el.³⁷ — Minderről negyed-

századdal ezelőtt még szó sem volt.³⁸ Nem csodálható, ha a szegvári sír kezdő feltárója nem gondolt a koporsóra. Érdeme, hogy megfigyeléseiből (és a leletekből) mégis rekonstruálható.

A két lócsontváz kibontása után a lósír fej felőli oldalfalán 170 cm mélységben figyelt fel az ásató az emberi sír láb felőli végének „60 cm széles kevert földjére” (— ez sugallja majd t. között később a „fülkesír” elképzeléseket —). A teljesen kibontott embersír gödre azonban 100 cm széles volt, következésképp a sötétebb színű föld csak a koporsó végének a nyoma lehetett. A feltárás során előkerült 5 db meglehetősen nagyméretű és jellegzetes koporsókapocs szerepét és jelentőségét nem ismerte fel az ásató — a jobb térd és jobb lábszár mellett talált vaskapcsokat „tegezvasalásnak” vélte. A többi vaskapocsról nem ír. Két másik koporsókapocs („vas” megjelöléssel) szerepel viszont Filep Antal sírjában, egyik a koponya és a sírgödör vége között, a másik a jobb lábfejen kívül. Az ötödik kapocs előkerülési helyét nem ismerjük.

Ezek az adatok elegendők a koporsó kétségtelen meghatározására, megadják a láb felőli végének szélességét és magasságát³⁹, valamint a koporsó megközelítő pontosságú hosszát. Fej felé szélesedő formája jobbról a páncelemezek, balról a kardfüggesztő szíj rozetta díszének elhelyezkedéséből következik, a sírleírás mindkettőnek megadja a válltól, illetve a kard markolatától kifelé eső távolságát.

Az így nyert, fej felé szélesedő deszkakoporsó forma szokványos. Későrómai,⁴⁰ valamint az avarkort közvetlenül megelőző langobard⁴¹ sírokból ma már számos pontos megfelelőjét lehet említeni. Sírunkkal közel egykorú jó párhuzama van a környei avar temető 149. sírjában,⁴² ahol azonban a váll felé szélesedő formát fatörzsből alakították ki. A szegvári koporsó 40 cm körüli magassága a gyönki avar temető 120. és 142. sírjának⁴³ deszkakoporsóival vethető össze. 40–45 cm magas volt

Kara bulakskij mogil'nik. Izvestija AN KirgSSR. Ser. Obščest. nauk. III, 3 (Frunze 1961) 43–66, 8 a–b. kép.

³⁸ Azt pedig egyszerűen lehetetlenségnek tartották volna, hogy már a neolitikum és a rézkor embere is ácsolt deszkakoporsóban temette el halottait. Amint ez Hegedüs Katalin vésztoi és szegvári ásatásain „kézzel foghatóan” bebizonyosodott.

³⁹ Magassága a 170 cm mélyen kezdődő és a sírfenékig tartó sötét foltból következik.

⁴⁰ B. Vágó E. — Bóna I., Die Gräberfelder von Inter-cisa I. Der spätrömische Südostfriedhof (Bp. 1976) 143–144, 16. kép (57. sír), 95. kép (1109. sír). Különösen szép példákat sikerült méretarányosan lerajzolni Inter-cisa Nyugati-temetőjében: 1933, 1937, 2072. sírok. — Téglalakú deszkakoporsó természetesen sokkal több van.

⁴¹ Tamási 13, 14, 16, 26, 31, 34, 40, 42 sírok — a fej felé szélesedő típusnál maradvány. A szerző ásatásai.

⁴² Salamon — Erdélyi i. m. 29 és a 36. t. sírja. — Ez a típus már a langobardoknál is megtalálható (pl. Tamási 22, 23, 30 és 45. sírok), korai avar megfelelőit pedig legutóbb Rácalmás — Göböljárás A4. A6. és A11. sírjában figyeltük meg. Vö. a 44. j.-t is.

⁴³ Rosner Gy., BBÁME 2–3 (1971–1972) 133 és BBÁME 4–5 (1973–1974) 142 — mindkettő sírrajzokkal.

³⁰ Régészeti Kézikönyv I. Gyakorlati régészet (Bp. 1954), 48.

³¹ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 210 pl. pontosan leírja az alább még többször idézett gátéri 193. sír koporsóját: „a csontváz alatt és fölött fekete korhadék réteg terült el”, ám világért sem gondol koporsóra, hanem a közhiedelmet ismétli: „tán posztónak vagy nemeztérítőnek maradványa”.

³² Csallány D., FA 1–2 (1939) 132 összefoglalóan így jellemzi a korai avar temetést: „a testet legtöbbször deszkakoporsó nélkül földelték el”, már ritkaságnak számít, ha „a halottat gyékénybe csavarva helyezték a rézsutos üregbe”. Első, avarokkal foglalkozó munkámban magam is hasonlókról, t. között „bőrbé csavarásról”, böleselkedtem: Bóna I., ArchÉrt 84 (1957) 170.

³³ Régészeti Kézikönyv I. i. m. 48 és 69.

³⁴ A 39. sír deszkakoporsóját közli az ásató Kovrig I., ArchÉrt 87 (1960) 143, 7. kép.

³⁵ Elsősorban Csalog József remek koporsó megfigyeléseire és dokumentációjára gondolok, amely máig sem került elő. A publikáció csupán a László Gyulától kibontott és lerajzolt 60. sír deszkakoporsóját közli: Cs. Sós Á., Acta ArchHung 13 (1961) 255, 8. kép és 51. t. 1–3. kép.

³⁶ A szerző megfigyelései és dokumentációja, mintegy 10 koporsó. A kezdeti nehézségekre jellemző, hogy a deszkákat csupán egyetlen esetben sikerült pontosan lerajzolni, a többiek fatörzs-, ill. deszkakoporsók foltjai, legfeljebb metszetei.

³⁷ Tomka P., Adatok... III. i. m. — A Tomka által ismertett őrsiai párhuzamokat perdöntő módon egészítik ki a kirgizföldi Kara-Bulak 51. és 60. sírjában kivételes épségben megmaradt III–V. századi ácsolt láda (szuszék) formájú, négy lábú fakoporsók. Baruzdin, Ju. D.

Rácalmás-Göböljárás A3, A5 és A12 korai avar sírjának deszkakoporsója is.⁴⁴

A korai avar deszkakoporsók, valamint a koporsós temetkezéssel kapcsolatos gerendaszerkezetek megfigyelése azonban még mindig a kezdet kezdetén tart. Nagyobb, jól dokumentált sorozatot eddig csak Környéről,⁴⁵ Budapest-Fehérváriútról⁴⁶ és Gyömről⁴⁷ közöltek — a VII. század utolsó harmadától ezekhez csatlakoznak a zsélyi (Želovce)⁴⁸ koporsók. A korai avar megfigyeléseket megnehezíti a sok sírdúlás.

Közép- és első-ázsiai adatok arra figyelmeztetnek, hogy a deszkakoporsókba való temetés Ázsia pásztornépeinél általános volt. Aligha véletlen, hogy a szegvári koporsó közeli párhuzama — egyben a szegvári temetkezési rítusnak is egyik jó párhuzama — a Csatka-völgyi lovassírból⁴⁹ említendő. Kirgizföldön a fej felé szélesedő ácsolt deszkakoporsók az I. évezred közepétől, új keleti állattartó csoportok behatolásával egy időben tűnnek fel, mint azt Kara-Bulak 5. kurgánja^{49a} és Kajragač 9. kurgán-sírja^{49b} igazolja. Kazahsztánban Aktobe 2/7. sírjának^{49c} reflex-íjas, tegezses V–VI. századi harciosa nyugodott ilyen koporsóban. Belső-Ázsiában a korai türk kori Kapčaly II. temető 13. kurgánjának lóval együtt eltemetett halottja és a 16. kurgán halottja feküdt fej felé szélesedő deszkakoporsóban.⁵⁰ Belső-Ázsiában gyakoribb azonban a téglalap alakú koporsó. Szabályos téglalap alakú deszkakoporsója volt a kudyrgai 15. sír lovasának,⁵¹ a türk korszakot megelőző időből (III–IV. sz.) pedig a bolšaja rečkai BE XIV 2. és 31. sírok⁵² halottainak. A szintén III–IV. századi kokeli temetőben 82 rajzos dokumentációval közölt sírból 74-ben nyugodott a halott koporsóban, nagyobbbrészt deszkakoporsóban.⁵³ A tuvai területen az I. évezredből feltárt

szarmata-hun kori és türk temetők sírdokumentációja szerint 267 halott feküdt deszkakoporsóban. A feltárások során csak 91 esetben nem találtak koporsónyomot, ám ezek jelentős része kőpakolásos temetkezés volt.⁵⁴

A fentiek ismeretében természetes és magától értetődő, hogy az ázsiai származású első nemzedékhez tartozó szegvári előkelő avar deszkakoporsóban nyugodott — az lenne a meglepő, ha nem így lenne! Koporsóján mégis található helyi elem: a vaskapcsok. Ezek az Ázsiából eddig közzétett sírleletekben ismeretlenek. Annál gyakoribbak az avarokat megelőző gepida korszak sírjaiban. A szegvári halott koporsójának elkészítésében tehát alighanem a gepida alattvalók közreműködésével is számolni lehet.

A lótemetkezések

A Kárpát-medencében korai vaskori első feltűnése és elterjedése után valósággal kuriózzummá válik a lótemetkezés.⁵⁵ A lovasharcos szarmatáknál még a „fejedelmi” kurgánokból sem ismerünk eddig hiteles lótemetkezést, csupán lócsontok sírba tételéről vannak adataink (Jászalsószentgyörgy,⁵⁶ Geszteréd 2. és 3. halom)⁵⁷ — ezek nyilván élelemként-húsetelként kerültek az elhunytak mellé, amit a keleti száuromata-szarmata párhuzamok, illetve előzmények is valószínűsítene. Harciparipa eltemetéséről csak a későrómai korszak alán vagy germán eredetű katonai vezetőinek sírjaiból vannak bizonytalan adataink (Herpály,⁵⁸ Újhartyán⁵⁹).

⁵⁴ A TTKAEE I–III. kötetében közzétett, korszakkal kapcsolatba hozható adatok összesítése.

⁵⁵ A kora császárkorban a pannóniai bennszülött arisztokrácia körében előfordul a nem elhamvasztott lovakkal kísért temetkezés, ill. kocsitemetkezés. Összefoglaló jegyzékük: Müller-Wille, M., Pferdegrab und Pferdeopfer im Frühen Mittelalter. Berichten van de ROB 20–21 (1970–1971) 228. Ugyanerről vö. dolgozat: Alba Regia 16 (1978) 273 és 279.

⁵⁶ Hild V., ArchÉrt 21 (1901) 135–136. A jászalsószentgyörgyi ásatások teljes naplóját és dokumentációját közzétette: Stanczik I., Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok megyei régészeti adattár (Szolnok 1975) 103–147. A Borsahalomban „egy lócsontváz részei” kerültek elő, csigolyák, comb és lábszár csontok, medence (118 és 130), — koponya azonban nem volt!

⁵⁷ Vécsey J., ArchÉrt I (1869) 49–52, Römer Fl., uo. 181–183. — A 2. halomban lókoponya, a 3. sz. „nagy” halomban ló combcsont került elő. — Ugyanezekről röviden: Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon III. AH XXX (Bp. 1950) 61–63 (Geszteréd), 69–72 (Jászalsószentgyörgy). — A leletek nélküli — kelte z h e t e t l e n — halomsírokat (Tiszaeszlár — Nagy Bashalom, Hortobágy — Kandrahalom, Debrecen — Basahalom vö. Párducz M. i. m. 64, 66, 68) azonban nem lehet „szarmata” emlékeknek tartani. Kár, hogy Müller-Wille, M. i. m. 228–229 kritika nélkül bevette őket a római kori barbár temetkezések jegyzékébe.

⁵⁸ MNM 38/1854 lakonikus bejegyzése szerint a híres pajzsdudor a „sírhalomban ember és lócsontváz” mellett került elő.

⁵⁹ Bóna I., ArchÉrt 88 (1961) 192. — Tény viszont, hogy Márton Lajos a helyszínen már csak ló állkapcsot és lábszárát talált. Teljes lótemetkezésre csupán a zablai

⁴⁴ B. Horváth J. és a szerző 1978. évi leletmentése.

⁴⁵ Salamon — Erdélyi i. m. 32, 35–39. t.

⁴⁶ Nagy M., BpR 23 (1973) 74–75, 2–4, 6–7 és 9. képek.

⁴⁷ Rosner Gy., BBÁMÉ 2–3 (1971–1972) 97, 124–133, 137, 140, 149, 171, valamint BBÁMÉ 4–5 (1973–1974) 121, 144–147, 161 oldalakon közölt koporsók.

⁴⁸ Čilinska, Z., Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce (Bratislava 1973) 13–15, 17, 21, 25, 28–33, 48–50. képek koporsói.

⁴⁹ Kibirov, A. K. Trudy Instituta Jazika, Literatury i Istorii AN KirgSSR I. (Frunze 1956) 11–12 és sírrajz. A sírrajzot közli még az Očerki istorii SSSR III–IX. vv. (Moskva 1958) 386.

^{49a} Baruzdin, Ju. D. i. m. 44, 2. kép (sírrajz).

^{49b} Zadneprovski, Ju. A., Arheologičeskie pamjatniki južnyh rajonov ošskoj oblasti (Frunze 1960) 91, 48. kép (sírrajz).

^{49c} Maksimova, N. G. — Meršćiev, V. I. — Vajnborg, V. I. — Levina, L. M., Drevnosti Čardary (Alma-Ata 1968) 74–76, 31. kép (sírrajz).

⁵⁰ Levašova, V. P., MIA 24 (Moskva 1952) 121–, 6. kép 3 és 7. kép 1. sírrajzok. A sírleírás a 136. oldal 2. táblázatán.

⁵¹ Gavrilova, A. A. i. m. 26, XXI. t. A (sírrajz).

⁵² Grjaznov, M. P. i. m. 103, XXXIX. t. (sírrajzok).

⁵³ Vajnsztejn, S. I. — Džakonova, V. P. in: TTKAEE II. (Moskva — Leningrad 1966) 185–257. — A fej felé szélesedő deszkakoporsóra kitűnő példák a KE-4-IV és a KE-7-IV. sírokban, uo. 190 és 6. kép, 198 és 13. kép.

Különös, hogy a római Pannoniában viszont előfordulnak teljes lótemetkezések. Brigetio-ból a II. századból ismerünk két díszesen felszerszámozott lótemetkezést,⁶⁰ Gerulata-ból későrómai lósírt zablával,⁶¹ Intercisa-ból a későrómai 855. sírból (a szomszédos épített sírkamra mellé eltemetett) lovat pompás ezüst lószerszám díszekkel.⁶² Valamennyi temetőből származik, mégis valamennyi „kuriózumnak” tekinthető.

Az viszont már meglepő, hogy az V. századból, a nagy népvándorlás korából sem ismerünk hiteles lótemetkezést a Kárpát-medencéből, csak díszes vagy egyszerűbb lószerszámok temetkezéseket.⁶³ Mindez pusztán a temetkezési rítuson keresztül is valószínűsíti, hogy a Kárpát-medencei hun uralom a hun *haderő* megjelenéséből és „állomásozásból” állott. Vagyis hasonló volt a mongolok 800 évvel későbbi Duna-vidéki uralmához. A hun hadsereg nem engedhette meg maga számára azt a luxust (még vezetői sem!), hogy legfontosabb és legrágább (adandó alkalommal szinte pótolhatatlan)⁶⁴ harci eszközüket: a harci paripát, de akár a tartalék lovakat is, magukkal vigyék a más-világra.

A VI. század germán királyságaiban is kivételnek számít a lótemetkezés. A pannoniai langobardoknál a szentendrei 47. sírban szerszám és felszerelés nélküli ló,⁶⁵ a vörsi 5. sírban egyszerű csikózáblás ló⁶⁶ volt eltemetve. Díszes lószerszáma lehetett viszont a kajdaci 8. és 14. önálló lósíroknak,⁶⁷ mindkettőt kirabolták, a lovak koponyáit szétfúzták, nyilván a kantárdíszeket emelték ki belőlük. Gepidiából csak a hódmezővásárhely-kishomoki temető 1/1927 és 7/1927 gazdag fegyveres-nemesi sírjaiból ismert teljes lótemetkezés.⁶⁸

és a lelet párhuzamai utalnak (uo. 196). — A Léva/Levice-Alsóréték I. sírjában karddal eltemetett korai V. századi férfi jobbán volt egy merőlegesen elföldelt szerszámozás nélküli ló (koponyától a medence kezdetéig). Az erősen bolygatott temetkezésből nem vonható le következtetés. *Točik, A. ŠtZ* 9 (1962) 193, 4. kép. Még ennél is kevesebbet árul el a strazei „hunkori lovassír”, ahol a szóbanforgó „II. sírban” 3 emberi váz (közte torzított koponyájú nő) osontjai keveredtek lókoponya „részeivel”. *Neustupný, J., ObPreh* 9, 1930–1935, 11–27, illetve 29–32.

⁶⁰ *Barkóczi L., ArchÉrt* 1946–1948, 169–176, 2. és 3. kép (sírrajzok).

⁶¹ Uo. 173.

⁶² Közöletlen. A szerző ásatása.

⁶³ *Alföldi A., Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. AH IX (Bp. 1932) 17, 60, 71–72* (Keszthely-Gáti domb, Léva, Pécsüszög).

⁶⁴ Valahol itt rejlik a Priskos 8. fragmentumában elbeszélte különös történet magyarázata is. Berichus, a kelet-római Maximinus kísérője, alig hogy római területre érnek, a rómaiak nagy megrökönyödésére visszaveszi Maximinustól az „ajándékba” neki adott hátsólovat. Minden bizonnyal nem ajándékról volt szó (ahogyan Priskos félreértette), hanem a hun területen váltásként adott lóról.

⁶⁵ Közöletlen. A szerző ásatása.

⁶⁶ *Sági K., Acta ArchHung* 16 (1964) 361–364, 3. kép (sírrajz) és 21. t. 1 (zabla).

⁶⁷ Közöletlenek. A szerző ásatásai.

⁶⁸ Móra Ferenc 1928. évi ásatása. Leleteiket közli: *Csallány D., Archäologische Denkmäler der Gepiden i. m.*

E szórványos s szinte mindenkor kivételnek számító helyi előzményekhez képest nem túlzás valósággal látványosnak nevezni a korai avar temetőkben „tömegesen” megjelenő ló- és lovas-temetkezéseket (Bölske, Cikó, Gátér, Csákberey, Környe, Mezőfalva-Vasútállomás, Rácalmás-Rózsamajor, Gyöngy, Szekszárd-Bogyiszlói út stb.) s a korai avar vezetőréteg magányos sírjait kísérő vagy „aul”-temetőire szinte „törvényszerűen” jellemző harciparipákat. Az utóbbiak sorában kiemelkedő jelentőségű a szegvári sír.

A *felszerszámozott harciparipa* eltemetése nemcsak új jelenség a Kárpát-medence történetében, hanem általános és egyetemes, — már a korai avarokban legalább száz különböző helyről ismert. A korai lovas és lósírokat még senki nem számolta össze, de néhány — félig is alig feltárt — korai temetőben számuk 10–15–20 körül mozog. Nem csoda tehát, ha Pulszky Ferenc örökérvényű alapvetése óta⁶⁹ — több mint 100 éve — régészeti közhelynek számít, hogy az avarok „lovasnépére”, vagy ahogyan ma fogalmaznánk: nagyállat-tartó lovaspásztor népere a lovas-temetkezés jellemző. Ám, mint minden általánosítás, ez is (többszörösen) viszonylagos értékű. — Nem az Altaj-vidék szaka-szkíta korszakának nagy kurgánjaira (Pazyryk, Bašadar, Tuekta) gondolok, ahol kisebb ménesnyi lovat temettek el, nem is európai szkíta kortársaikra, akik valóságos méneseket mészároltattak le s temetettek el magukkal. Ez a hatalmi tébolyban szenvedő pusztai arisztokrácia egy-két évszázad alatt megérdemelten s örökre eltűnik a történelem színteréről — az i. sz. kezdete előtti évszázadban, Noin Ula idejében már emléke sincs. — A szkíta korszak fejedelmi lótemetkezéseit nincs mivel összevetni.

I. évezredünkben kezd az ázsiai steppéken szélesebb körben elterjedni a lóval való temetkezés, a pusztai fegyveres réteg körében lassan általánossá válik. A felszerszámozott *teljes ló* eltemetése éppen akkor éri el gyakoriságának csúcspontját, amikor az avarok népe kiszakadt Ázsiából. A VI–VIII. században helyükbe lépő türkök birodalmának temetőiben nemegyszer 40–60%-os (pl. Kapčaly II. temető 22 temetkezéséből 9 lovas,⁷⁰ Kudyrga 18 „kudyrgai típusú” sírjából 12 a ló vagy lovas).⁷¹ S ha e temetőket nem is tekinthetjük általánosan jellemzőnek a türk korszakra, annak a megállapítására mégis elegendők, hogy ilyen típusú temetőik sem a korai, sem a késői avaroknak nem voltak. Korai avar „családi” sírcsoportban legfeljebb 2–3 lovassal találkozhatunk, a VI–VII. század fordulóján nyitott állandó temetőkben pedig a 10%-os lovas-temetkezés már a

132–133, 222–223. t. A sírokban bennhagyott egész lócsontvázak 1966-ban, ill. 1970-ben kerültek elő a temető teljes feltárásakor. Ugyanott az erősen megdült 49. ember- és lósír (részleges ló?) korai avarkori.

⁶⁹ *Pulszky F., A magyarországi avar leletekről. ÉTK (Bp. 1874) 1–5.*

⁷⁰ *Levaševa, V. P. i. m. 2. melléklet.*

⁷¹ *Gavrilova, A. A. i. m. 2. táblázat a 90–92. oldalon.*

maximum. — Vagyis minden relatív gyakorisága és gazdagsága ellenére is nyilvánvaló, hogy az Európába érkező avarság kiszakadt abból a környezetből, ahol a ló a szabad emberek mindennapos vagyontárgya volt. A ló az új hazában a katonai és nemzeti arisztokrácia vagyonává változott. Okai érthetők: a több ezer kilométeres — állandó hadakozással kísért — menekülés, az állatállomány több ízbeni megritkulása-pusztulása (utoljára az avar honfoglalás előestéjén Thüringiában),⁷² az új hazában pedig az évtizedeken át tartó háborúk. Az avar lóállomány csak a VII. század végére s a VIII. századra fog annyira regenerálódni, hogy ha százalékban nem is (erre nincs összehasonlítási alap), de mennyiségben eléri és túlszárnyalja az egykorú türk temetőket. Ahol egy-egy temetőben 80–90 lótemetkezésre nincs példa⁷³ — igaz 800–1200 síros temetők sincsenek, még 100 sírosak sem. A VI. század végén — a VII. század elején azonban még nem lehet szó ilyen viszonyokról.

Ma már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a korai avar ló- és lovastemetkezések módját és formáját részletesen összevethetjük Közép-Ázsia, az Altaj-vidék, Tuva és Észak-Mongólia egykorú (VI–VII. századi) lovastemetkezéseivel. A párhuzamok zöme a türk birodalom első virágkorából származik, csupán kisebb része késői türk kori (VII–VIII. század) — a rítus szívszorgató szerepe következtében azonban ezek nem, vagy alig különböznek a korai türk lovassíroktól. Lényegesen rosszabbul állunk a türk korszakot megelőző belső-ázsiai avar (IV–VI. sz.) és közép-ázsiai heftalita-hun (IV–VI. sz.) korszak lovastemetkezéseivel, ezek az előzmények azonban szintén alig különböznek a türk korszak lovastemetkezéseitől.

A „korai avar I. típus” (= lóváz az emberi váz jobb oldalán ellentétes tájolásban)⁷⁴ sem az avaroknál sem Belső-Ázsiában nem jelentős (Kapčaly II. temető 8. és 13. kurgán,⁷⁵ Kuraj III. temető 1. kurgán).⁷⁶ A „korai avar III. típus” (= lóváz az emberi váz bal oldalán azonos tájolásban)⁷⁷ gyakori az avaroknál s valamivel gyakoribb Belső- és Közép-Ázsiában is (Sagly-Baży 19. kurgán,

Tuva;⁷⁸ Kudyrge 5, 7, 12. sír, Altaj;⁷⁹ Orlovka 126. kurgán, Kazahsztán).⁸⁰ Ez a két fektetésmód, különösen a második, viszont közvetlenül utal az avarok ázsiai hazájára.

A III. típusnál jelentősebb Belső- és Közép-Ázsiában az „avarkori” II. típus (= lóváz az emberi váz jobboldalán, azonos tájolásban)⁸¹ előfordulása, amelyre korai avar példánk eddig egyáltalán nincs, s a 670 utáni közép és késő avar korra sem jellemző (Kudyrge 9, 10, 11. sír,⁸² Kapčaly II. temető 2, 11, 17, 22. kurgán,⁸³ Altaj; Taš-Tube 1. kurgán,⁸⁴ Tjan Šan; Čatkal-völgyi lovassír⁸⁵ és Kyzyl-Saj 12. kurgán,⁸⁶ Talas-völgy).

Belső- és Közép-Ázsia igazi lovastemetkezési formája valójában az „avarkori” IV. típus (= lóváz az emberi váz baloldalán, ellentétes tájolásban).⁸⁷ Az avaroknál a korai évszázadban ismeretlen, a 670–800 közötti korszakban is csak néhány peremvidéki temetőre jellemző. Ezzel szemben Belső-Ázsiában már a IV–V. században megvan (Bolšaja Rečka BE XIV, 49. sír),⁸⁸ a türk korszakban pedig Mongóliától Üzbegisztánig általános (Toly folyó menti lovassír,⁸⁹ Mongun-Tajga MT-57, XXVI, XXXVI, XXXVII. kurgán,⁹⁰ MT-58, VIII. és X. kurgán,⁹¹ Baj-Tajga 59–1. kurgán,⁹² Kokel KE-2, 13, 23, 47. kurgán,⁹³ Kuraj II, 3 és Kuraj III, 2. kurgán,⁹⁴ Katanda II, 5. kurgán,⁹⁵ Kudyrge 13, 15, 18. sír,⁹⁶ Araglykty VIII, 2. kurgán,⁹⁷ Naryn-Alamyšik K. 69. kurgán,⁹⁸

⁷² Grač, A. D., KSIA 114 (1968) 105–111, 48. kép (sírrajz).

⁷³ Gavrilova, A. A. i. m. 23, 25, XI. t. A, XIV. t. A, XX. t. A. (sírrajzok).

⁷⁴ Arslanova, F. H. in: Kul'tura drevnih skotovodov i zemledeicev Kazahstana (Alma-Ata 1969) 48–51, 2. kép (sírrajz).

⁷⁵ Kiss A. i. m. uo.

⁷⁶ Gavrilova, A. A. i. m. 24–25, XV. t. A, XVIII. t. A, XIX. t. A. (sírrajzok).

⁷⁷ Levaševa, V. P. i. m. i. h. 6. kép 2 és 4, 7. kép 2–3 (sírrajzok).

⁷⁸ Kibirov, A. K. KSIEtn 26 (1957) 86–87.

⁷⁹ Mint 49. j.

⁸⁰ Vinnik, D. F. in: Arheologičeskie pamjatniki Talasskoj Doliny (Frunze 1963) 87, 15. kép (sírrajz).

⁸¹ Kiss A. i. m. 154–155.

⁸² Grjaznov, M. P. i. m. 105, XXXVIII. t. (sírrajz).

⁸³ Borovka, G. I., Severnaja Mongolija II. (Leningrad 1927) 43–45 és (sírrajz).

⁸⁴ Grač, A. D., in: TTKAEE I. (Moskva–Leningrad 1960) 18–31, 20. kép (sírrajz), 31–33, 31. kép (sírrajz), 33–36, 36. kép (sírrajz).

⁸⁵ Grač, A. D., uo. 120–123, 57. kép (sírrajz), 123–129, 63. kép (sírrajz).

⁸⁶ Grač, A. D., in: TTKAEE II. 96–99, 18. kép (sír-fotó).

⁸⁷ Vajnsztejn, S. I., in: TTKAEE II. 294–311 és 4, 10, 21–22, 24–26. képek (sírrajzok).

⁸⁸ Jevtjuhova, L. A.—Kiselev, S. V. i. m. 95, 13. kép (sírrajz), 103, 27. kép (sírrajz).

⁸⁹ Gavrilova, A. A. i. m. 61, 7. kép (sírrajz).

⁹⁰ Gavrilova, A. A. i. m. 26, XX. t. B, XXI. t. A, XXII. t. A. (sírrajzok).

⁹¹ Trifonov, Ju. I., in: Pervobytnaja arheologija Sibiri (Leningrad 1975) 192, 2. kép 5 (sírrajz).

⁹² Bernštam, A. N. MIA 26 (Moskva–Leningrad 1952) 81–84, 44. kép (sírrajz).

⁷² Az avarok thüringiai éhezéséről, amely nyilván állatállományuk pusztulásának egyik következménye volt, tájékozva voltak a bizánciak is. Menandros Prot. 23. és 25. fragmentuma kiemeli, hogy a frankok juhok, szarvasmarhák átadásával eszközölték ki velük a békét, a langobardokkal kötött katonai szövetségük ára pedig egyenesen a langobard állatállomány 10%-a volt.

⁷³ Dévényűjfalu/Devínska Nová Vesben 883 sírból 94 volt a lovas (Eisner, J., Devínská Nová Ves, Bratislava 1952, 408), Tiszafüred–Majoroson 1283 sírből 80 volt lovas vagy lósr (Garam É. ArchÉrt 100, 1973, 269 és szíves szóbeli közlés).

⁷⁴ Kiss A. i. m. 153–154.

⁷⁵ Levaševa, V. P. i. m. 129–134, 6. kép 1 és 3 (sírrajzok).

⁷⁶ Jevtjuhova, L. A.—Kiselev, S. V., Trudy GIM XVI (Moskva 1941) 95–96, 16. kép (sírrajz).

⁷⁷ Kiss A. i. m. uo.

Samarkand-Ulukbek, lovassír,⁹⁹ Jegiz-Kojtas 3. kurgán,¹⁰⁰ Kyzyl-Saj 2. kurgán,¹⁰¹ de feltehetőleg ebbe a csoportba tartozott Tuura Suu 1. sírja¹⁰² és az Ili folyó partján Utegen-Tübe erősen megdült 56. és 58. lovassírja¹⁰³ is). — Mindez azonban csak arra figyelmeztet, hogy az egymás mellé eltemetett lovas és ló viszonyát nem szabad mereven kategorizálni, a négy lehetséges változat („típus”) bármelyike előjöhet korai, középi és késői avar sírban-temetőben. Még akkor is, ha eddig nem jött volna elő.

A teljes avar korszakban gyakori (sőt egyre gyakoribb) a VII. típus (= önálló lósír).¹⁰⁴ Előzményeit (Bolšaja Rečka BE-17. sír)¹⁰⁵ és párhuzamait — sajátos módon — eddig csak Belső-Ázsiából, Tuvából (Mongun-Tajga MT-57-VII. kurgán,¹⁰⁶ MT-58, IV. és V. kurgán,¹⁰⁷ Kokel KE-6. kurgán)¹⁰⁸ és az Altaj-vidékről (Kudyrge 1. és 3. sír,¹⁰⁹ Kuraj II, 1. kurgán)¹¹⁰ ismerjük, ami viszont nyilván a türk kutatások esetében véletlen.

A „korai avarkori VI. típust” (= lóváz az emberi vázzal egy tengelyben, lókoponya az emberi váz lábsontjainál, azonos tájolásban),¹¹¹ vagyis a szegvári sír rítusváltozatát eddig sem a türk korszakot megelőző századokból, sem a korai és késői türk korszakból nem ismerjük.¹¹² Csak a IX. századi karluk korszakban jelenik meg Kazahsztánban (Sary Ozek Ajn-Bulak mellett).¹¹³ Eme egyetlen késői párhuzam sajátossága, hogy a lósír mélyebb, mint az embersír, tehát nem úgy ásták a sírgödört, mint az avarok. A típus megléte ebben az esetben is arra figyelmeztet, hogy az eddigi kevés adatot nem szabad lezárt egészként értelmezni, előzményei alighanem a türk korszakban is elő fognak kerülni.

⁹⁹ *Spriševskij, V. I.*, in: Trudy Muzeja Istorii Narodov Uzbekistana I. (Taškent 1951) 33 és 1. kép (sírrajz).

¹⁰⁰ *Kadyrbaev, M. K.*, in: Trudy Instituta Istorii, Arheologii i Etnografii AN KazSSR 7 (Alma-Ata 1959) 183–186, 18. kép (sírrajz).

¹⁰¹ *Vinnik, D. F.* i. m. 87, 14. kép (sírrajz).

¹⁰² *Mokryšin, V. P. – Gavrjušenko, P. P.*, in: Arheologičeskie pamjatniki Priiszkulja (Frunze 1975) 102–103, 34. kép (sírrajz).

¹⁰³ *Kušaev, G. A.*, in: Trudy Instituta Istorii, Arheologii i Etnografii AN KazSSR 1 (Alma-Ata 1956) 214–218, III. t. — leletek és az 58. kőgyűrű sírrajzai.

¹⁰⁴ *Kiss A. i. m.* 155–156.

¹⁰⁵ *Grjaznov, M. P.* i. m. 103, XXXVIII. t. (sírrajz).

¹⁰⁶ *Grač, A. D.*, in: TTKAEE I. 36–40, 39. kép (sírrajz).

¹⁰⁷ *Uo.* 129–143, 73. és 93. kép (sírrajzok).

¹⁰⁸ *Vajnszejn, S. I.*, in: TTKAEE II. 296–297, 7–8 kép (sírrajz).

¹⁰⁹ *Gavrilova, A. A.* i. m. 22, VII. t. A, IX. t. A (sírrajzok).

¹¹⁰ *Jevtjuhova, L. A. – Kiselev, S. V.* i. m. 88, 7. kép (sírrajz).

¹¹¹ *Kiss A. i. m.* 153–154.

¹¹² Nem tekinthető még előzményének sem a kudyrgei 3. és 4. sír, ahol az ember és lósír egy tengelyben volt ugyan, mégis két külön kőpakolásos sírgödörben. *Gavrilova, A. A.* i. m. II. t. (temetőterkép) és IX. t.

¹¹³ *Maksimova, A. G.*, in: Trudy Instituta Istorii, Arheologii i Etnografii AN KazSSR 8. (Alma-Ata 1960) 179–182, I. t. (sírrajz).

Két vagy több ló sírba helyezése Belső-Ázsiában is a gazdagság jele, ezért meglehetősen kevés van belőle. Az élen Tadila IV. 1. kurgánja áll, fatörzsből kivájt koporsóban nyugvó íjas, tegezes, arany fülbevalós, ezüst díszöves férfi mellett 3 ló egy sírban.¹¹⁴ Ugyancsak Mongóliában a Toly folyónál 2 gazdagon felszerszámozott ló feküdt a kirabolt (tehát nyilván gazdag) férfitemetkezés mellett.¹¹⁵ Tuvában Kokel KE-13 és KE-23. kurgánjában volt 2–2 felnyergelt-felszerszámozott ló,¹¹⁶ Kudyrge 22. sírjában pedig emberi temetkezés nélkül egymás mellett feküdt fejtől lábíg a 2 gazdagon felszerszámozott (s ezért kirabolt) ló.¹¹⁷

Lényegesen több problémát rejt magában a szegvári *részleges lótemetkezés*. A lóborús-lószerszámos részleges lótemetkezés egyik válfaja sem jellemző ugyanis — jelen tudásunk és adataink szerint — az Ural folyótól keletre elterülő ázsiai térségek „előavar” és türk sírjaira.¹¹⁸ A IV–VI. századi előavarok és heftaliták, valamint a VI–VIII. századi türkők körében a kevés lóval bíró, kevésbé tehetőes szabad családok lószerszámot (nyerget kengyellel, zablát fékkel) temettek halottaik mellé (pl. Tatarskie mogilki 1. kurgán¹¹⁹ 4. sír, Kudyrge 2. és 4. sír,¹²⁰ Sagly Baży 27. kurgán).¹²¹ Nem pusztán „jelképeztek”¹²² ezzel a hátslós eltemetését, mivel magát a lovat, pontosabban a ló lelkét, nyilván mágikus szertartásokkal indí-

¹¹⁴ *Borovka, G. I.*, Severnaja Mongolija i. m. 109, 44. kép (sírrajz).

¹¹⁵ *Uo.* 43–45 és sírrajz.

¹¹⁶ *Vajnszejn, S. I.*, in: TTKAEE II. 297–300, 10. kép (sírrajz), 302–311, 21. kép (sírrajz).

¹¹⁷ *Gavrilova, A. A.* i. m. 27, XXIII. t. A (sírrajz).

¹¹⁸ Az egyetlen hiteles korai adat lókoponya eltemetésére a kokeli KE-26-XLII. kurgán női sírja, ahol a halott lábánál, került elő vő. *Vajnszejn, S. I.*, in: TTKAEE III. 51–52, 81. kép (sírrajz). — Elméletileg lehet lóval való temetkezés, hiszen a keleti pásztornépek hite szerint az állatok szabadlelke a koponyában lakozik, tehát a koponya önmagában is jelképezheti az egész lovat. Vő. *Dienes I.* A honfoglaló magyarok lélekhielmeinek régészeti bizonyítékai. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3. (Bp. 1978) 37. — Így aztán meglehet, hogy a korai avar temetőben néha előforduló felszerszámozott lókoponyák (ha jól figyelték meg a többnyire megdült, hiányos sírokat) szintén a lótemetkezés változatai. Pl. *Deszk D.* temető 175. sír, ahol az ember jobbán felszerszámozott részleges lótemetkezés, balján magányos lókoponya volt (*Csallány D.*, ArchÉrt 1943, 162), vagy *Tiszavassvári-Koldusdomb* 21. sírja, ahol ugyanez az eset ismétlődött meg az emberi csontváz fölött (*Csallány D.*, JAMÉ 1, 1958, 58). Nem világos viszont *Devaánya* 75. sírjában a helyzet, ahol a leírás szerint 100 cm-rel a halott lába fölött találták volna a zablával és kengyelekkel felszerelt koponyát. *Kovrig I.*, in: The Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 1. Avar Finds in the Hungarian National Museum (Bp. 1975) 136 és 142. — Az V–XI. századi lóborús temetkezések eredetével és európai elterjedésével részletesen foglalkozott *Bálint Cs.*, MFMÉ 1971–2 (1974) 92–100.

¹¹⁹ *Umanskij, A. P.*, in: Mat. po Arh. Sibiri. 4. Drevnaja Sibir (Novosibirsk 1974) 141, 4. kép (sírrajz), 5. kép 32 (zabla).

¹²⁰ *Gavrilova, A. A.* i. m. 22, VIII. t. 8–10, IX. t. B és 1.

¹²¹ *Grač, A. D.* KSIA 114 (1968) 105–111, 49. kép (sírrajz), 50. kép 11 (zabla).

tották gazdája után.¹²² Gyakori ez a szokás a hunoknál¹²³ és Európa V–VI. századi germán népeinél¹²⁴ is. A halott mellé temetett zabla és kengyel tehát nem valamiféle sajátos „etnikus” rítus az avaroknál sem, hanem a lóban való viszonylagos szegénység jele. Ha úgy tetszik, a szegény szabadok „rítusa”.

A részleges lótemetkezés — különösen a teljes lótemetkezés kitömött vagy kiterített lóbőrös imitálása — gazdasági szempontból nézve valahol középpüthet helyezkedik el a felszerszámozott paripával és a csupán lószerszámmal temetkezők között. Vagyis egy társadalmi réteg „gazdasági mutatója” olyan korszakokban, amelyekben a lóállomány megritkul, a ló ára felszökik. Esetleg olyannyira és olyan tartósan, hogy végül senki nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy felszerszámozott harciparipával költözzön a másvilágra s egy másik lovat a halotti tor számára áldozzon.¹²⁵ A két szertartást egybekötötték — így vált a szükségből „rítus”, amelyet a lóval kapcsolatos lélekhiedelmekkel is sikeresen összhangba hoztak.¹²⁶ Az új temetkezési módnak ismét kevés köze van az etnikumhoz, hiszen egy-egy korszakban számos pusztai nép jellemzője volt.

A szegvári részleges lótemetkezés első problémája, hogy aligha származhat Közép- vagy Belső-Ázsiából, ahol a nyúzott lóbőrös temetkezés az avarok távozása utáni türk korszakban sem honosodott meg. Nyilvánvaló, hogy a szükség vezette rá az avarokat, magával a formával pedig útközben, valahol Kelet-Európában ismerkedtek meg. És ez a második probléma. A „klasszikus” részleges lótemetkezés ugyanis az európai steppe-

övezetben is csak későn tűnik fel s még később válik általános gyakorlattá. A Don, Volga, Ural folyók vidékén élő saurumata-szarmata törzsek temetkezési rítusában mindvégig ismeretlen.¹²⁷ Előkelőik mellé — nagyon ritkán — felszerszámozott teljes paripát (vagy paripákat) temettek,¹²⁸ míg a gazdag szabadok temetkezéseinél a díszes lószerszám mellékelése dívott. A saurumata-szarmata sírokban gyakran — ám korántsem általánosan — található bőséges és nagy lócsontok: lapockák, combok, gerincek bordával, élelem-kerületek kerültek a halottak mellé — a sokkal gyakoribb báránnyús helyett vagy mellett.¹²⁹ Pontosan ugyanúgy, mint az Alföld szarmatáinál.¹³⁰

¹²⁷ Éppen ezért a nyugat-szibériai Čeljabinszkban, az Ural forrásvidékének erdős-ligetes zónájában, feltárt kurgánok nehezen tulajdoníthatók szarmatának. A čeljabinski kurgánokat a bennük előforduló részleges lótemetkezésekkel együtt, okvetlenül helyesen hozta kapcsolatba valamely nem steppei és nem iráni népességgel (ősmagyarokkal?) s különböztette meg a délről szomszédos szarmatától: *Fodor I.*, Verecke híres útján (Bp. 1975) 142–144. és *Uő.*, Altungarn, Bulgartürken und Ostslawen in Südrussland (Szeged 1977) 27 és 57. j., ahol ebben az Uralon túli magban sejti a Káma-vidéki Aselino-kultúrában (III–IV. sz.) megjelenő részleges lótemetkezések előképeit. Čeljabinszk legújabb részleges lótemetkezéseihez vö. *Gening, V. F.* SovArh 1977/4, 53–73.

¹²⁸ *Smirnov, K. F.*, Savromaty (Moskva 1964) 57, 100–101, 25. kép, 27. kép 1, 29. kép 1, 4, *Pjati Mary I.* 6. kurgán (1 felszerszámozott ló) és 8. kurgán (5 felszerszámozott ló). Részletes leírásuk *Uő.*, Sarmaty na Ilike (Moskva 1975) 27, 31–33.

¹²⁹ *Smirnov, K. F.*, Savromaty i. m. 100–101, 12. kép 5b *Bičkin-Buluk* 16. kurgán (sírrajz), *Mečet-saisk* 2. kurgán 1. és 2. sír; 1. katakombá; 10. kurgán (20. kép 3, 4, 6 és 23. kép 1. sírrajzok). Sírléírásuk *Uő.*, Sarmaty na Ilike i. m. 78–84, 148–149. *Moškova, M. G.*, MIA 115. (Moskva 1962) 208–213, 5. kép 3, 7, 9. kép 1. (sírrajzok) *Novyj Kumak* 5. kurgán; 6. kurgán 2. sír; 9. kurgán 1. sír. *Smirnov, K. F.*–*Petrenko, V. G.*, Savromaty Povolžja i Južnogo Priuralja. SVOD AI (Moskva 1963) 22–24, *Mečet-saisk* 2. és 4. kurgán (4. t. 7, 5. t. 1/A és 5/A sírrajzok), *Tarabutak* 3. kurgán (4. t. 8 sírrajz). Sírléírásuk: *Smirnov, K. F.*, Sarmaty na Ilike i. m. 42–43, 78–90. *Moškova, M. G.*, Pamjatniki prohorovskoj kultury. SVOD AI (Moskva 1963) 22–23, *Ljubimovka* 1. kurgán (3. t. 5 sírrajz), *Bykovo* 1. kurgán 3 sír, (3. t. 8 sírrajz), *Boaro* 6. kurgán 5. sír (4. t. 3. sírrajz), *Usatovo* G5 kurgán 7. és 11. sír (4. t. 6 és 7 sírrajzok). *Smirnov, K. F.*–*Popov, S. A.*, in: Pamjatniki južnogo Priuralja i Zapadnoj Sibiri sarmatskogo vremeni (Moskva 1972), 6–12, *Lipovka* 3. kurgán (2. kép K. sírrajz) 5. kurgán (4. kép 3 sírrajz), 10. kurgán 2. sír (5. kép E. sírrajz), *Moškova, M. G.* uo. 57–61, *Alanda* III. 2. kurgán 1. sír (3. kép III. sírrajz), 2. kurgán 2. sír (3. kép IV. sírrajz) 5. kurgán (3. kép VI. sírrajz). Ezek azok a jól dokumentált és leírt jellemző esetek, ahol a sírokban nagyobb számú, nagyméretű lócsont található. Egy-két kivétellel báránnyusokkal együtt, mindig élelemként! Így van ez a *Berežnovka* II. temető 97. kurgánjának 3. sírjában is (*Sinicyn, I. V.* MIA 78. Moskva 1960, 98–99, 36. kép 10), amely temető 25. kurgánjában került elő viszont az egyetlen eset, amelynek hazai szarmata megfelelője is van, női temetkezés lába alatt egy lókoponya (uo. 39, és 10. kép).

¹³⁰ A hazai szarmata anyagból eddig nem említett lómaradványok három csoportra oszthatók. 1. A keleti szarmaták szokásaival megegyező módon élelemként sírba került nagy lócsontok: *Csongrád-Kaszárnya*

¹²² *Dienes I.*, A honfoglaló magyarok lélekhiedelmiei i. m. 37.

¹²³ Vö. 63. j.

¹²⁴ *Müller-Wille, M.* Pferdegrab und Pferdeopfer... i. m. 135–138 szerint Európa nyugati és északi területein a lósirokhoz képest viszonylag ritka a felszerszámozott lóval való temetkezés. Úgy sejtem, hogy egyes germán népeknél ez arra a szokásra vezethető vissza, hogy a szerszámot nem a lóval, hanem a gazdájával temették el. Így pl. Szentendrén a 47. sír szerszámszat nélküli lovának tulajdonosa a szomszédos gazdag 34. sírban (zabla) keresendő, míg Gyöng 6. sírjának gazdag zablás temetkezéséhez egyelőre nem került elő a ló.

¹²⁵ *Müller-Wille, M.* i. m. 130–137 és 7. elterjedési térképe összeállítja a nyugat-európai részleges (csak koponya, csak lócsontváz koponya nélkül, koponya és csánkok) löelföldelés elterjedését is. Közép- és Észak-Európa lööldözatai (kerek gödörben lókoponya lábszár és csánk csontok, uo. 180–185, 45–46. kép és VI. elterjedési jegyzék) szerintem nem temetkezések, amint hogy a velük egyidőben megfigyelhető mocsárba rejtett lószerszámok is másféle, vallási-áldozati elképzelésekhez kapcsolódnak. Éppen ezért kevésbé meggyőzőek *Klindt-Jensen* gondolatai és példái, aki az északi (pl. bornholmi) lööldözeteket a keleti lovasnépek részleges lótemetkezéseivel igyekszik kapcsolatba hozni. Ám a többségében római kori európai példákhoz X. századi vagy éppen újkori keleti párhuzamokat említ. *Klindt-Jensen, O.*, Bornholm i folkevandringstiden. (Köbenhavn 1957) 83–88, és 65. kép (áldozati gödör).

¹²⁶ *Dienes I.*, A honfoglaló magyarok lélekhiedelmiei i. m. 36–39.

Nem tekinthetők tehát a részleges lótemetkezés előzményeinek.

A részleges lótemetkezés korai változata (lókoponya, lábak és csánkók göngyölt lóborban, de mindig lószerszám nélkül) csak a IV–V. század fordulóján, a hun mozgalom idején tűnik fel kelet-európai alán vagy hun sírokban.¹³¹ Egyelőre azonban, csak kevés és bizonytalan, sőt ellentmondásos (élelemként is értékelhető) adatot ismerünk. Az egész eurázsiai steppei övezetből számbavehető 2 (kettő!) hun kori lóbor-részleges temetkezés (Engels-Pokrovsk 36. kurgán 2. sír és Zdvizensk)¹³² egyelőre aligha alkalmas túl messze-

menő következtetések levonására. Csupán a VII–VIII. század fordulója táján terjed el Kelet-Európában a részleges lótemetkezés valamennyi válfaja, s a vallási hiedelmekkel összeolvadva, valóban temetkezési rítussá válik. Vagyis az avarok átvonulása, sőt a keleti avar uralom végleges megszűnése után.

Az avarok a VII–XII. századi steppei és a X. századi Kárpát-medencei viszonyokhoz képest ménesekben még dúsgazdagok voltak, legalábbis katonai és nemzetségi vezetőik. A „középréteg” állatvagyonra ugyan tetemesen megcsappant ázsiai hazájukhoz képest, az egykorú steppei viszonyokhoz mérten azonban még mindig bőséges lóállománnyal rendelkezett az egész avar korszak idején. A részleges lótemetkezés ezért kivételes, alárendelt jelentőségű volt a teljes lótemetkezéshez képest.

A korai avar részleges lótemetkezéseket a csókai 43. sír feldolgozása kapcsán először Kovrig Ilona és Korek József foglalták össze.¹³³ Röviddel később Kiss Attila vette jegyzékbe az általa összegyűjtött 16 esetet és 6 „típusba” sorolta őket.¹³⁴ Legutóbb Rosner Gyula egészítette ki az

130. sír (Párducz, M., Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit, StudArch 1. Bp. 1963, 50 és 11. kép, ló állkapcsok, feltört koponyatető, gerinc, bordák — a szerző fejtegetésében a Pferdepfer és a Reitergrab fogalom hullámzik), M a d a r a s 256. halom vagy sír (Kőhegyi M., ArchÉrt 98, 1971, 215, 7. kép, koponya, teljes első láb, gerinc és csigolyák — amelyeket a szerző indokolatlanul tart „részleges lótemetkezésnek”). 2. Sírba helyezett lókoponyák: S z e n t e s - S á r g a p a r t 30. sír. Nő. A lókoponyában zablá. [Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon III. i. m. 11, 19. t. 2–4 (a zablá), M a d a r a s 19. halom. A férfi(?) sírban teljes fogazatú lókoponya (Roediger L., ArchÉrt 25, 1905, 422) 3. Végül bizonytalan vagy nem ide tartozó adatok: S z e n t e s - D o n á t (Csallány G., ArchÉrt 30, 1910, 92). — Hogy a gazdag korai szarmata női sírban teljes ló lett volna eltemetve — amit Csallány Gáborka is csak úgy elmesélt —, egyelőre példátlan lenne mind a keleti, mind a hazai szarmaták körében. Párducz M., A szarmatakor emlékei. I. AH XXV, Bp. 1941, 23 még csak zárójelben említi, mint bizonytalan híradást, későbbi munkájában (Die ethnischen Probleme i. m. 55) viszont már, mint a szarmata „harcosokra” jellemző temetkezési módot tárgyalja. Az uo. 14. leírt tiszavaszvári részleges lótemetkezések aligha gyarapítják hun kori példáinkat, mivel VII. század végi avar sírokról van szó. Nem lehet lótemetkezésnek tekinteni a dunaharaszti 7. sírban talált lófogat (Párducz M., Szarmatakor ... III. i. m. 28) és a Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. gödrében talált lókoponyákat (Gazdapusztai Gy., ArchÉrt 87, 1960, 40). — Valamennyi adat szerepel Müller-Wille, M. i. m. 228–229 jegyzékében és a 38. kép elterjedési térképén, amely tehát kritikával kezelendő.

¹³¹ A látszólag bőséges, ám annál megtévesztőbb adatokból újabban többen azt a következtetést vonták le, hogy a lovas, kiváltképp a lóbor-részleges lótemetkezés a hunokkal terjedt el Kelet-Európában, tehát Volgától keletre eső vidékekről származik. Vö. Zaseckaja, I. P. ArhSbornik 13 (1971) 61–72 és 114, — a 68. oldalon a számbavett temetkezések jegyzékével, valamint a „részleges” lótemetkezéseket illusztráló 2. kép 1–5-tel. Hasonlóan: Bakay K., Acta ArchHung 30 (1978) 167.

¹³² A számba vett esetek egyik felében feldúlt temetkezésekről van szó, ahol lócsontok pusztán említésén kívül mit sem tudunk: S a g i leletek „lócsontok között” (Otčet IAK za 1899 (1902) 127), D m i t r i e v k a „ember és lócsontváz” (Otčet IAK za 1904/1905) 123), K a l i n i n S o f h o z „lócsontok és fogak” (Vysotskaja, T. N., SovArh 1966/3, 188), M e l i t o p o l „lócsontok” (Pešarov, V. F., KSIA Kiev, 11, 1961, 70), S t a r a j a I g r e n „lófogak és más lócsontok” (Kovaleva, I. F., SovArh 1962/4, 233) — még a legtöbbet mond A l e š k i „lókoponya” [Otčet IAK za 1902 (1903) 132]. Más esetekben, felületesen nézve, részleges lótemetkezésről van szó, csak hogy a hiányos lócsontvázrészek összetétele s főleg elrendezése egyáltalán nem felel meg a későbbiekben oly klasszikus lóbor-részleges temetkezési formák egyikének sem. Ilyen Kazahstanban K a n a t t a s 19. kurgánja (—anya

és gyermekei temetkezése), ahol lókoponya-, lapocka-, combcsontok, bordák, valamint farokcsigolya-csontok követik egymást zavaros sorrendben (Kadyrbayev, M. K. Trudy Instituta Istarii, Arheologii i Etnografii AN KazSSSR 7, 1959, 179 és 14. kép, — sírrajz) és V e r h n e P o g r o m n o e sokat közölt sírja, amelyben a göngyölt lóbor-részleges temetkezésnek is értelmezhető töredékes hiányos koponyához és csánkcsontokhoz zavarosan bedobott combcsont és néhány borda kapcsolódik (Zaseckaja, I. P. Soobščenija Gos. Ermitaža 27, 1966, 54–55, Uő. ArhSbornik 10, 1968, 35–36, 1. kép 10, — sírrajz. A sírt legutóbb részletesen is közölte: Š i l o v, V. P., Očerki po istorii drevnih plemen Nižnego Povolž'ja, Leningrad 1975, 56–58, 43. kép 2, — sírrajz). Valószínűleg ide kapcsolódik a krimi B e l a j u s egyelőre csupán leírásból ismert lótemetkezése is, amelyben a lókoponyához, láb-szár- és csánkcsontokhoz ismét combcsont részt említenek (Daševskaja, O. D. in: Drevnosti Vostočnoj Evropy, Moskva 1969, 52). A fenti „másvilági útravalóval kombinált” eseteket leszámítva, mindössze egyetlen jól dokumentált lóbor-részleges lótemetkezés maradt az egész hun kori eurázsiai térségben: E n g e l s - P o k r o v s k 36. kurgán 2. sírjának lazán göngyölt lóbor-részleges temetkezése az „előírással” koponyával, láb-szárakkal és csánkcsontokkal (Sinicyn, M. V. Pozdne-sarmatskie pogrebenija Nižnego Povolž'ja. Izvestija Saratovskogo Universiteta im. M. Gorkogo 7, 1936, 71–72, 9. kép — sírrajz). Hasonló lehetett azonban Z d v i z e n s k b e n is, ahonnan „lófejet és lólabákat” említ a jelentés [Otčet IAK za 1890 (1891), 121]. A kiterített lóbor-részleges temetkezést az V. században eddig a čerkassiai B a j t a l - c a p k a n temetőjének különálló ló sírja képviseli. A hozzátartozó temető azonban mind leletei, mindpedig feldolgozójának kitűnő datálása szerint alaposan belenyúl az V. század második felébe, ha nem a végébe (Minaeva, T. M. SovArh XXVI, 1956, 259, és 14. kép). Nem árt még egyszer hangsúlyozni, hogy a fentebb felsorolt lovak—lócsontok mellett egyetlen egyszer sem fordult elő lószerszám. Ha a temetkezésekben zablát vagy más lószerszámot találtak, az mindenkor a halott sírjából és közeléből került elő.

¹³³ Kovrig I. — Korek J., Acta ArchHung 12 (1960) 288–289.

¹³⁴ Kiss A. i. m. 158.

ismert adatokat saját gyönki és szekszárdi megfigyeléseivel és jól dokumentált adataival.¹³⁵

Az adatgyűjtésekből és elemzésekből kiderül, hogy a részleges lótemetkezést elsősorban a korai avar korban gyakorolták, helyenként azonban még a 670–700 közötti közép-avar korban is előfordulhat. A középső, elsősorban azonban a késő avar korban¹³⁶ a birodalom átszerveződése, új, nagy területek betelepítése a lóállomány megsokasodását vonta maga után, amit a korszak minden korábbinál nagyobb számú lovastemetkezése önmagában is tükröz.

A korai avaroknál valamennyi későbbi (volgai bolgár, honfoglaló magyar, besenyő stb.) részleges lótemetkezési módot megtaláljuk, — ami csak látszólag meglepő. A megnyúzott és feltorolt ló maradványainak eltemetésére ugyanis — mint azt László Gyula már 1943-ban klasszikusan összefoglalta¹³⁷ — alighanem csak háromféle lehetőség van:

1. A felszerszámozott lóbórt *kitömve* helyezik a sírba (pl. Gyöng 97. sír,¹³⁸ Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír,¹³⁹ Szentes-Derekegyháza,¹⁴⁰ — az utóbbi két sírban a kitömött lovat az ember fölé temették, ami egész ló esetében okvetlenül ázsiai szokás, v. ö. Kokel KE-22.¹⁴¹ és Kyzyl-Kajnar 20. kurgánját).¹⁴²

2. A felszerszámozott lóbórt a ló anatómiai rendjének megfelelően eligazgatva „*kiterítve*” helyezik a sírba (pl. Szegvár-Sápoldal, Csóka 43. és „47”. sír,¹⁴³ Tiszavárkony 46. sír,¹⁴⁴ Szekszárd-Bogyiszlói út 335. sír,¹⁴⁵ Hódmezővásárhely-Szárazér,¹⁴⁶ Mór-Akasztó 21. sír,¹⁴⁷ Óbessenyő-Bukova

puszta,¹⁴⁸ — az első kettőt nem számítva, mindig a halott baloldalára.

3. A lóbórt koponyástól, lábszárustól, csánkostól és lószerszámostól összehajtogatják „*göngyölik*” s valamiképpen — valahová, ahol hely van s ahol nem zavar, tehát többnyire a lábakhoz — elhelyezik a sírban (pl. Gyöng 45. sír,¹⁴⁹ Gombos/Bogojevo 22. sír,¹⁵⁰ Jutas 173. sír,¹⁵¹ Németzsantpéter/Sinpetru German,¹⁵² — az utóbbi helyen Heraclius 616–625 között vert, átfúrt, de nem kopott solidusával kezelve).

Az 1–2. változat önálló lósírban is gyakori (pl. Gyöng 97. sír, Csóka 43. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 268. sír,¹⁵³ Bukova-puszta,¹⁵⁴ — az első esettől eltekintve, mindig kiterített változatban).

A félreértéseket mind az avaroknál, mind pedig a magyaroknál a 3. változat okozza. Ezt szokták „típusokba” sorolni¹⁵⁵, avagy esetlegességeiknek egyenesen extrém — „etnikus” — értelmezést adni.¹⁵⁶ Úgy látszik, hogy az 1. és 2. változat is gyakran összetéveszthető.

Vizsgálatainkat és adatainkat összegezve. A Szegvár-Sápoldalon eltemetett előkelő avar férfi családi hagyományai közé tartozott az „óházában”, hogy rangjuknak, gazdagságuknak megfelelően két felszerszámozott lóval indították a másvilágra a család kiemelkedő vezetőit: harci párival és tartalék lóval. E gazdag-előkelő családoknál egy harmadik (vagy éppen egy negyedik) lovat a halotti tor résztvevői számára szolgáltak fel. E harmadik ló maradványait a tor végeztével a lószerszámokkal együtt elégették s a torozó hely közelében, ritkábban a sír közelében, kis gödörben vagy önálló sírban elföldelték (v.ö. Mongun-Tajga MT-57-XXI kurgán,¹⁵⁷ Kapčaly I. temető 4. kurgán).¹⁵⁸ Ez a szokás az avarok első évtizedeiben a Kárpát-medencei avaroknál még gyakori volt —

¹³⁵ Rosner Gy., BBÁME 6–7, 1975–1976, 79–80.

¹³⁶ Pl. Szentes-Kaján 123. sír (Korek J., Dolg 19, 1943, 17 és 57), avagy Tiszavasvári-Petőfi utca avar temetőjének lótemetkezései — legalábbis az előzetes beszámoló szerint (Csallány D., ArchÉrt 87, 1960, 239).

¹³⁷ László Gy., A koronái lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH XXVII (Bp. 1943) 46–57.

¹³⁸ Rosner Gy., BBÁME 2–3, 1971–1972, 120 és sírrajz.

¹³⁹ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 58.

¹⁴⁰ Csallány G., FA 1–2 (1939) 116, I. t. A–B (sírrajz és fénykép). A csontvázal ellentétesen feltetve.

¹⁴¹ Vajnsztejn, S. I., in: TTKAEE II. 301–302, 14. és 18. kép (a sír két rétegének rajza).

¹⁴² Maksimova, A. G., in: Novoje v arheologii Kazahstana (Alma-Ata 1968) 146–153, I. t. 3 (sírrajz).

¹⁴³ Kovrig I.—Korek J. i. m. 260, 262 és 271, — a 47. sírhoz vö. azonban az alább következőket. Bálint Cs., MFMÉ 1971–2 (1974) 94 az avar korból „egyedülálló” esetként említi a csóka 43. sírban magányosan eltemetett „kitömött lóbórt”. A 150 cm hosszú sírgödörbe eleve nem lehetett „kitömött” lovat temetni. Móra sírleírásából sem lehet ilyesmire következtetni.

¹⁴⁴ Kiss A. i. m. 158 és 85. j.

¹⁴⁵ Rosner Gy. BBÁME 6–7, 1975–1976, 86 és a 103. oldal sírrajza.

¹⁴⁶ Korek J., Dolg 18 (1942) 156. A „zeg-zug vonal formájában” sírba tett lókoponya és lábszárcsontok épenséggel nem „kitömött” lóbőrös temetkezésre utalnak mint Bálint Cs. i. m. 94. írja.

¹⁴⁷ Török Gy., ArchÉrt 81 (1954) 55–56. Bálint Cs. i. h. Szintén „kitömött” lóbórként említi, holott a sírleírásból ennek ellenkezője derül ki. („lőcsontok az emberi vállak és lábszárak közti területen”).

¹⁴⁸ Kisléghi Nagy Gy., Torontál vármegye őstörténete. MVV Torontál vármegye (Bp. 1911) 314.

¹⁴⁹ Rosner Gy., BBÁME 1 (1970) 75 és sírrajz — amennyiben nem a sírdúlás okozta másodlagos helyzetről van szó.

¹⁵⁰ Pogány J., ArchÉrt 28 (1908) 408.

¹⁵¹ Rhé Gy.—Fettich N. i. m. 33.

¹⁵² Dörner, E., SCIV 11 (1960) 423–424, 2. kép (sírrajz).

¹⁵³ Rosner Gy., BBÁME 6–7, 1975–1976, 84, és 103. o. sírrajz (238. téves számmal).

¹⁵⁴ Kisléghi Nagy Gy. i. m. 312.

¹⁵⁵ Kiss A. i. m. 156–158, Bálint Cs., MFMÉ 1969/1 107–109.

¹⁵⁶ Bálint, Cs., in: Problemy arheologii i drevnej istorii Ugrov (Moskva 1972) 176–188 és 1. kép (sírrajzok). Ud., MFMÉ 1971–2 (1974), 85–107. — „Rendszerezése” elhibázott alapjait és a belőle fakadó nem megalapozott etnikai következtetéseket tételesen elemzi Fodor I., Altungarn, Bulgartürken und Ostslawen i. m. 52–54, 57. j. — A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy még az elsietett rendszerezések is népszerűbbek a kutatás többsége számára a való helyzet fáradságos elemzésénél.

¹⁵⁷ Grač, A. D., in: TTKAEE I. 40–45, 41. kép (a kurgán alaprajza és a sírrajz), 42–43. kép (az égett kengyelek és zablák). Mindmáig a legszebb példa.

¹⁵⁸ Levaševa, V. P. i. m. 121–128, 3. kép (sírrajz) és 1. kép 38–39, 42 (égett zablák és kengyelek).

a temetkezők gazdagságától függően tényleges lótemetkezés mellett vagy a lótemetkezés helyett — az első nemzedék után azonban nyoma vész.

A szegvári temetkezés a gazdasági átalakulást nyomon kísérő, és a hiedelem világban is tükröződő kompromisszum első bizonyítéka: a harci paripát valóban eltemették, a tartalék lovat azonban a halotti toron költötték el s a sírba csak ügyesen elrendezett maradványaival indították útnak. Az avar kor történetében először fordul ez elő, korábbi időre keltezhető avar részleges lótemetkezést egyelőre nem ismerünk. Lehetséges, hogy a kegyes család e módját az Európába érkező avarok a kutriguroktól, utiguroktól vagy szaraguroktól ismerték meg, de az sincs kizárva, hogy szükségből és kényszerből maguk jöttek rá erre — a hitvilágukkal amúgy sem ellentétes — megoldásra. Népszerűvé azonban soha nem vált, a részleges lótemetkezések a korai avar lótemetkezéseknek legfeljebb 20%-át teszik ki.

A két lóval való temetkezés fényűzését csak a hódító nemzedék előkelői engedhették meg maguknak, az első — ázsiai — generáció kihaltával éppúgy eltűnik, mint a máglyás (ún. jelképes) lótemetkezés. A korai avar kettős (vagy hármas) lótemetkezésre utaló adatok nagyon ritkák, első sorban azért, mivel a sírleletek és a máglyaleletek csak véletlenül és bizonytalanul kapcsolhatók össze egymással.¹⁵⁹ Még kevesebb a hitelesen megfigyelt kettős lótemetés.¹⁶⁰ A szegvár-sápadali kettős lótemetkezésnek mégis meglepő párhuzama van, éppen az avarkor elejéről: a csókai/čokai I–III (45–47.) sír. A hasonlóságot teljessé teszi a két halott viseletének, fegyverzetének részletekbe menő megegyezése, amellyel az alábbiakban és a későbbiekben bőven foglalkozunk.¹⁶¹

¹⁵⁹ Ilyesmi nyoma volt Szeged-Csengelén, ahol a gazdag 1. sírtól 22 m-re, a temető szélén, a sekély a) gödörben került elő az égett lószerszám [*Csallány D.*, FA 1–2 (1939) 129, 8. kép 2, helyszínrajz] és ilyen viszonya lehetett I sz k a s z e n t g y ö r g y ő n az 1836-ban talált dúsgazdag fegyveres sírhoz a közelében 1954-ben talált égett kengyeleknek. (*Bóna I.*, A népvándorlaskor Fejér megyében. Fejér m. tört. I. 5 (Székesfehérvár 1971) 240 és 273.)

¹⁶⁰ Pl. Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír, a már említett felszerszámozott részleges ló és felszerszámozott koponya temetkezéssel. *Csallány D.*, JAMÉ 1 (1958) 58. — A késő VII–VIII. századi eseteket itt nem tárgyalom.

¹⁶¹ Az iváncsai avar lovassír feldolgozásában elfogadtam Kovrig Ilona és Korek József kronológiai érveit, akik a szóban forgó csókai sírokat (a szerintük is nagyon korai, VI. századi típusú, 45. lovassír keltezése körüli rövid, ám annál jogosabb tétovázás után) egy egységesen és folyamatosan használt temető időrendjébe illesztették be (*Kovrig-Korek i. m.* 292–294). Vagyis a három sírt a VII. század közepén nyitott és a IX. század elejéig használt temető legkorábbi (még archaikus) temetkezésének tartották. VII. századi korai „maradványok” valóban gyakoriak az avarkor második felének nagy temetőiben. Az iváncsai leletek egy része szintén meglehetősen volt, pl. a keskeny íjmerítők csontok párhuzamai a csókai 45. sírban, a faragott csontok rokonai a csókai 47. sírban, a dunaiúvárosi (Dunapentele 1908) 7. és a csókai 45. sír csont nyeregkápa díszének rokonsága, mindenekfelett

Szegvár és Csóka

Móra Ferenc 1912. évi ásatási dokumentációját alaposan tanulmányozva,¹⁶² nyilvánvalóvá válik, hogy a fentebb jelzett számú komplexumban a II. (= 46.) női sírnak nincs, nem lehet köze az I. és III. (= 45. és 47.) számú síregyütteshez. Fülbevalója egy évszázaddal későbbi, mint a lovas és lósírok mellékletei, maga a sír — Móra adatai szerint — jó 150 cm távolságban nyugatra került elő az I. (= 45.) sír férfi halottjától — így jelöli a temető térképe¹⁶³ is. Köztük ismeretlen korú 70 cm átmérőjű gödör foglalt helyet. Nyilván sokkal későbbi temetkezésről van tehát szó. Móra e korai ásatásán azonban még nehezen tudta követni a különböző régi és újabb beásásokat a neolitikus tell amúgy is kevert földjében. A szóban forgó komplexum körzetében külön nehézséget okoztak a „temesváriak túrkálásai” (= Orosz Endre ásatása), amelyek — mint Móra panaszkolja — 1 méter mélységig megbolygatták a földet. Így történhetett meg, hogy Móra nem látott kapcsolatot a késői (II.) női sírgödör ásásakor levágott, és a női sír földjébe utólag belekeveredett, zablás lókoponya és a valamivel távolabb talált fej nélküli részleges lótemetkezés között. És így történhetett meg, hogy a közvetlenül — mindössze 60 cm-re! — az I. (= 45.) sír lótemet-

azonban az iváncsai és a csókai 45. sírok préselt arany rozettáinak hasonló típusa. E reális összefüggések arra a téves következtetésre vezettek, hogy a csókai 45–47. sír esetében is a középpayar korszak kiemelkedő leleteiről van szó (*Bóna I.*, ArchÉrt 97, 1970, 251, 255, 256 és 53, 56, 67, 104, 121. jegyzetek), amelyeket még később b r e, a VII. század utolsó harmadára kelteztem. A szegvári sír nélkül nehéz lett volna a tévedést eloszlatni, a Csókával kapcsolatos érvelések módszerének hibáira csak most derült fény. Csókán — mint itt kifejttem — a 45–47. sírkomplexum nem kapcsolódik a jóval későbbi temetőhöz. Az időben következő 46. sír Tótipusza-Igar II. típusú fülbevalói (*Kovrig-Korek i. m.* 102. t. 12, 15) és a 45. sír arany fülbevalói között nincs átmenet vagy rokonság. Az összes többi csókai lelet egységesen késői, a VII. század végétől az avar kor legvégéig keltezhető. Ugyanakkor a csókai 45. sír P-füles egyenes kardja és kerek talpú kengyele nagyon távol áll a szabványtól és a temető többi lovassírjának egyenes talpú kengyeleitől. A 45. sír lószerszám- és övdíszei egyértelműen korai avar típusok (*Kovrig-Korek i. m.* 95–98. t.), a különböző csontfaragványoknak pedig egyedi esetekben nincs időrendi jelentősége. Végül, de nem utolsósorban a csókai 45. sír szétnyomódott és hiányos arany fülbevaló töredéke (*Kovrig-Korek i. m.* 95. t. 6) okvetlenül korai avar férfi fülbevaló volt. Szokatlanságát (laposságán túl) az okozta, hogy nagy gömbcsüngője elveszett, ugyanúgy, mint a pápai (*Kállóczy L.*, ArchÉrt VI, 1872, 59, 5. kép) és zsámbéki (*Fettich N.*, Aréthuse 1926/2, V. t. 22) csonka arany fülbevalókon láthatjuk. Ép formájukhoz jó példa a páhi fülbevalópár (*Fettich N. uo.* VI. t. 16–17). A 45–47. komplexum különállásának legfontosabb bizonyítéka mégis az, hogy gazdagsága ellenére sem rabolták ki.

¹⁶² *László Gy.* A koronci lelet i. m. 66–67 teljes szövegében közli az 1912/14 I–III. komplexum feltárásáról Móra eredeti jegyzőkönyvét. *Banner J.*, Móra Ferenc levele Posta Bélához. MFMÉ 1956, 11–14, — a sír előkerülésével kapcsolatos részletes adatokkal. *Kovrig I.* — *Korek J. i. m.* 263–264 Móra adatainak bő kivonata

¹⁶³ *Kovrig I.* — *Korek J. i. m.* 1. kép.

kezése *mellett* előkerült fej nélküli részleges lótemetkezést önálló sírnak, külön eltemetett lónak írta le (III = 47. sír). — Amin ismét kevéssé csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy az I. (=45.) sír lovához is csak jóval később találta meg a „gazdáját” — pedig az emberi csontvázat alig 30 cm választotta el a ló koponyájától. Mi több, nyilván a felszín bolygatottsága miatt, a szóban forgó komplexum valamennyi temetkezését külön-külön találta meg s tárta fel. — Elgondolkoztató viszont, hogy utólag nyilván maga is rájött arra, mi az, ami összetartozott s mi az, ami nem. Térképén, csupán két sírgödör szerepel: a különálló II (= 46.) női sír és a szegvári sírgödörre formailag is emlékeztető, az emberi temetkezéshez tartozó felében elkeskenyedő óriás sírgödör, amelybe *összevonta* az I. és III. (= 45. és 47.) temetkezéseket!

A később sem korrigált sírleírásban leginkább a fejetlen részleges ló és a szomszédos teljes lócsontváz viszonya homályos, Móra szerint a két ló mintegy lépcsőzetesen feküdt volna egymás mellett, ill. mögött. Kevésbé zavaró a részleges ló maradványaitól balra talált — sírszám nélkül maradt — hiányos csontváz szerepe, amely nem tartozott a gazdag és érintetlen korai avar síregyütteshez. A részleges ló helyzetének megítélésébe nyilván hiba csúszott, hiszen véletlenül és egészen levágott koponyája aligha kerülhetett a Móra adatai alapján legalább 2—2,5 m-re fekvő II. (= 46.) női sír fejrészéhez — ha maga a lócsontváz valóban ilyen távol feküdt volna. Önmagától megoldódik viszont minden nehézség, ha — a különböző alkalmakkor feltárt temetkezések bemérési hibalehetőségeivel is számolva — a részleges ló a teljes lócsontvázal egyvonalban, tehát valóban „*mellette*” feküdt. A térképre vitt sírrajz — láttuk — egyedül ezt a lehetőséget támogatja. S ezt a lehetőséget támogatja a csókai komplexum legjobb párhuzama, a szegvár-sápoldali síregyüttes is.

Szegvár és Csóka a lényeges vonásokban egyeznek meg, a részletekben eltérnek egymástól. A csókai sír É—D-i irányú volt — ami nem túlságosan jelentős, mivel az adatok szerint az avarság első nemzedékénél még nem alakultak ki a nagy területekre érvényes tájolási szokások és tömbök. Csókán a lovakat nem a halott lábához, hanem a fejéhez temették (ember és ló fejjel egymásnak voltak fordítva), a részleges ló maradványai pedig a teljes ló jobb oldalán kerültek elő s nem a balján. Egyebekben azonosak. A 165 cm magas csókai férfi 170—200 cm mély, keskenyebb sírgödörben, L alakú vaskapcsokkal megerősített koporsóban nyugodott. Homlokát a teljes ló szerszámzatával megegyező mintájú (de valamivel kisebb méretű) 3 db arany rozetta díszítette, füleiben arany fülbevalókat viselt, bal karja mellé helyezték a koporsóba ezüstveretes hosszú, egyenes pengéjű kardját, ezüstveretes övét megoldották és lecsatolták (hosszú ezüst nagyszíjvége szintén a kardon kívül került elő), kését a jobb csípője mellett viselte, jobb combján kívül került elő a tegez s nincs kizárva, hogy ebből a sírból

származik a csókai páncéllemez¹⁶⁴ is. Végül, de nem utolsósorban, felajzott íját úgy helyezték a koporsóra, hogy alsó vége csont lemezeinek a lósírból kellett előkerülnie — ha erre nincs is közvetlen írásos bizonyíték. A tegezbe helyezett nyílscúcsok nyilván teljesen elmállottak, a lándzsacsúcs pedig — Szegvárra gondolva — talán bennmaradt a sírföldben.

A teljes ló koponyája a halott koponyájától mindössze 30 cm-re feküdt. Sírgödre 20—30 cm-mel sekélyebb volt (M : 150 cm). Arany rozetta lószerszám díszítése, a szegváriaknál valamivel fiatalabb típusú, (hegyes végű) fék díszítő arany szíjvégei, s maga a lószerszám a szegvári teljes ló szerszámzatának közeli párhuzama. A csókai ló szájában is csikózábla volt, kerek talpú kenyeleiből csak az egyik maradt ránk. A jobbán elrendezett, „kiterített” lóbőrös részleges lótemetkezésen Csókán is egyszerűbb, ezüst lószerszám díszek voltak, nyergét azonban faragott csontlemezek díszítették. A ló hátára tartalék íjat is málháztak.

A szegvár-sápoldali nagy sír temetkezési rítusának, a halott viseletének, fegyverzetének valamint lószerszámainak legközelebbi rokona a csókai nagy sír. A leletek alapján azonban a szegvári rokon idősebb és gazdagabb volt a csókainál.

A szegvári temetés módja és sorrendje

Néhány szegvári sírmelléklet sajátos elhelyezkedését az elmúlt évtizedek megfigyeléseivel összevetve, megkísérelhetjük a temetés módját és sorrendjét felvázolni.

Kétségtelen, hogy a sírgödört a férfi és két lova számára előre megtervezve ásták meg. A sírba először a díszesen felszerszámozott lovat vezették le — nyilván pallón — és a lósír bal oldalára állítva ledőfték. Ezt a — valószínűleg rituális — műveletet a korai avarok az elhunyt koponyájával végezték, majd a kopját a ló mellé vagy a leroskadó lótetem eligazgatásakor félig meddig a ló alá helyezték a sír hosszában. Így található Gátér¹⁶⁵ 193 és 239, Űrbőpuszta¹⁶⁶ 8, Környe¹⁶⁷ 43, 90, 104, 124 és 129, Várpalota-Gimnázium¹⁶⁸ 195 és 218, Szekszárd-Bogyiszlói út¹⁶⁹ 126, 335, 598, 698 és 754. lósírában, valamint az aradaci és verébázi lósírban.¹⁷⁰ A még közöletlen korai temetőkben ugyanez a helyzet Dunaújváros-Simonyi dűlő 1. sírában, Rácalmás-Rózsamajor 1, 15, 23,

¹⁶⁴ Csallány D., JAMÉ 12—14 (1972) 26.

¹⁶⁵ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 207; 28 (1908) 331.

¹⁶⁶ Bóna I., ArchÉrt 84 (1957) 157 és 9. kép (sírfotó), — amelyen a ló lapockája mellett jól látható a 31. t. 1 alatt közölt lándzsa.

¹⁶⁷ Salamon — Erdélyi i. m. 17, 22, 24, 26—27, valamint a 38. t. sírrajzai.

¹⁶⁸ Erdélyi I. — Németh P., VMMK 9 (1969) 186 és 192, 16. kép (sírrajz).

¹⁶⁹ Rosner Gy., BBÁMÉ 6—7, 1975—1976, 82, 86, 92, 94.

¹⁷⁰ Nagy, Š., RVM 8 (1959) 63, 13. t. 4 és 16. t. Uő., RVM 20 (1971) 214, 40—41. t.

26, 55, 82, 102, 121, 131, 150, 152. lósírában, Mezőfalva-Vasútállomás 20, 23, 27, 76 és 134. lósírában — tehát szinte valamennyi jól megfigyelt, leírt vagy dokumentált korai avar lósírban.

Szegváron azonban nem a lósírba tették a lándzsát, hanem a ló tulajdonosának sírgödörébe. Mégpedig biztosan a még üres sírgödörbe, mivel a lándzsacsúcs „10 cm-mel mélyebben” feküdt a jobb vállsontnál — tehát a koporsó alatt. Ezért került elő, csak a váz felszedése után, s ezért *nem* szerepel Filep Antal sírrajzán. A különösnek tűnő elhelyezés oka az, hogy Szegváron nem a szokványos (a fentebb felsorolt s még sok más korai avar sírból, de egykorú közép-ázsiai falfestmény ábrázolásokról is jól ismert) kopjáról van szó, hanem — mint a szegvári lándzsacsúcs formája¹⁷¹ önmagában is sejteti — egy sokkal ritkább szűrőfegyverről, a hosszú nyelvű dzsidáról (pikárról). A közép-ázsiai VII. századi falfestmények ábrázolásain — ha nem is túlradó bőségben — láthatjuk ezeket a hosszú nyelvű dzsidákat, aligha véletlenül éppen a vas lemezpáncélos lovasok fegyvereként.¹⁷² Belső-Ázsiában is előfordul lemezpáncélt viselő „nehéz” lovas kezében a híres suleki sziklarajzok legismertebb figuráján.¹⁷³ Nyelük az ábrázolások szerint legalább 3 méter hosszú volt. Vagyis a szegvári dzsida *nem fért el* a ló mellett, ezért kellett a halott sírgödörében, illetve a teljes sírgödör hosszában elhelyezni.

Nyilván ugyanez volt a helyzet a mezőfalvai 87/100. sír egyetlen hosszanti gödörben eltemetett ember-ló együttese esetében, ahol a szegvári lándzsacsúcs formai párja a halott bal térde mellől került elő. A dzsida hossza kereken 3 méterben volt megállapítható.¹⁷⁴

A dzsida a részleges lótemetkezés viszonylagos későbbi elhelyezésére is utal, hiszen a nyele *alányult* a lócsontoknak — nyelének alsó végét, hogy a sír két fele közötti mélységkülönbség miatt el ne törjön, valószínűleg kis árokba fektették.

¹⁷¹ Vö. 6. j. „A lándzsacsúcs” (Die Lanzen spitze) fejezetet.

¹⁷² Djakonov, M. M. in: Živopis drevnego Pjandžikenta (Moskva 1954) XXV. t. (III. objektum 6. helyiség), Belenickij, A. M. in: Skulptura i živopis drevnego Pjandžikenta (Moskva 1959) VII. t. D (VI. objektum 1. helyiség). Leginkább azonban Belenickij, A. M., Monumentalnoje iskusztvo Pjandžikenta (Moskva 1973) 14. és 20. kép (a két előbb említett ábrázolás). Ugyanott lovas harcosok figurái rövidebb kopjával sorozatban a 7–9, 12, 25, 27, 30. színes táblákon és a 33. rajzon. Az utóbbi, a könnyű lovas haremodorhoz szolgáló, rövidebb (rendszerint lobogós) kopját uralkodnak a Lena-menti sziklarajzok lovasábrázolásain is: Okladnikov, A. P. — Zaporožskaja, V. D., Lenskie pisanicy (Moskva–Leningrad 1959) 20. és 63. kép, VII. t. 249, XVII. t. 456, XXIII. t. 586, XXVIII. t. 642, XXXVI. t. 773, XLII. t. 860, — ugyanott azonban az 57. képen és a XXIV. t. 587. ábrán hosszabb nyelvű zászlós lándzsákat láthatunk.

¹⁷³ Appellgren-Kiváló, H., Alt-Altäische Kunstdenkmäler (Helsingfors 1931) 93. kép. Zászlós-kopjas könnyű lovas uo. a 81. képen. Az előzőhöz l. még Kyzlasov, L. R., Istorija Tuvy (Moskva 1969) 109. és 41. kép.

¹⁷⁴ Vö. 170 j. — Sajnos nincs jó adatunk a többi hasonló dzsidahegy előkerüléséről pl. Cikó 109. sír, Nagyenyed I. és III. sír. stb.

A felöltöztetett, aranypitykés homlokpántot, arany fülbevalót viselő halottat felövezés nélkül helyezték a koporsóba. Fegyverövét már előbb lecsatolták, kardját szíjazatával együtt a koporsó baloldalára fektették. A fegyveröv valószínűleg a halott mellén feküdt. Vége túlnyúlt a kardon, csupán csatja keveredett a jobb kar alá. Lecsatolták tegezövét is és a tegez alá hajtva helyezték a koporsó jobb alsó negyedébe. A koporsóba tették még a páncélt „megelevenítő” 7 db páncéllemezt és birkahúst másvilági útavalónak.

A lezárt, sírba eresztett koporsóra helyezték a felajzott íjat. Alsó vége csak így kerülhetett a koporsón, sőt az embersíron „kívülre” a lósírba, a részleges ló feje elé. Noha a lósír alja mintegy 20 cm-rel magasabban volt, mint az emberi síré, az íj vége még sem érte a földet, előkerülésekor is magasabb szintben volt, nagyjából a koporsófedéllel egy síkban. Az íj felső vége csak a koporsó beszakadása után került a halott mellére. Az íjmarkolat merevítő csontjait sem a sírrajz nem jelzi, sem a sírleírás nem említi, tehát valahol feljebb a sírföldben találták őket.

Utoljára helyezték sírba a megnyúzott, feltorolt, majd ismét felszerszámozott tartalékló maradványait, mivel a részleges ló elhelyezésekor már tekintettel voltak a koporsóra helyezett íjra. A teljes lóhoz képest emiatt fekszik hátrább, orra az íj alsó végéhez került. Maga a halotti tor nyilván a temetéssel egyidőben, talán éppen a sírnál zajlott le.

A szegvár-sápoldali sír az avar kutatásban

A szegvári sírlelet jelentőségét mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy az előkerülése óta eltelt közel 3 évtizedben rendszeresen foglalkozott vele a kutatás. Olyannyira, hogy leletinventárjának nem kis része a hivatkozott és ismert vagy közzétett párhuzamok segítségével akár rekonstruálható is lenne. — Hogy erre mégsem történt kísérlet sem a hazai sem a nemzetközi avar kutatásban, az azzal magyarázható, hogy a sírleletet szakirodalmunk először két, majd több néven, illetve név változatban idézte.

A helyes és pontos lelőhelyet: Szegvár-Sápol-dal — Mérey Kádár Ervin adattári jelentésén kívül — csak a szentesi helyi viszonyokkal ismerős másik három kutató használata (Csallány Dezső, Szabó János Győző és Csalog József, — nála azonban Sápol-dal-dűlő bővítéssel). A szakirodalom nagyobb részében Mérey Kádár hírlapi cikke és Radnóti Aladár beszámoló jelentése nyomán a Szegvár-Kórogy-part elnevezés terjedt el. Mindenkor így szerepel Kovrig Ilonának a sírral ismételtlen foglalkozó munkáiban (egy-egy alkalommal, illetve munkában azonban Korógy-part, ill. Kórogy-part változatban is). Kiss Attilánál a lelőhely neve (a MNM Adattár 94. Sz. I. jelentésre hivatkozva?) „Szegvár-Kórogy 1. sír”-ra módosult, majd nyomában legutóbb „Szegvár-Korogy 1. sír”-ra torzult. Bálint Csanád Szegvár — Kórogy-

ként említi. Nem csoda, ha a két-, de inkább háromféle elnevezés nehezen keltette egyetlen temetkezés benyomását.

*

A szegvári sír temetkezési rítusát az „alapirodalom” (Mérey Kádár két munkája, Radnóti A.) nagyjából úgy írja le, ahogyan a fentiekben bemutatottuk. Mérey Kádár hírlapi cikkére hivatkozva és jelentése ismeretében 1957-ben még „lovassírként” emlegeti Kovrig Ilona¹⁷⁵, a lelet-körülményeket jól ismerő Csalog József¹⁷⁶ is pusztán „sírleletnek” írja. A merőben új „Nischengrab” (fülkesír) meghatározás először 1956-ban Csallány Dezsőnél¹⁷⁷ tűnik fel — minden indokolás nélkül. Néhány évvel később Kovrig Ilona és Korek József közös munkájukban Mérey Kádár hírlapi cikkére hivatkozva, és adattári jelentését elemelve, megkísérlik igazolni, hogy Szegváron valóban fülkesír került volna elő.¹⁷⁸ Mi több, Móra Ferenc csókai megfigyeléseinek új értelmezésében¹⁷⁹ éppen a szegvári „hiteles” adatokat hívják segítségül: Mérey Kádár jelentéséből kiderül („ha jól értjük” — teszük hozzá óvatosan), hogy Szegváron a sír egy felső nyitott aknával kezdődött. Az aknához kelet felől keskeny fedett folyosó (galeria) csatlakozott. Ebbe tolták be fejfelé a halottat, mégpedig úgy, hogy a részsütösen lejtő¹⁸⁰ folyosóban a halott feje került a legmélyebbre, 25 cm-rel „mélyebbre”, mint a lába. A nyitott felső aknába a halott lábaihoz kerültek az elhunytal egy irányban fekvő lovak, a jól felszerelt teljes lócsontváz és a szegényebb szerszámzatú részleges lótemetkezés. A „la sépulture à niche de Szegvár-Körögypart” avagy a „cavalier à galerie oblique de Szegvár-Körögypart” a továbbiak során, mint Mérey Kádártól hitelesen megfigyelt és leírt fülkesír szerepel („E. Mérey Kádár a observé cette position en explorant la sépulture de cavalier de Szegvár-Körögypart”)¹⁸¹ és mint ilyen, alapul szolgált a fülkesírok orszá-

gos méretű revíziójához és „felismeréséhez”, beleértve a csókai I. (= 45.) és 59. sírokat is.

Röviddel később Kiss Attila, Kovrig Ilona eredményeire, valamint a MNM Adattár 94. Sz. I. jelentésre hivatkozva sorolja „Szegvár-Körögy 1. sírját” a lovassírok „kora avarkori V. típusába”, amely meghatározása szerint: „Fülkesír. Az emberi váz fülkében 'lábbal' lefelé, az aknasírban levő lóváz az emberi vázzal ellentétes tájolásban.”¹⁸² — Ugyanabban a munkában a sír a részleges lótemetkezések 3. csoportjában is feltűnik: „Koponya, ill. hosszúcsontok a fülkesírban fekvő emberi váz aknasírjában: Szegvár-Körögy 1. sír.”¹⁸³ — A szegvári sír a későbbiekben „Nischengrab”-ként szerepel,¹⁸⁴ részleges lótemetkezéséről pedig még legutóbb is az utóbbi értékelést idézték.¹⁸⁵ Mindez nem egyéb fatális tévedésnél, félreolvasásnál.

*

A szegvári kettős lótemetkezést legutóbb Kovrig Ilona a tiszaderzsi 19 A—C sír párhuzamaként említette, megjegyezve, hogy az egyik ló „Szegvár-Körögyparton” is gazdagabban volt felszerelve, mint a másik.¹⁸⁶ A párhuzam azonban vitatható, mivel Tiszaderzsen vagy rosszul megfigyelt „összeásott” külön sírokról van szó (s akkor nem párhuzam), avagy egyetlen nagy sírban 1—1 ember (férfi és nő) és 1—1 ló temetkezéséről, s akkor ismét nehezen tartható analóg esetnek. A tiszaderzsi 19 A—C sír különben jó száz évvel későbbi.

Részben a temetkezési rítussal, részben egyes temetkezési mellékletek „etnikus”, „törzsi” értelmezésével függ össze Csallány Dezső hozzászólása: „Az avarkori előkelők sírjában 4 azonos formájú kengyelvasat találunk két lószerszámgarnitúra mellett, más esetekben a különböző törzsi kapcsolatok mértéke szerint a 4 kengyelvas is formaváltozatokat mutat (Szentendre-Nagykürt, Szegvár-Sápoldal).”¹⁸⁷ — Amiből nem derül ki világosan, melyik példát sorolja az első („azonos”) s melyiket a második („különböző”) típusba, a „formaváltozatok” alapján azonban nyilván az első helyen említett szentendrei lelet tartozik a második kategóriába. Ám az egész gondolatmenet légből kapott, mégpedig alkotója önhibáján kívül. A szentendrei sírleletek közt ugyanis a bekerülésük másnapján bevezetett leltárkönyvi adatok perdöntő tanúsága szerint (288/1871. IV. tétel 1.) csupán *egyetlen* lovas-temetkezést igazoló „2 db kengyelvas átfúrt rövid szárral” — vagyis egyetlen hosszú fülű kengyelpár¹⁸⁸ volt.

¹⁷⁵ Kovrig I., FA 9 (1957) 129—131.

¹⁷⁶ Csalog J., FA 11 (1959) 106—107.

¹⁷⁷ Csallány D., Denkmäler der Awarenzeit i. m. 193. — A Nyíregyházán most előkerült kéziratban sem találtam indokolást arra, miért tekintette fülkesírnak.
¹⁷⁸ Kovrig—Korek i. m. 267 és 6. j., 268 és 14. j. 283, 288.
¹⁷⁹ Ami önmagában is nehezen követhető, hiszen éppen a fülkesírok első megfigyelője, Móra nem említi — a szerinte is ritka és különös — temetkezési móddal kapcsolatban saját csókai megfigyeléseit (Móra F., Etn 43—44, 1932, 59—60), Móra csókai adatai közt (vö. 162. j.) nem esik szó fülkéről, csupán az egyetlen hosszú gödörben fej-fejhez eltemetett lóról és „gazdájáról”.
¹⁸⁰ A szegvári „részsütösen lejtő folyosó” valójában Mérey Kádár saját alkotása volt. Mérey Kádár a 170 cm mélyen kezdődő „sötét földbe” (a koporsó föltája) bontott bele részsütösen s így bukkant rá a lósr aljánál 20 cm-rel mélyebben az emberi lábakra. Ekkor jött rá, „hogy az aknás, kissé lejtősen beásott veremben ember-váznak kell lennie”. Ami a mondat második felét illeti, abban valóban nem tévedett.

¹⁸¹ Kovrig—Korek i. m. 267, 6. j.

¹⁸² Kiss A. i. m. 154, valamint 4. és 26. j.

¹⁸³ Uo. 153 és 80. j.

¹⁸⁴ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL (Bp. 1963) 234.

¹⁸⁵ Rosner Gy., BBAME 6—7, 1975—1976, 80, és 11. j.

¹⁸⁶ Kovrig I. in: Avar Finds in the Hungarian National Museum i. m. 221, 226 és 9. j.

¹⁸⁷ Csallány D., Szabolcs-Szatmári Szemle 1956/1—4, 45.

¹⁸⁸ Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III. (Braunschweig 1905) 265. t. 1—2.

Amely „két kengyelvas”-ként szerepel az első közlésekben¹⁸⁹ is. A harmadik, hurkos fülű kengyelt (kengyel pár egyik darabját) Hampel közleményei és rajzolója keverték a szentendrei lelethez,¹⁹⁰ — eredetileg nyilván analógiaként. Nem más ez, mint az ozora-pusztatóni sírlelet mindmáig „hiányzó” kengyele (MNM 275/1871. 30), amely pár nappal korábban került a Nemzeti Múzeumba.

A szegvári-sárpoldali példát ez esetben sem lehet általánosítani. Kengyelei — láttuk — (Mérey Kádár jelentésével és Csallány adataival ellentétben) nem mind „azonos formájúak”, a részleges ló mellett felemás, hosszú fülű és hurkos fülű kengyelek voltak. Ami olyan gyakori a korai avar lófelszerelésben, hogy nem érdemel különösebb méltatást, „törzsi kapcsolatként” való értelmezése pedig minden alapot nélkülöz.

*

Sírleletünk fontosabb darabjait — mint előjáróban említettem — Csallány Dezső ismertette.¹⁹¹ A törökbálinti gazdag korai avar leletek kapcsán részletesen foglalkozott velük Kovrig Ilona is. Valóban, közeli vagy éppen pontos párhuzama a szegváriaknak a törökbálinti P-füles ezüstveretes kard, a keskeny íjmerevítő csontok, a tegezszíj veretként meghatározott ezüst rozetták és a lószerszám arany rozetta díszítései. Kovrig rámutatott annak jelentőségére is, hogy a számos helyről ismert „rojtos végű, lóherelevél alakú” ezüst lószerszám díszek és a préselt arany rozetták Szegváron — ha nem is egy lovon — *együtt* fordulnak elő.¹⁹²

Csallány Dezső Nyíregyháza-Kertgazdaság 3. sírjával (lovassír szintén Mauricius Tiberius solidusával keltezve) kapcsolatban említi jó párhuzamként a szegvári sima ezüst nagyszíjvéget és a sima ezüst kissíjvégeket. De már csak emlékezetből teszi hozzá: „A szegvárinál egy-egy függesztőfűl és horog, esetleg három rozetta képviseli a szegényes övveret sorozatot”¹⁹³ — ami nyilvánvaló tévedés.

Kovrig és Korek a szirmos arany rozetták lelőhelyjegyzékében szerepeltetik a szegváriakat. Elsőként figyelnek fel a csókai 45. sír viseleti pár-

huzamára, a szegvári avar homlokán előkerült „2 db” rozettára és rangjelző szerepük lehetőségére is utalnak.¹⁹⁴

Szabó János Győző Tarnaméra-Urak dűlője 1. sír páncéllemezeihez említi párhuzamként a szegvár-sárpoldali páncéllemezeket,¹⁹⁵ míg Csalog József vitacikke a szegvári kard markolatkarikájával foglalkozott.¹⁹⁶

Mind Csallány, mind Kovrig több ízben említik a szegvári arany fülbevalót. Ám mindketten csupán, mint a gúla (piramis) csüngős fülbevalók nagy családjának egyik tagját (Szentendre, Deszk D. 170. sír, Buj párhuzamokkal) idézik, anélkül, hogy a sajátos változat problémáit érintenék.¹⁹⁷

A szegvári ezüst rozetták kérdésére Kovrig Ilona később is visszatért. A jutasi 130, a gátéri 11, a móri 25, és a linz-zizloui 75. sírok ásatási megfigyelései segítségével tegezöv vagy fegyveröv díszítő vereteknek határozta meg őket.¹⁹⁸ Vitába szállt László Gyula véleményével, aki szerint a kettős övviselésben az egyszerűbb, ezüst díszes övek az elhunyt születési rangját-helyét jelölnék, míg az aranyveretes övek később nyert méltóságukat tükröznék. Kovrig kimutatja, hogy az övdíszeknek vélt arany szíjvégek Gátéron, Csókán és Csengődön valójában lószerszám díszek voltak s nem övveretek. Bizonyítékai közé sorolja a „szegvár-körögyparti „Nischengrab”-ot is¹⁹⁹ — holott kétségtelen, hogy éppen Szegváron az azonos típusú aranylemez szíjvégek mind a lószerszámon, mindpedig a fegyverövön előfordultak.

Munkáiban — érthető módon — a szegvári sír Mauricius solidusát idézi legsűrűbben Kovrig Ilona — az éremmel kapcsolatos állásfoglalására azonban itt most nem térek ki.²⁰⁰ Éremmel való keltezéseiben a megelőző korszak kutatásának túlzott óvatossága tükröződik. Szegvár 584 körül vert Mauricius érmét éppúgy a császár teljes uralkodási idejével keltezi (582–602), mint a hajdúdorogi lovassír 610–613 között vert Heraclius solidusát (610–640). — Nem csodálható hát, ha az érmek keltező jelentősége — a gyakori citálások ellenére is — a háttérben maradt: a Szegvárral és Hajdúdoroggal rokon leleteket a VI. század végétől a VII. század közepéig keltezi.²⁰¹ Ilyen tárg időhatárokhöz aligha van szükség az érmek tanúságára. — A már feldolgozott avar pénzforgalomból is nyilvánvaló ugyanis, hogy a korai avar uralkodó réteg csak a konstantinápolyi vereség (626) és az évi 100 000 solidus elmaradása után kényszerült rá, hogy takarékosan bánjon az egyre vékonyabban csörgedező aranypénzekkel.

¹⁸⁹ Pulszky F., A magyarországi avar leletekről i. m. 9., valamint ugyancsak röviddel a múzeumba kerülés után: Henszlmann I., Monumenta Hungariae Archaeologica II. (Bp. 1873) 121 és Nr 20–27.

¹⁹⁰ Hampel J. uo. 265. t. 3a–b. — Vö. hozzá a Tótipusztá-lgar csoportból a kiskassai kengyelt (Hampel J. uo. 275. t. 1), avagy az iváncsai kengyeleket (Bóna I., ArchÉrt 97, 1970, 254–255, 10. kép 2–3) vagy éppen a székesfehérvári szablyás lovassír kengyelét (Hampel J. i. m. II. 369 és kép). Úgy tűnik, sajátos, kissé „körte” alakú formáról van szó, amely természetesen már csak másodlagos szerepet játszott az egyre gyakoribb lapos-egyenes talpú kengyelek mellett.

¹⁹¹ Csallány D., Denkmäler der Awarenzeit i. m. 193.

¹⁹² Kovrig I., FA 9 (1957) 129–131.

¹⁹³ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 66.

¹⁹⁴ Kovrig–Korek i. m. 282–283.

¹⁹⁵ Szabó J. Gy., EgrIMÉ 3 (1965) 36 és 28. j.

¹⁹⁶ FA 11 (1959) 106–107 és kép.

¹⁹⁷ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 69, Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán i. m. 109 és 234.

¹⁹⁸ Uo. 134.

¹⁹⁹ Uo. 234.

²⁰⁰ Vö. 6. j. „Az érem” (Die Münze) fejezet.

²⁰¹ Kovrig I. i. m. 109, 135, 179, 234.

Kutatásunk balszerencséjére a szegvári halotti viselet és temetkezési rítus éppen azokkal a nagyjából egykorú előkelő temetkezésekkel nem vehető össze, amelyekhez leletei-leletegyüttese talán a legjobban kapcsolódik (Törökbálint 1. és 2. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír, Zsámbok 1. és 2. sír, Páhi — de idetartozik a „megbízottakal” felásatott szeged-csengelei sír kétes hitű rítusa is).

A szegvári temetkezés „pontos” párját természetesen nem ismerjük, nem is ismerhetjük, mivel az előkelő temetkezéseknek mindenkor egyéni sajátosságai vannak. Az igazán ritka elemek, esetünkben a homlokdiszek, az obulus-adás és a páncél jelképes eltemetése, részletesebb vizsgálatokat követelnek.²⁰² Emiatt itt a szegvári temetkezésnek csak hat sajátosságát vizsgáljuk. Ezek: 1. Az arany fülbevaló viselet, különösen a pár nélküli fülbevalók eltemetése, 2. A gazdag, fegyveres sírokban található 1–3 szem gyöngy szerepe, 3. A temetéskor kibontott vagy leoldott fegyveröv, 4. Az övről lecsatolt és a bal váll mellé fektetett kard, 5. A viseletnek megfelelően elhelyezett, de általában lecsatolt tegez és 6. A koporsóra (a „halottra”) helyezett felajzott íj.

Mint fentebb már láttuk, e hat sajátosság közül öt megtalálható a csókai I. (= 45.) sírban, ahol egyedül a gyöngyszemekről nem esik szó. A szegvárral megegyező módon temették el a gátéri 212. lovassír halottját is, ahol viszont az öv kibontására nincs egyértelmű bizonyíték. Más helyeken a fenti elemekből még kevesebb található együtt. Esetleg két külön temetkezésben találjuk meg a 6 elemet, mint a Kiszombor O. családi sírcsoport 1. sírjában (övről lecsatolt és a combokra helyezett tegez és — nyilvánvalóan a koporsóra tett — felajzott íj)²⁰³ és 2. sírjában (arany fülbevaló a koponya jobb oldalán — mellette Fokas solidusa — 1 szem gyöngy a nyakban, lecsatolt ezüst veretes kard a bal kar mellé fektetve, kibontott fegyveröv — mindez vas kapcsokkal megerősített koporsóban),²⁰⁴ avagy Környe 78. sírjában (a sír jobb oldalán felajzott íj, lecsatolt tegez a bal váll mellett), 99. sírjában (kard a bal kar menetében, tegez a bal comb mellett), 149. sírjában (kard a bal kar mellett, kibontott fegyveröv, tegez a jobb oldalon) és 60. sírjában (felajzott íj a testen, tegez a jobb oldalon, gyöngyszemek).²⁰⁵ Bizonytalan a Deszk G. temető 8. lovassírja, ahol a fülbevaló és az öv viselet rokon,²⁰⁶ míg a kard csak feltételezen helyezhető a bal kar mellé, és Szeged-Csengele 1. sírja, ahol csupán a fülbevaló viselet és a lecsatolt, jobb oldalra helyezett tegez egyezik meg, a kardot

azonban a viselés módjának megfelelően a bal láb mellett találták.²⁰⁷ Arany fülbevalókat viselt a Kecskemét-Sallai úti gazdag VII. századi avar úr is, akinek kardját szintén lecsatolták és a bal karja mellé fektették.²⁰⁸

E néhány mozaikszerű adatból is kitűnik, hogy a korai avar halotti viseletnek és temetésnek bizonyos ritualéja volt, amely csak az által ismétlődhetett több-kevesebb pontossággal, egészben vagy részletekben, a korai avar birodalom különböző pontjain, ha közös gyökerekre-előzményekre megy vissza. A szálak kivétel nélkül az avarok korábbi, ázsiai hazájába vezetnek.

Az arany fülbevaló viselet a korai avar vezető réteg előjoga volt. Nyilván meghatározott értelme volt a páratlan fülbevaló eltemetésének, párja alighanem szándékosan maradt hátra: Szegvár-Sápoldal, Zsámbok 1. sír,²⁰⁹ Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír,²¹⁰ Kiszombor O. 2. sír,²¹¹ Rácalmás-Rózsamajor 103, 118 és 120. sírok, Mokrin 8. sír²¹² stb. — csak a korai avar korban maradvány. A szokás az Ob-vidéken már a III–V. században megtalálható (Bolšaja Rečka BE XIV. 49. sír),²¹³ az avar-türk korszakban pedig gyakori mind Belső-Ázsiában (Tadila IV. 1. kurgán,²¹⁴ Aktobe 2. telep 7. sír,²¹⁵ Kudyrge 5, 10, 12, 13 és 15. sír),²¹⁶ mindpedig Közép-Ázsiában (Naryn-Alamyšik K. 69. kurgán,²¹⁷ Üjük-Aržan 54. kurgán).²¹⁸ Többnyire aranyból s csak ritkán bronzból, a jobb vagy bal oldalon. Aligha véletlenül van tehát szó — ennyi fülbevaló nem „veszhetett” el.

Az előkelő és gazdagabb, rendszerint fegyveres, férfi temetkezések 1–3 szem gyöngyre²¹⁹ az előző szokásnak alighanem a fordítottja — az életben ugyanis aligha viseltek ezek a marcona harcosok egy-két gyöngyszemből álló „nyakláncot”. A sírleírásokban gyakran homályos előkerülési módjuk — valahol a nyak körül, ritkábban a test körül — is arra utal, hogy csupán a temetéskor kerültek a halottra. 1 szem: Szegvár-Sápoldal, Kiszombor O. 2. sír,²²⁰ Törökbálint 2. sír,²²¹ Várpalota—Unio

²⁰⁷ Uo. 129–131.

²⁰⁸ H. Tóth, E. Acta ArchHung 32 (1980) s. a.

²⁰⁹ Fetišič N., Aréthuse 1926/2 (Separatum) 2–4, V. t. 22.

²¹⁰ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 55, 9. t. 4.

²¹¹ Csallány D., FA 1–2 (1939) i. h. III. t. 1.

²¹² Csallány D., MFME 1966–67/1. 61–62. I. t.

²¹³ Grjaznov, M. P. i. m. 105, 42. t. 18 (fülbevaló).

²¹⁴ Borovka, G. I. i. m. 109–113, 50. kép (sírrajz), 51. kép (fülbevaló).

²¹⁵ Maksimova, N. G.—Merščiev, V. I.—Vajnberg, V. I.—Levina, L. M., Drevnosti Čardary (Alma-Ata 1968) 74–77, 31. kép (sírrajz) 32. kép (arany kolt, pár nélkül).

²¹⁶ Gavrilova, A. A. i. m. 23, 24, 25, 26, XII. t. 4, XVIII. t. 1, XX. t. 1 és 30, XXI. t. 1.

²¹⁷ Bernštam, A. N. i. m. 81–84, 44. kép (sírrajz) 45. kép 4 (fülbevaló).

²¹⁸ Kyzlasov, L. P. SovArh 1963/3 98–99 és sírrajz.

²¹⁹ Kovrig I., FA 9 (1957) 122–123 először figyelte meg és jellemezte.

²²⁰ Csallány D. FA 1–2 (1939) i. h. III. t. 3.

²²¹ Kovrig I., FA 9 (1957) 120, 19. t. 3.

²⁰² Vö. 6. j. „A páncél” (Der Panzer) fejezet.

²⁰³ Csallány D., FA 1–2 (1939) 123 és 3. kép.

²⁰⁴ Uo. 125.

²⁰⁵ Salamon—Erdélyi i. m. 19, 21, 23, 29 és a 35–36. t. sírjai.

²⁰⁶ Csallány D., FA 1–2 (1939) 126–129.

homokbánya 12. sír,²²² Előszállás-Öreghegy 44. sír,²²³ Rácalmás-Rózsamajor 120. sír, Mokrin 8. sír,²²⁴ 2 szem: Gátér 212. sír,²²⁵ Mór-Akasztó 25. sír,²²⁶ Környe 60. sír,²²⁷ 3 szem: Gátér 116. sír,²²⁸ Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.²²⁹ — A szokás egykorú ázsiai párhuzamát ez idő szerint csak a kudyrgi temetőből ismerjük, ahol a 9. és 11. sírban 1 szem,²³⁰ a 10. sírban pedig 2 szem²³¹ gyöngy volt a férfi halottak nyaka táján.

A megoldott vagy lecsatolt fegyverövekre utaló adatok sokkal bizonytalanabbak, a jó megfigyelések és leírások száma csekély, más dokumentumokról nem is beszélve. A szegvári halottnak — láttuk — mindkét övét, lecsatolták. Biztosan megoldották az övet, illetve lecsatolták róla a kardot a csókai²³² I. (45.), a gátéri²³³ 212., a környei²³⁴ 149. és a kiszombori²³⁵ O. 2. sírokban. A tegezöv megoldása, illetve lecsatolása igazolhatóan látszik a környei²³⁶ 78, a mór-akasztói²³⁷ 25. és a tarnamériai 1. sírban.²³⁸ — Kibontott, lecsatolt fegyverövek kerültek elő Kuraj II. temetője 3.²³⁹ és III. temetője 2.²⁴⁰ kurgánjában, lecsatolt tegezöv pedig Sagly-Baży 27-kurgánjában.²⁴¹

Az övről lecsatolt kardot gyakran helyezték a bal válltól kezdve a bal kar mellé a korai avar korban — akár megfigyelték, akár nem — nyilván a koporsóba: Szegvár-Sápoldal, Csóka I. (45.) sír,²⁴² Gátér 212. sír,²⁴³ Kiszombor O. temető 2. sír,²⁴⁴ Óbessenyő-Bukova pusztai lovassír,²⁴⁵ Kecskemét-Sallai út,²⁴⁶ Környe 99. és 149. sír,²⁴⁷ Ara-

dac/Aradka-Mečka 31. sír²⁴⁸ és Deszk G. 8. sír²⁴⁹ (?). — A szokás ázsiai „avar” előzményei az I. évezred középső harmadában (III–V. sz.) tűnnek fel a Felső-Ob vidéken. Bolšaja Rečka BE XIV-29 sírjában²⁵⁰ a bal hónaljtól a bal térdig, ugyanott a BE XII-18. sírban^{250a} — pontosan úgy, mint Szegváron — a bal válltól a bal térdig fekszenek a kétélű egyenes kardok. Űzbeigisztánban Ljavandak egyik kurgánjának katakombá sírjában^{250b} szintén a halott kinyújtott bal karja mellé fektették a hosszú kardot. A türk korszakból egyelőre a kudyrgi 9. sír^{250c} képviseli a szokás Szegvárral egykorú vátozatát, a lecsatolt kardot a halott balján azonban kissé távolabb helyezték el a tágas sírkamrában. Nincs kizárva, hogy a felsőtest bal oldalára tett kardok helyzetéhez rituális vagy valószínűleg tapadtak.^{250d} — A többi — időben és térben párhuzamként számba vehető — ázsiai kard, a kardviseletnek megfelelően, bal oldalon, a deréktól lefelé került elő a sírban is (Čatkal menti lovassír,²⁵¹ Žaman-Togaj 21. kurgán,²⁵² vö. Szeged-Csengele 1. sír,²⁵³ Mór-Akasztó 25. sír,²⁵⁴ Környe 78. sír,²⁵⁵ Németzsentspéter /Sínpetru German lovassír,²⁵⁶ Kishegyes/Mali Idoš 72. sír).²⁵⁷ avagy — korábban — a testre helyezve (Tatarskie mogilki 1. kurgán 4. sír).²⁵⁸

²⁴⁸ Nagy, S., RVM 8 (1959) 58, VIII. t. 1.

²⁴⁹ Mint 206. j.

²⁵⁰ Grjaznov, M. P. i. m. 103 és 39. t. (sírrajz).

^{250a} Uo. 100 és 31. t. (sírrajz). — A kardok a 38. t. 1–2 alatt.

^{250b} Obel'čenko, O. V., Ljavandakskij mogil'nik. Istoriya Mat. Kult. Uzbekistana 2. (Taskent 1961) 97–99, 2. kép (sírrajz).

^{250c} Gavrilova, A. A. i. m. 24, XV. t. A (sírrajz), XVII. t. 13.

^{250d} Ezzel kapcsolatban okvetlenül említést érdemel az Űzbeigisztáni Dalverzin-Tepe-n talált VI–VII. századi terrakotta lap, amely talán valamely „hadistent” ábrázol, de olyan sajátos módon és helyzetben, mintha egy gótikus sírkő lenne. A szemmel láthatóan fekvő férfi alak lábai tigrisen nyugszanak, jobb keze mellett emberfej trófea. Testét páncél és lemezpáncél fedi, veretekkel gazdagon díszített övéről szíjvéges mellékszíjak sora függ le. Füleiben egy-egy nagygömbös (nyilván eredetileg arany) fülbevalót visel, a nyakán sodrott nyakperek, fején hegyesedő süveg van. Ami témánk szempontjából különösen izgalmas: kardja le van csatolva. Kerek veretes kardöve a test alól bukkan ki, a jobb válltól a jobb kar mentében csatos vége, a bal válltól a bal felsőkar mentén (és a kardon kívül!) másik vége a kissé oldalt fordult szíjvéggel. A kétélű egyenes kardot a figura bal kezében tartva a bal vállához emeli, markolata a vállhoz, díszes tokvégződése a bal térdhez került. Olyan, mintha csak a szegvári és a vele rokon korai avar temetkezéseket látnánk! Pougatchenkova, G. A. Les trésors de Dalverzine-Tépé (Leningrad 1978) 74, 52. kép és 53. színes tábla.

²⁵¹ Mint 49. j.

²⁵² Maksimova–Merščiev–Vajnberg–Levina i. m. 184–190, 3. kép 4 (sírrajz).

²⁵³ Mint 207. j.

²⁵⁴ Mint 237. j.

²⁵⁵ Salamon–Erdélyi i. m. 21, 35. t.

²⁵⁶ Dörner, E., SCIV 11 (1960) 423–426, 2. kép (sírrajz), 3. kép 6 (kard).

²⁵⁷ Gubitz K., ArchÉrt 27 (1907) 358–359.

²⁵⁸ Umanskij, A. P. i. m. 142, 4. kép (sírrajz), 5. kép 1–2 (kardok).

²²² Bóna I., Acta ArchHung 7 (1956) 189, XXXI. t. 25. — a közöletlen eredeti sírrajz szerint a koponyától balra került elő.

²²³ Marosi A. — Fettich N., Dunapentelei avar sírleletek. AH XVIII (Bp. 1936) 31, 9. kép 14.

²²⁴ Csallány D., MFMÉ 1966–67/I 61–62 I. t.

²²⁵ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 214 és b 13. kép.

²²⁶ Török Gy., ArchÉrt 81 (1954) 56, 11. t. 6, 16 — az egyik a jobb váll fölött, a másik a jobb kézfejnél került elő.

²²⁷ Salamon–Erdélyi i. m. 19, II. t. 11–12.

²²⁸ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 137 és kép 12. szám.

²²⁹ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 53–54, 12. t. 25–27.

²³⁰ Gavrilova, A. A. i. m. 24–25, XV. t. 1, XVII. t. 22.

²³¹ Uo. 24, XVIII. t. 2–3.

²³² Vö. 162. j.

²³³ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 214–215.

²³⁴ Salamon–Erdélyi i. m. 29, 36. t. — a nagyszíjvég a bal kéz mellett a kardon kívül.

²³⁵ Mint 204. j.

²³⁶ Salamon–Erdélyi i. m. 21, 35. t.

²³⁷ Török Gy., ArchÉrt 81 (1954) 56, 3. kép (sírrajz).

²³⁸ Szabó J. Gy. EgriMÉ 3 (1965) 31–35 és 3. kép (sírrajz).

²³⁹ Jevtjuhova, L. A. — Kiselev, S. V. i. m. 95, 13. kép (sírrajz).

²⁴⁰ Uo. 103, 27. kép.

²⁴¹ Grač, A. D., KSIA 114 (1968) 105 skk, 49. kép (sírrajz).

²⁴² Vö. 162. j.

²⁴³ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 214–215 — a vállakon is ezüst szíjvégek maradványai voltak.

²⁴⁴ Mint 204. j.

²⁴⁵ Kislegyi Nagy Gy. i. m. 314.

²⁴⁶ Mint 208. j. sírja.

²⁴⁷ Salamon–Erdélyi i. m. 23 és 29, valamint 36. t. (sírrajz).

A korai avar korban többnyire a viselési mód-
nak megfelelően a *jobb csipő és comb mellé temették*
a tegez: Szegvár-Sápoldal, Csóka I. (45.) sír,²⁵⁹
Gátér 212. sír,²⁶⁰ Kiszombor O. temető 1. sír,²⁶¹
Környe 149. sír,²⁶² Martonvásár 6. sír²⁶³ stb. — a
tegezekbe 3–7 nyíl került. — A szokás általános
Ázsia előavar és türk temetőiben: Tatarskie
mogilki 1. kurgán 4. sír,²⁶⁴ Kudyrga 2. és 5. sír,²⁶⁵
Mongun-Tajga MT-58-X. kurgán,²⁶⁶ Kokel KE-68.
kurgán²⁶⁷ Taš Tube 1. kurgán,²⁶⁸ Kyzyl-Kajnar
20. kurgán,²⁶⁹ — a tegezekben 2–5–7 nyíllal.
A bal oldalon viselt tegez (pl. Várpálotá-Unio
homokbánya 12. sír,²⁷⁰ Aktobe 2 telep 7. sír)²⁷¹
tulajdonosai talán balkezes íjászok voltak.

A legáltalánosabb — egyben sajátos avar
— temetkezési szokás a *halottra, pontosabban a*
koporsóra helyezett felajzott csontmerevítő íj. Nem-
csak a korai avar korban gyakori, hanem a közép
és késő avar időkben is.²⁷² Kezdeti azonban az
avar honfoglalás idejére mennek vissza, a szokás
eredete pedig Ázsiába.

Sajátos a szegvári és csókai eset, ahol a fel-
ajzott nagy íjakat úgy helyezték a koporsóra,
hogy alsó végük a lósírbá ért. A testre, ill. „szeg-
vári módra” a koporsó jobb oldalára tett nagy íjat
számos korai avar sírból ismerjük: Szegvár-Sáp-
oldal, Csóka I. (45.) sír,²⁷³ Gátér 212. sír,²⁷⁴ Kiszom-
bor O. 2. sír,²⁷⁵ Környe 78. sír,²⁷⁶ Mór-Akasztó 25.
sír,²⁷⁷ Tarnaméra 1. sír.²⁷⁸ — A temetési szokás
előzményei visszanyúlnak a hun-előavar korba
(Tatarskie mogilki 1. kurgán 4. sír,²⁷⁹ Pazyryk
24. kurgán,²⁸⁰ Žaman-Togaj 21. kurgán és Aktobe
2/7. sír),²⁸¹ meglehetősen gyakoriak belső-ázsiai

(Tadila IV. 1. kurgán,²⁸² Kudyrga 2. és 9. sír,²⁸³
Mongun-Tajga MT-58-X. kurgán)²⁸⁴ és közép-
ázsiai (Čatkal menti lovassír,²⁸⁵ Kyzyl-Kajnar 20.
kurgán,²⁸⁶ Taš-Tube 1. kurgán)²⁸⁷ türk sírokban.

A szegvár-sápoldali temetkezési viselet, kellé-
kek és rítus párhuzamait elsősorban az avarok
elejéről származó „magányos” sírokból, az első
nemzedékre jellemző kis létszámú „családi” (aul)
temetőkből ismerjük — az utóbbiak közé tartoz-
tak a csókai korai avar sírok is, amelyek létezésé-
ről a 100 évvel később az őskori telephalomba
beletemetkező új avarokori csoport képviselői már
aligha tudhattak. Állandó — falusi — temetőben
csak Gátéron és Környén találhatók nagyobb
számban rokon vonások. A gátéri temető ép, kira-
bolatlan 10–15 korai sírjának (11, 116, 150, 161,
167, 176, 193, 203, 212, 239 stb.)²⁸⁸ viszonya a
később rárétegződő közép és késő avar temető-
höz örök rejtély marad. Mégis valószínű, hogy a
csókaihoz hasonló esetről, később „felülrétege-
zett” korai családi temetőről lehetett szó. Ilyen-
formán az egyetlen nagyobb temető, amelyben a
korai rítuselemek még gyakrabban előfordulnak,
a környi. Ez viszont egyelőre az egyedüli az
avar korban, amelyet még a VI. század végén meg-
nyitottak s már a VII. század első felében fel-
hagytak. Kivételként sem gyengíti tehát a sza-
bályt.

A 600 körül nyitott nagy korai avar temetők-
ben (Cikó, Mezőfalva, Rácalmás-Rózsamajor,
Gyöng, Szekszárd-Bogyiszlói út stb.) természetesen
még előfordulnak rokon rítuselemek, közülük
nem egy (az övről lecsatolt tegez, a testre vagy
sírbá helyezett felajzott íj, a páratlan fülbevaló
eltemetése) a közép és késő avar korban is gyá-
koribb, a késői VII–VIII. században az övről
lecsatolt szablyát is sokszor temették a felsőtest
mellé. Mindezek előzménye azonban a korai avar-
ságon keresztül Ázsiába nyúlik vissza. Abban a
beidegződött, mondhatnók szertartási egységben,
ahogyan az avarság első nemzedékénél megfigyel-
hetők, azonban már a VII. századi nagy teme-
tőkben sem fordulnak elő, nem beszélve a késő
avar temetőkről.

Összefoglalva

A szegvár-sápoldali, bizánci éremmel kelte-
zett, gazdag korai avar lovassír temetkezési mód-
ját, halotti viseletét és rítusát elemezve, meg-
figyelhettük, hogy döntő többségükben ázsiai szo-

²⁵⁹ Vö. 162. j.

²⁶⁰ Kada E., ArchÉrt 26 (1906) 214.

²⁶¹ Mint 203. j.

²⁶² Mint 234. j.

²⁶³ Rosner Gy., Alba Regia 1 (1960) 172–173, 3. kép (sírrajz).

²⁶⁴ Mint 258. j.

²⁶⁵ Gavrilova, A. A. i. m. 22–23, VIII. t. A és 1–2, XI. t. A, 6, 9–12.

²⁶⁶ Grač, A. D. in: TTKAEE I. 123–129, 62. kép (sírrajz).

²⁶⁷ Vajnszejn, S. J. — Djakonova, V. P. in TTKAEE II. 250–253, 88. kép

²⁶⁸ Kibirov, A. K. KSIETn 26 (1957) 86–87.

²⁶⁹ Maksimova, A. G. i. m. 146 skk, I. t. 3 (sírrajz).

²⁷⁰ Bóna I., Acta ArchHung 7 (1956) 189 és 7. kép (sírrajz).

²⁷¹ Mint 215. j.

²⁷² Bogojevó 22, 24, 25. és 28. sírjából talán a leg-
szébb, de mindenesetre a legjobban dokumentált soro-
zatot közli Korošec, J., RVM 8 (1959) 103–116, 1–5. kép.

²⁷³ Vö. 162. j., valamint a csókai sírról írottakat.

²⁷⁴ Kada E. ArchÉrt 26 (1906) 214–215, — csontle-
mezek a jobb kar és a bordák között fenn és a bal térd
alatt lenn.

²⁷⁵ Mint 204. j.

²⁷⁶ Mint 236. j.

²⁷⁷ Mint 237. j.

²⁷⁸ Szabó, J. Gy. i. m. EgriMÉ 3 (1965) 31–32 és a
kép (sírrajz) különösen szép avar példa.

²⁷⁹ Mint 258. j.

²⁸⁰ Sorokin, S. S., ArhSbornik 18 (1977) 65–66, 9.
kép 1. (sírrajz).

²⁸¹ Mint 215. és 252. j.

²⁸² Borovka, G. I. i. m. 50. kép (sírrajz).

²⁸³ Gavrilova, A. A. i. m. 22, VIII. t. 1, XV. t. A,
XVII. t. 4–5.

²⁸⁴ Grač, A. D. in: TTKAEE I. 123–129, 62–63. kép
(sírrajzok).

²⁸⁵ Mint 49. j.

²⁸⁶ Mint 269. j.

²⁸⁷ Mint 268. j.

²⁸⁸ Kada E., ArchÉrt 25 (1905) 368–370, 26 (1906)
136–137, 145–149, 152–153, 207–210, 212, 214–218,
28 (1908) 330–331.

kásokra és hagyományokra mennék vissza. Ezek közé tartozik a felszerszámozott lóval, Szegváron az elhunyt gazdagságának és méltóságának megfelelően két lóval való temetkezés és az a (végső soron egyetemes eurázsiai) gyakorlat, hogy a halottat deszka koporsóba téve bocsátották a földbe. Sajátos avar szokás, hogy a súlyos koporsó leeresztésének (a heveder vagy kötél visszahúzásának) megkönnyítésére a sírgödör egyik vagy mindkét végét kissé lemélyítették.

A temetkezés részletei közül ázsiai hagyományokat hoz és honosít meg a férfiak fülbevaló viselete és a páratlan fülbevalós temetkezés, az útravalónak-búcsúztatónak a halott mellé helyezett pár szem gyöngy, a temetéskor megoldott öv, a lecsatolt és a test bal oldalára helyezett kard, a lecsatolt és a jobb comb mellé rakott tegez, és a koporsóra tett felajzott csontmerevítő is.

Az Európába szakadt avarság gazdasági nehézségeit tükrözi az avarkorban először jelentkező

részleges lótemetkezés, amely azonban — a már korábban is ismert és gyakorolt lószerszámos temetkezésre gondolva — nem állott távol az avarok másvilág- és lélekelképzeléseitől. A Kárpát-medencei politikai viszonyok kényszere a harci kopja és lándzsa eltemetése. Hosszú nyelvű dzsidával felszerelt páncélos lovasok esetében ez új, korábban szükségtelen, hosszan elnyúló sírfornát tett szükségessé.

A szegvári temetkezésben helyi hatást egyedül a koporsó vaskapcsokkal történt megerősítése sejtet — nyilván helyi, gepida gyakorlat átvételét.

A Szegvár-Sápoldalon eltemetett előkelő avar halotti viselete és temetési szertartása alapján az avarság legelső, még ázsiai születésű és eredetű nemzedékének képviselője volt. Ugyanez derül ki viseleti tárgyainak és fegyverzetének formai elemzéséből, amellyel külön tanulmányban foglalkozom.²⁸⁹

Bóna István

ЗАХОРОНЕНИЕ С КОНЯМИ В Д. СЕГВАР-ШАПОЛДАЛ

К вопросу о погребальном обряде раннеаварского времени

Резюме

В погребении с ориентировкой В-3, 210–220 см в ширину и длину, открытом в 1952 году, лежал богатый вооруженный аварский воин в пышной одежде. У его ног лежал целый остов коня со сбруей и части второго коня (растянутая шкура, череп, кости ног и суставов) также со сбруей. Погребение датируется золотой монетой императора Марка Тиберия, найденной на зубах погребенного. Его высокое положение подчеркивается предметами украшения одежды: налобным венцом, серьгами и наконечниками ремня. Его наступательное оружие состояло из длинного, двухлезвийного меча в ножнах, украшенных серебрянными накладками, копья (пики) с длинной рукоятью и сложного лука. В колчане найдено три наконечника стрел. Сегварский воин принадлежал к раннеаварской тяжеловооруженной коннице восточного происхождения: найденные в погребении 7 чешуй панциря символизируют весь панцирь.

Форма погребения, при котором человек и конь лежат в одной длинной яме, довольно часто встречается в аварских могильниках VI–VII вв. и её возникновение объясняется как раз сегварским погребением: длинную пик только таким образом можно было разместить в могиле. Захоронения с двумя конями встречаются очень

редко в раннеаварское время, как хорошую аналогию, можно указать лишь захоронение в Чоке (Югославия, Воеводина), где было найдено погребение с подобным инвентарем и примерно того же времени. Частичное захоронение коня у авар впервые появляется в Сегваре и Чоке и оно, может быть, связано с тяжелыми потерями в поголовье лошадей, потерпевшие аварами в период их появления и поселения в Европе. Поэтому три варианта частичного захоронения коня мы можем наблюдать главным образом у ранних авар, в более позднее время с богатыми умершими хоронили опять целые лошади. В Сегваре и Чоке особое положение умерших подчеркивается тем, что в их погребениях захоронены и целые остовы и части остовов коней.

Сегварский аvar принадлежал к первому поколению «завоевателей», в погребальном обряде и инвентаре еще живы азиатские традиции. Такими традициями мы можем считать ношение серег, положение одной серьги в могилу, 1–3 бусины рядом с умершим, развязание пояса и положение рядом с умершим меча, развязание колчана и положение натянутого лука на гроб. Азиатской традицией является также положение в могилу 5–7 чешуй как символ панциря.

И. Бона

DAS REITERGRAB VON SZEGVÁR-SÁPOLDAL

Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten

Auszug

Auf das Reitergrab von Szegvár stieß man im Jahre 1952 bei Erdarbeiten. Der Fundort: Szegvár-Sápoldal (Kom. Csongrád, Kreis Szentes) wurde durch die frühere Fachliteratur im allgemeinen irrtümlicherweise als „Szegvár-Kórógypart“ angeführt. Die Gesamtlänge der für die Bestattung von Mensch und Pferde gemeinsam ausgehobenen Grube beträgt: 420 cm. Die östliche Hälfte, die Grabgrube des Menschen (L: 200 cm, Br: 100 cm) war am Fußende leicht eingetieft. Durchschnittliche Tiefe der Grube: 220 cm. Der kräftige männliche Tote ruhte im Grab in einem etwa 195 cm langen, im O beim Kopf 70 cm, im W bei den Füßen 60 cm brei-

ten, etwa 40 cm hohen, mit Eisenhaken befestigten Brettersarg. Unmittelbar in der Linie des Fußendes erweiterte sich die Grabgrube bis 190 cm. Die Tiefe der sich einer ovalen Form nähernden, 220 × 190 cm großen Grabgrube betrug 190–200 cm. In der südlichen Hälfte des Pferdegrabes lag das vollkommene Skelett eines 210–220 cm langen Pferdes mit eingezogenen Beinen. An der linken Seite, in der nördlichen Hälfte des Pferdegrabes war eine 140 cm lange partielle Pferdebestattung; der Schä-

²⁸⁹ Mint 6. j.

del, die Vorder- und Hinterbeine, die Knochen der Fessel- und Sprunggelenke wurden der Reihe nach hingelegt vorgefunden.

Die auf dem Grabplan (Abb. 1) bzw. in der Grabbeschreibung vorkommenden Funde in der Reihenfolge der Nummern: *Männliches Skelett*: 1. 3 St. Goldrosetten (Abb. 2 1); 2. Goldenes Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger (Abb. 2 3); 3. Nachahmung eines Goldsolidus von Mauricius Tiberius (582–602) (Abb. 2 2); 4. Goldene Riemenzunge (Abb. 2 4); 5. Eiserne Lanzenspitze (Abb. 3 3); 6. Panzerlamellen 7 St. (Abb. 2 17); 7. Goldene Riemenzunge (Abb. 2 4); 8. Zweischneidiges, gerades Eisenschwert mit silbernen Schneidenbeschlägen. Gesamtlänge: 110 cm (Abb. 3 1–1a–d); 9. Silberne Großriemenzunge (Abb. 2 18); 10–13. Rosettenbeschläge des Waffengürtels und von Schwertriemen (Abb. 2 5); 14–16. Silberne Kleinriemenzungen der Nebenriemenanhängsel des Waffengürtels (Abb. 2 15); 17. Eisenmesser in einer Holzscheide (Abb. 2 16); 18. Geschnitzter Knochenanhängsel (Abb. 2 10); 19. Eiserne Gürtelschnalle (Abb. 3 4); 20. Dreiflügelige Eisenpfeilspitzen, 3 St. (Abb. 3 2); 21. Bronzeband vom unteren Ende des Köchers (Abb. 3 6); 22. Eisenschnalle des Köchergürtels (Abb. 2 14); 23–26. Gepreßte Silberrosetten des Köchergürtels (Abb. 25); 27. Silberne Großriemenzunge des Köchergürtels (zerfallen); 28–29. Beinplattenversteifungen eines Reflexbogens (Abb. 3 7–9); 30. Eisenschnalle des Waffengürtels (Abb. 2 8); 31. Bronzeschnalle des Schwertriemens unter dem Beckenknochen (Abb. 2 6); 32. Schafknochen; 33–36. Eiserne Sargklammern (Abb. 3 10). — In der Grabbeschreibung und auf den Feldzeichnungen nicht vorkommende Funde: winzige Glasperle (Abb. 2, ohne Nummer, in der oberen Reihe), die andere Schnalle des Schwetriemens (Abb. 2 7) und eine kleinere Bronzeschnalle (Abb. 2 13), eiserne Hängeöse auf dem Köcher (Abb. 2 9), Fragment eines Feuerstahls (Abb. 2 11) und 2 Feuersteine (Abb. 2 12), Eisenschnalle (Abb. 3 5). *Ganzes Pferdeskelett*: 37. Eiserne Trense (Abb. 5 8); 38. Mit der bronzenen Unterlagspatte gemeinsam gepreßte Goldrosetten. Die Feldzeichnung gibt 19 St. an, ursprünglich haben 36–38 St. die Kopfschirung verziert (Abb. 4 1); 39–42. Goldene Riemenzungen des Geschirrs (Abb. 4 6); 43–44. Eiserne Steigbügel mit Schlingenösen und runder Sohle (Abb. 5 6); 45–46. Goldrosettenverzierung eines Hinterzeugs, der Feldzeichnung nach 19 bzw. 23 St. in Doppelreihen. Ursprünglich haben je 26 St. das Hinterzeug verziert (Abb. 4 2); 47–50. Goldene Riemenzungen (Abb. 4 3–4); 51–52. Rechteckförmige goldene Riemenzungen (Abb. 4 5); 53. Eiserner Befestigungsstift der Trense (Abb. 5 7). *Partielles Pferdeskelett*: 54. Eiserne Trense (Abb. 5 10); 55. Halbkugelförmige silberne Riemenverzierungen, aufgrund ihrer vorhandenen Niete ursprünglich 38 St. (Abb. 5 1–2); 56–60. Silberne Riemenzungen (Abb. 5 5); 61–62. Kleeblattförmige silberne Geschirrverzierungen (Abb. 5 3–4); 63–64. Silberne Riemenzungen (wie Abb. 5 5); 65–66. Fragmente von Steigbügeln mit Schlingen- und langen Ösen (Abb. 5 14–15); 67. Eiserne Gurtschnalle (Abb. 5 13). Zum Pferdegeschirr gehörten noch Eisenschnallenfragmente (Abb. 5 9 und 11) sowie ein Eisenring (Abb. 5 12).

Das Pferdegrab von Szegvár kommt in der Fachliteratur des vergangenen Vierteljahrhunderts als Stollengrab vor und hierfür wurde diese bisher nie dokumentierte awarische Bestattungsweise und Grabform als wichtigster Beweis betrachtet. Aus den originalen Dokumenten (2 Feldzeichnungen und ausführliche Grabbeschreibungen) ging hervor, daß die Vorstellung von einem Stollengrab in diesem Falle aus Versehen auf einer ungenauen Interpretation fußt. Die in Szegvár beobachtete Grabform: die gemeinsame Bestattung von Mensch und Pferd in einer einzigen langen Grube wird in den awarischen Gräberfeldern des 6–7. Jhs heute schon ziemlich häufig bekannt. Der Fund von Szegvár unterscheidet sich von diesen nur darin, daß man zu den Füßen der vornehmen und reichen Toten zwei beschrirte Pferde begraben hat. Die langen Gräber, wie dies gerade in Szegvár zu beobachten war, sind so entstanden, daß

man den Toten auch ihre langstieligen Lanzen beigegeben hat — diese wurden früher, in ihrer asiatischen Heimat noch im allgemeinen auf das Grab gepflanzt. Der aus den Grabdokumentationen gut rekonstruierbare Brettersarg wird heute schon in den frühawarischen Gräbern häufig beobachtet, ihre Vorgänger und Parallelen kommen in den Bestattungen des 4–7. Jhs in Mittel- und Innerasien alltäglich vor. Es ist ein „europäischer“, offenbar gepidischer Einfluß, daß die Bretter in Szegvár auch mit Eisenklammern befestigt worden sind.

Der eklatante Beweis für die östliche Herkunft des Awarentums ist das massenhafte Vorkommen der „Reiter-“ bzw. Pferdebestattungen von der awarischen Landnahme an. Die frühawarischen Pferdebestattungsarten und -formen können heute schon mit den mittel- und innerasiatischen „awarischen“ Vorgängen und den gleichaltrigen türkischen Parallelen ziemlich gut verglichen werden. Ihre Typen und Formen stimmen (mit wenigen Ausnahmen) überein, obwohl ihre Häufigkeit auch etwas verschiedenartig ist. Die Bestattung von zwei oder mehreren Pferden ist sowohl in Asien, wie auch bei den Awaren ein sicheres Zeichen des Reichtums, deshalb gibt es nur wenige von ihnen. Für die Doppelbestattung von ganzen Pferden gibt es bisher kein Beispiel bei den Frühawaren. Ganze und partielle Pferdebestattung in einem Grabe kommen in Szegvár und in Csóka (Čoka, Vojvodina) vor, zwei partielle Pferdebestattungen in einem Grabe sind uns aus Tiszavasvári und noch von einigen anderen Orten bekannt.

Die partielle Pferdebestattung ist kein asiatischer Brauch, dort wurden in der „awarischen“ und türkischen Zeit entweder ein ganzes Pferd oder bloß das Pferdegeschirr neben den Toten gelegt. Die partielle Pferdebestattung bildet — von wirtschaftlichen Gesichtspunkten aus — etwa einen Übergang zwischen der Bestattung eines ganzen Pferdes oder bloß des Pferdegeschirrs. Die ersten Spuren der partiellen Pferdebestattung erscheinen in Osteuropa im 4–5. Jh. in den hunnischen und alanischen Gräbern, ihre wirkliche Verbreitung kann aber auch in Osteuropa erst von der Wende des 7–8. Jhs beobachtet werden. Bei den Frühawaren sind alle drei möglichen Formen der partiellen Pferdebestattung anzutreffen: 1. die Bestattung einer beschrirten, *ausgestopften* Pferdehaut, 2. die Bestattung einer beschrirten, zurechtgelegten, „*ausgebreiteten*“ Pferdehaut (hierher gehören auch die Bestattungen von Szegvár-Sápoldal und Csóka), 3. die Bestattung der zusammengefalteten, „*engerollten*“ Pferdehaut. Es gibt zwischen ihnen weder ein chronologischer, noch ein „ethnischer“ Unterschied, sie können auch innerhalb eines einzigen Gräberfeldes vorkommen.

Die partielle Pferdebestattung von Szegvár ist ein Beweis des Kompromisses, das sich nach der wirtschaftlichen Umwälzung auch in der Glaubenswelt widerspiegelt: das Streitpferd wurde noch tatsächlich begraben, das Reservepferd jedoch auf dem Totenmahl verzehrt und im Grabe hat man nur seine geschickt zurechtgelegten Überreste mitgegeben. Dies kommt in der Geschichte der Awarzeit zum ersten Male in Szegvár vor. Eine auf frühere Zeiten datierbare awarische partielle Bestattung ist uns vorläufig noch nicht bekannt — chronologisch folgt ihr unmittelbar die partielle Bestattung eines Pferdes im Doppelgrab von Csóka. Es ist möglich, daß diese Art der „pia fraus“ die in Europa erscheinenden Awaren von den pontischen Reiternomaden übernommen haben, jedoch ist es auch nicht ausgeschlossen, daß sie zur Not und aus Zwang selbst diese, ihrer Glaubenswelt nicht fremde Lösung herausgefunden haben. Der Grund für die Gestaltung dieses Brauches liegt in den schweren Verlusten, denen der awarische Pferdebestand zur Zeit der Flucht der Awaren nach Europa und ihrer hiesigen Ansiedlung ausgesetzt war. Diese Bestattungsform wird nie allgemein oder häufig angewendet und mit der Regeneration des Pferdebestandes verschwinden die partiellen Pferdebestattungen aus den awarischen Gräberfeldern. Den Luxus der Bestattung von zwei Pferden konnten sich nur die Vornehmen der ersten Generation leisten. Diese Bestattungs-

form verschwindet aber mit dem Aussterben dieser ersten — asiatischen — Generation ebenso wie die (sog. symbolische) Pferdebestattung in der Scheiterhaufen grube.

Die fast gleichaltrige, beste Parallele für den Grabkomplex von Szegvár-Sápoldal hat 1912 F. Móra in Csóka (Čoka, Vojvodina) erschlossen. Der aus einem Mann, einem ganzen Pferde (Streitroß) und einem partiellen Pferde (Reservepferd) bestehende Komplex I, III/1912 stammt aus einer viel früheren Zeit, als die übrigen Gräber des Gräberfeldes aus dem Ende des 7. Jhs und aus dem 8. Jh. Die frühere Fachliteratur hat mit diesem den großen Grabkomplex aus dem 6. Jh. verbunden. Die wesentlichen Elemente der Tracht, Rüstung und Bestattungsform von Csóka stimmen mit denen von Szegvár überein.

Zum Unglück der Forschung kann die Totentracht und der Bestattungsritus von Szegvár gerade mit den im großen und ganzen gleichaltrigen Bestattungen der Vornehmen, denen sich die Funde bzw. der Fundkomplex von Szegvár vielleicht am besten anschließen (Törökbalint, Grab 1 und 2, Tiszavasvári-Koldusdomb, Grab 1, Zsámbok Grab 1 und 2, Páhi) nicht verglichen werden, da die letzteren zufällig zum Vorschein gekommene, nicht beobachtete Grabkomplexe sind. Dementgegen können zahlreiche nahe Verwandten seiner Funde und seines Ritus aus frühawarischen, „asiatisch-awarischen“ und türkischen Gräbern nachgewiesen werden. Vor allem aus den vom Beginn der Awarenzeit stammenden „Einzelgräbern“ bzw. aus für die erste Generation charakteristischen, kleinen „Familien-(Aul-) Friedhöfen“ mit geringer Seelenzahl. In ständigen Dorffriedhöfen kommen die Parallelen der Tracht und des Ritus nur in den ältesten (Környe, Gátér) vor.

Anläßlich der Analysierung der Bestattungsart, der Totentracht und des Ritus des mit der Münze von Mauricius Tiberius datierten, reichen, frühawarischen Reitergrabes von Szegvár-Sápoldal, haben wir in überwiegender Mehrheit asiatische Bräuche und Traditionen vorgefunden. Zu diesen gehört die Bestattung mit be-

schirrtem Pferd, in Szegvár die dem Reichtum und Rang des Hingeschiedenen entsprechende Bestattung mit zwei Pferden und die (letzten Endes allgemein eurasiatische) Praxis, daß man den Toten in einem Brettersarg in die Erde gesenkt hat. Eine eigenartige awarische Sitte war, daß man bei dem Niedersenken des schweren Sarges, das eine Ende oder sogar beide Enden der Grabgrube etwas eingetieft hat, um das Zurückziehen des Gurtes oder des Seils zu erleichtern.

Von den Bestattungseinzelheiten weisen folgende auf asiatische Traditionen hin: die Tracht von goldenen Ohrgehängen bei den Männern, die Bestattung mit paarlosem Ohrgehänge, als Abschied zur Fahrt ins Jenseits auf den Toten gelegte einige Perlen, der bei der Bestattung gelöste Gürtel, das losgeschnallte und an die linke Seite des Körpers gelegte Schwert, der ebenfalls losgebundene und neben den rechten Schenkel gelegte Köcher sowie das Hinlegen des gespannten Reflexbogens mit Beinplattenversteifung auf den Sarg.

Die anfänglichen wirtschaftlichen Schwierigkeiten des nach Europa verschlagenen Awarentums widerspiegelt die in der Awarenzeit zuerst in Szegvár gefundene partielle Pferdebestattung, die aber — wenn wir an die bereits von früher her bekannten und ausgeübten Bestattungen mit Pferdegeschirr denken — nicht weit von ihren Vorstellungen über Jenseits und Seele gestanden haben dürfte. Die durch die politischen Verhältnisse des Karpatenbeckens zwangsmäßige Bestattung der Kriegsspeere und -lanzen war in der asiatischen Heimat der Awaren unbekannt. Im Falle der mit langstieligen Lanze und Panzerharnisch ausgerüsteten Reiter machte dies eine neue, früher unnötige, sich lang dahinziehende Grabform nötig.

Aufgrund der Totentracht und des Bestattungsritus war der in Szegvár-Sápoldal bestattete, vornehme awarische Tote der Vertreter der noch in Asien geborenen ersten Generation. Dasselbe geht auch aus der Formanalyse der Trachtgegenstände und der Waffen hervor, die aber schon das Thema einer anderen Studie bildet.

I. Bóna